

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2015

1

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

Arvydas ŠALTENIS. Skaidrė. Drobė, aliejus. 1976

Apie parodą „Gyvenimo paveikslėliai“ skaitykite p. 31

Kultūros ir meno
mėnesinis žurnalas.
Eina nuo 1965 m.

KULTŪROS BARAI

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Monika MEILUTYTĖ
(teatras) 8 614 12855
Kęstutis ŠAPOKA
(dailė) 8 655 90921
Tadas GINDRĖNAS
(dizaineris) 2 61 05 38
Kristina SABUKIENĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Dalia MEČKAUSKAITĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Stasys EIDRIGEVIČIUS
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS
Liana RUOKYTĖ
Giedrius SUBAČIUS
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vyngantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: kulturosbarai@takas.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Algis MICKŪNAS, Justė KETURAKYTĖ. Kuo treniravimas skiriasi nuo auklėjimo / 2
Eglė DELTUVAITĖ. Pirmieji ES programos „Kūrybiška Europa“ veikimo metai. *Politinių
veiksnių, rezultatų ir ekspertų vertinimo praktikos apžvalga* / 8

Problemos ir idėjos

Architektūra, kurianti prasmingą atmosferą. *Su architektūros fenomenologu Alberto Perezu-
Gomezu kalbasi Almantas Samalavičius* / 12

Nuomonės apie nuomones

Dovilė BUDRYTĖ. Laiškas *Kultūros barų* redakcijai / 14
Laima KANOPKIENĖ. Grasinimai, išduodantys cenzūros ilgesį / 16
Vladas KANČAUSKAS. Sostinės Žaliojo tilto šmėklos / 18

Kūryba ir kūrėjai

Jonas MALDŽIŪNAS. Eilėraščiai / 20
Viktoras LIUTKUS. Tarp dienos ir nakties. *Jono Maldžiūno jantros* / 22
Kęstutis ŠAPOKA. Pilkoji solipcistinio brutalumo zona / 24
Deimantė DEMENTAVIČIŪTĖ-STANKUVIENĖ. Gyvenimas: spektaklio repeticija / 27
Kęstutis ŠAPOKA. Širdies, epochos ir tiesos pulsas. *Arvydo Šaltenio „Gyvenimo
paveikslėliai“* / 31
Audronė ŽIŪRAITYTĖ. „Vaivos juosta“ pasiekė sceną / 35
Lina KLUSAITĖ. *Let's Go Together*, arba Kas yra AR AR / 38
Kęstutis ŠAPOKA. Laisvas žmogus, nevergavęs nei protokolui, nei įvaizdžiui. In memoriam
Valdui Ozarinskui (1961–2014) / 43
Edita DEGUTIENĖ. Tadeusz Konwickis – tikras LDK vaikas. *Su lenku rašytoju, kino scenaristu,
režisieriumi atsisveikinant* / 45
Kristina STANČIENĖ. Laiko pinklės: Birutės Žilytės ir Algirdo Steponavičiaus freskų
saulėlydis? / 48
Rimvydas KUBILIUS. Akistatos su laiku ir žmonėmis. *Iš atsiminimų* / 51
Arūnas SPRAUNIUS. Trumpas džeizmo istorijos kursas / 56

Paveldas ir paminklai

Vladimir (Lado) VARDOSANIDZĖ. Tifliso-Tbilisio socialinės ir kultūrinės peripetijos. *Ką tokio
ir ką tokius derėtų saugoti Senamiestyje?* / 62

Praeities dabartis

Partizaninis karas – nuobodis istorijos pamoka ar asmeninis sąlytis su praeitimi. *Su istoriku
Norbertu Černiausku kalbasi Sigita Bietkytė* / 68

Laikai ir žmonės

Markas PETUCHAUSKAS. Binkių šeimos precedentas / 70
Algirdas AŽUBALIS. „Mes ne savo ugnimi žėruojam ir ne sau aplinkui šviesą liejam“. *Prelatui
Adamui Jakštui (Aleksandrui Dambrauskui) – 155* / 74
Vilmantas KRIKŠTAPONIS. Gydęs ne tik kūnus, bet ir sielas. *Adomo Sketerio ruožai iš lietuvių
gyvenimo* / 82

Apie knygas

Laura JUNUTYTĖ. Įspūdžių refleksija ir supratimo kaina / 86
Aivaras STEPUKONIS. Spalvingas Lietuvos tautinių mažumų paveikslas / 88
Ingė LUKŠAITĖ. Trumpoji Mažosios Lietuvos enciklopedija angliškai / 91

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. *Circulus vitiosus* / 93
Summaries / 95

Viršelio 1 p.: Arvydas ŠALTENIS. Arklių lenktynės. 1974. Drobė, aliejus V. Ilčiuko reprodukcija.
4 p.: Jonas MALDŽIŪNAS. Piešinys. 2013

KUO TRENIRAVIMAS SKIRIASI NUO AUKLĖJIMO

Tarp daugybės neatidėliotinai svarbių reikalų – nuolat persekiojančio naujos ekonominės krizės šešėlio, niekaip neįveikiamo daugybės žmonių skurdo, vėl kilusios plataus masto karinio konflikto grėsmės – mokykla su savo problemomis tarsi pasitraukia į nuosąlę. Tačiau ji yra visko pradžių pradžia – nereformavę jos, nepertvarkysime pasaulio.

Pasak Humairos Bachal, daugelyje pasaulio vietų mokykla priklauso ją valdantiems biurokratams, o ne joje besimokantiems moksleiviams ir jų tėvams, nors turėtų priklausyti visiems. Iškalbingas jos pateiktas pavyzdys: „*Aš negaliu sutikti, kad motina nužudė savo vaiką... Jos vaikas mirė, nes ji nemokėjo skaityti.*“ Kontekstas – savo sergančiam sūneliui pakistanietė nupirko vaistų, bet jie buvo pasenę ir kenksmingi. Jei motina būtų mokėjusi skaityti, tragedija nebūtų įvykusi. Arba štai: Nigerijoje 276 mergaitės buvo pagrobtos, nes lankė mokyklą, kurioje auklėjama vakarietiškai, dėstoma aritmetika ir techninės disciplinos. Šias mokykines pagrobė gauja, pasivadinusi *Boko Haram* (arabiškai tai reiškia „Vakarų auklėjimas yra nešvarus“), nes pagal ją yra tik viena teisinga knyga, kurią reikia *iškalsti* atmintinai ir sekti kiekvienu jos žodžiu. Dabar ten berniukai atskiriami nuo tėvų, sėdi „mokyklose“ – *almajiri* – ir skaito Koraną.

Buvęs Britanijos premjeras Gordonas Brownas, tapęs Jungtinių Tautų pedagogikos ambasadoriumi, 2013 m. lapkričio 10-ąją paskelbė Malalos dieną, pa-

gerbdamas penkiolikmetę pakistanietę, tapusią pasauliniu vaikų teisių gynimo simboliu. Į Malalą Yousafzai šauta, islamistams kerštaujant už jos pradėtą kampaniją dėl mergaičių švietimo. Antrąkart nominuota, 2014 m. ji tapo Nobelio taikos premijos laureate.

Įvairiuose pasaulio kampuose vaikai yra išnaudojami, apeliuojant į vietinės kultūros „tradicijas“, ir nežinia, kaip rasti būdą, kuris padėtų išsiveržti iš užburto rato. Juk bet koks reikalavimas užtikrinti ugdymą ir lavinimą laikomas Vakarų imperializmo kišimusi į svetimus reikalus.

Vakarietiškoji pasaulio pusė nestokoja savų problemų. Čia ironiškai svarstoma, gal vaikai turėtų „išmintingai pasirinkti tėvus“, mat nuo to priklausys jų išsilavinimo lygis, kuris daug lemia, siekiant patogaus gyvenimo. Tėvai, nesirūpinantys savo vaikų ateitimi, tarsi pasmerkia skurdi ir jaunąją kartą.

Beje, tikėtasi, kad naujosios technologijos suteiks galimybę būti geriau informuotiems ir aktyviau dalyvauti viešuosiuose reikaluose. Bet „antrojo tūkstantmečio“ jaunimas nesiveržia perimti viešųjų reikalų, jis vis labiau darosi banaliai uždaras. Naujosios technologijos nuteikė visą dėmesį sutelkti į save, daugelis be atvangos siunčia žinutes ar nuotraukas (*selfi*) draugams, kad praneštų, ką valgo, kuo vilki, kokius batus avi. Net Niujorko revoliucionieriai, protestavę prieš finansininkus ir žadėję okupuoti Volstritą, ne tiek gilinosi į viešuosius reikalus ar bandė išreikšti ideolo-

ginę poziciją, kiek siuntinėjo draugams nuotraukas ir žinutes: „Žiūrėkite, kur aš esu ir kaip įdomu gyventi palapinėje.“

Lietuvoje, sako, irgi įprasta, kad moksleiviai, per kelis suolus nutolę nuo toje pačioje klasėje sėdinčio bendraklasio, fotografuojasi mobiliaisiais telefonais ir siuntinėja savo nuotraukas, ignoruodami dėstomų dalykų turinį. Švietimo problemos, su kuriomis susiduria visas pasaulis, neaplenkia ir Lietuvos. Pas mus nešaudoma už norą mokytis, tačiau pagal mokinių savižudybių skaičių lietuviai lenkia savo bendraamžius iš visų Europos Sąjungos šalių. Kad ir kaip žiūrėtume, mokykla prisideda prie depresyvių savižudiškų nuotaikų plitimo. Kas stumia į mirtiną neviltį jaunąją, nepriklausomybės laikais gimusią kartą?

Meilė Lukšienė, 1989 m. su bendraautoriais rengdama Tautinės mokyklos koncepciją, teigė, kad švietimo sistema „*perdėm centralizuota, dehumanizuota, nedemokratiška. Ji nekuria tvirtų dorovės pagrindų, vyrauja žodiniai ir autoritariniai ugdymo metodai, besiformuojančios individualybės niveliuojamos ir standartizuojamos. Auklėjimo pagrindu tapo konformizmas – individo prisitaikymas prie iš anksto numatyto tobulo visuomenės modelio. Alternatyvinės minties stoka mokymo procese ir siauras dalykinis susiskaldymas neskatina mąstymo, todėl įsigalėjęs intelektualinis vangumas ir minties blankumas, ignoruojama realybės įvairovė. Schematiškas išankstinis tikrovės vertinimas lėmė kultūrinį bei pilietinį abejingumą, kuris stabdo natūralų mokyklos, visuomenės ir žmogaus atsinaujinimo poreikį, slopina kūrybiškumą*“ (Tautinė mokykla, 1989).

Per 25 metus netoli tenueita, negana to, tyrimai rodo, kad rezultatai prastėja, nes mokykla ne tiek auklėja, kiek treniruoja. Tad galbūt atėjo metas esmiškai, pirmapradiškai apmąstyti, kas yra mokykla ir ką reiškia auklėjimas?

Visame pasaulyje didelį susirūpinimą kelia kokybinis mokyklų nuosmukis – žemas mokytojų profesionalumo lygis, mokinių nesuinteresuotumas siekti deramo išsilavinimo. Visuomenė irgi kaltinama, kad elgiasi savanaudiškai, nes mokykloms neskiria reikiamo lėšų

kiekio, kitaip tariant, kiekybiškai neprisideda prie švietimo kokybės. Šiaip ar taip, dėmesys dažniausiai sutelkiamas į statistinius rodiklius. Tarkime, Lietuvoje visuomenės pasitikėjimas švietimu (ir studijomis) per labai trumpą laiką nuo 53 proc. 2012 m. nukrito iki 42 proc. 2013 m. Tais pačiais metais UNICEF atlikta vaikų gerovės analizė parodė, kad iš visų tyrime dalyvavusių ES valstybių į rizikingą elgesį (alkoholio vartojimą, rūkymą, patyčias, šantažą, savižudybes) labiausiai linkę Lietuvos moksleiviai.

Viešojoje erdvėje paskelbiama daug ir įvairių duomenų, bet kas iš to? Užuoat svarsčius, kas yra dabartinė mokykla, kokia jos vieta pavienių asmenų ir tautos gyvenime, kaip ji kuria žmogaus tapatybę, kaip padeda (jeigu padeda) įsiliesti į bendruomenę, užuoat ieškoti adekvačių būdų, kaip spręsti su nūdienos iššūkiais susijusias naujas ugdymo ir lavinimo problemas, viso labo stropiai fiksuojami vis nauji skaičiai, surašomi nauji duomenys, pateikiama nauja statistika. Gal tikimasi, kad viską suskaičiavę, pasvėrę, palyginę išgelbėsime švietimo sistemą nuo mentalinio ir sociokultūrinio paralyžiaus? Kitaip tariant, į klausimą, kodėl smunka švietimo kokybė, atsakoma kiekybiškai. Ne be reikalo sakoma, kad pagal švietimo dokumentų rengimą ir investicijas į dokumentaciją Lietuva pirmauja visoje Europos Sąjungoje.

Mokytojai nuolatos skundžiasi: per didelis darbo krūvis, per maži atlyginimai, po kojomis painiojasi per daug visokių „ekspertų“, tėvai nuolatos be pagrindo priekaištauja... Suprantama, didesnis atlyginimas už dėstymo darbą patrauktų gabių moksleivių rinktis pedagogiką, o gabiems mokytojams nekiltų pagunda keisti profesiją. Tačiau teigti, esą mokytojais tampama, puoselėjant viltį praturtėti, vis dėlto būtų neteisinga. Nereikia itin lakios vaizduotės, kad suvoktume, ką reiškia ugdyti jaunąją savo tautos, taigi ir žmonijos, kartą, – tai didžiausia atsakomybė, teikianti didžiausią pasitenkinimą.

Deja, kai mokytojas prilyginamas žemos kvalifikacijos darbuotojams, jis priverčiamas manyti, esą jo amatas neturi didelės reikšmės, yra ne itin reikalingas, todėl nuvertintas. Be to, praradęs kūrybinį pra-

dą, nes ką ir kaip daryti, diktuoja įvairios iš viršaus nuleistos biurokratinės komisijos, vadinamieji ekspertai ir ideologai, nors ideologijos laikai lyg ir turėtų būti pasibaigę. Mokytojas netenka autoriteto ir prestižo, yra verčiamas siekti specifinių tikslų, vertinamų kiekybiškai: strategiškai apskaičiuotas mokinių kiekis turi gerai išlaikyti egzaminus, o „išrinktieji“, iš kurių „tikimasi daug šimtukų“, bijo „tos nelemtos egzaminų dienos“. Mokymo kokybė matuojama kiekybiniais mokinių pasiekimais per egzaminus, olimpiadas, konkursus. Ugdyto menas susiaurėja ir tampa technika, suvaržyta biurokratiškai nustatytų taisyklių. Taigi „dėstoma tik egzaminams“. Visa tai „mažai ką bendra turi su žinojimu, kuris ugdytų charakterį, nulemtų požiūrius, praplėstų pasaulėžiūrą. Viskas daroma vien dėl įrodymo, kad įveikė šią pakopą. Svarbu gauti pažymį, o ne tai, ką tas pažymys turėtų atspindėti“, – apgailestauja Pensilvanijos universiteto profesorius, idėjų istorikas Sajay Samuelis.¹ Akivaizdu, kad kiekybės virusas, skatinantis „surūšiuoti žmogiškąją kapitalą“, iš bendrojo lavinimo mokyklų jau persimetė ir į aukštąsias...

Tą suvokiant, intensyviai ieškoma naujų jaunimo auklėjimo būdų. Tikimasi, kad pavyks patenkinti visus visų kultūrų ir kultūrų poreikius, atliepti visą spalvų ir lyčių, klasių ir ideologinių pažiūrų, net psichologinių madų margumyną. Antai Didžiojoje Britanijoje kuriamos komisijos, kurios turėtų išsiaiškinti, ar šiuolaikinė mokykla, vykdanči įvairias programas, skirtas mokinių nuotaikai gerinti, išlaisvinti juos nuo „išorinių“ suvaržymų, ugdyti „politiškai korektišką“ laikyseną, neprasilenkia su kitais bendruomenės poreikiais. Visos tos malonios programos nustelbia dalykinį švietimą, „faktų“ dėstymą, o be tokio pasirengimo sunku gauti darbą, todėl daugelis abiturientų tampa našta bendruomenei. Komisijos reikalauja į mokyklas grąžinti disciplinų programas, nes mokytojų pareiga – dėstyti „faktus“. Aišku, čia ir vėl kyla didžiulis sąmyšis, nes nė viena komisija nėra atsakiusi į klausimą, kuriuos faktus dėstyti. Dabar, remiantis naujosiomis technologijomis, sukurta daug naujų disciplinų ir kiekviena iš jų disponuoja savais „fak-

tais“. Be to, bendruomenės poreikiai kasdien keičiasi, o ką jau kalbėti apie kintančius santykius tarp valstybių, apie daugybę nepaprastai sudėtingų ekologijos problemų... Tad būtina apsispręsti, kuriuos iš gausybės faktų įtrauksime į mokyklų programas. Tačiau kas turėtų nulemti tokią atranką, jeigu niekas nežino, ko tie faktai iš tikrųjų verti?

Daugybė klausimų kyla ir dėl „vertybių“, priklausančių kultūros plotmei. Kuo remtis – ar sekuliario mis Vakarų vertybėmis, ar, pavyzdžiui, Vidurinių Rytų kultais, siūlančiais jų vertybes pripažinti visuotinėmis?

JAV irgi neatsilieka, jas kankina tokie patys klausimai. Pedagogikos skliaute nuolatos sužimba naujos „žvaigždės“ su savo programomis ir pasiūlymais, kurie tampa laikinai reikšmingi, netgi laikomi „modeliu“, tinkamu visai valstybei. Pastaraisiais metais viena reformatorė užsimojo švietimo sistemoje padaryti „tvarką“. Jos manymu, mokyklos turi atsiriboti nuo aplinkos reikalavimų, o mokytojai – nuo „motiniškumo“, t. y. užuot rūpinęsi psichologine vaikų gerove, savigarbos puoselėjimu, privalo atsidėti vien mokymui. Esą dabartinėmis sąlygomis visai neįmanoma dėstyti, pavyzdžiui, aritmetikos, nes, jeigu mokinys jos nesupranta, mokytojas daugiau laiko praleis ne aiškindamas pamoką, bet propaguodamas visų lygįbę ir laimėjimus, kad tasai nemokša nesijaustų blogai prieš klasės draugus ir drauges. Tokiais atvejais juokaujama: „Neverk, vaikeli, tu laimėjai paskutinės vietos premiją.“ Naujasis modelis žada panaikinti mokytojų privilegijas, sukurti kokybės matą ir kartu užmokestį už geriausią, sėkmingiausią specifinės disciplinos dėstymą. Pedagogams nebeteiks gaišti laiko, gilinantis į painius psichologijos klausimus, neberekės paisyti tėvų priekaištų, esą jų atžala negauna išskirtinio dėmesio dėl savo grožio, aprangos ar manierų. Jei mokytojas nesugebės kokybiškai dėstyti konkrečios disciplinos, jam teks rinktis kitą profesiją. Šis modelis kol kas pritaikytas tik vieno regiono mokyklų sistemai, bet jau reklamuojamas kaip tinkamas visai valstybei, nes apibrėžia aiškius reikalavimus mokytojams ir nustato mokinių atsakomybę. Įdomu,

kad šio modelio kūrėja, vieno regiono mokyklų viršininkė, yra kinų kilmės ir didžiuojasi kinišku „mamos tigrės“ įvaizdžiu. Nors pagal jos siūlomą modelį iš vaikų reikalaujama daug daugiau, kartais privarant juos net iki ašarų, galutinis rezultatas – laimingi suaugusieji, padarę aukščiausio lygio karjeras, visai kaip pačios reformatorės atžalos. Aišku, ši naujovė bus reikšminga tol, kol atsiras kitas modelis, žadantis išspręsti opiausias pedagogikos problemas.

Vis dėlto filosofija negali apsiriboti vien svarstymais apie dėstymo metodus ir disciplinos reikalavimus. Juk žmogaus gyvenimas pirmiausia yra susijęs su pasauliu. Pedagogika turi tai suvokti, užuot žvelgusi į žmogų taip, tarsi jis būtų duotis be pasaulio, o pasaulis – duotis be žmogaus. Dar prieš pažindami įvairias disciplinas, kurios skaido pasaulį į dalis, užmezgame ryšius su aplinka, kurioje vieni daiktai ir įvykiai nurodo į kitus daiktus ir įvykius, taigi viskas yra susiję ir atrodo suprantama. Toks pasaulis nėra duotis lyg daiktas, mes jame gyvename, jį patiriame ir jaučiame. Nuo jo neįmanoma nusisukti, atsidurti už jo ribų. Kad ir kaip toli nukeliautume, vis tiek esame pasaulyje. Todėl, užuot pedagogikos pagrindo ieškoję kokioje nors vertybių plotmėje, jos vertę turėtume suprasti kaip tęstinumą ir tiesioginį įsitraukimą į kupiną reikšmių ir mums jau pažįstamą pasaulį. Ir mokytojai, ir mokiniai priklauso tai pačiai bendruomenei, gyvena tarp turtuolių ir vargšų. Eina į mokyklą tomis pačiomis pažįstamomis gatvėmis tarp namų ir augalų, po saulėtu ar apsiniaukusiu dangum, supami kalbos, vietinės ir platesnės kultūros, kuri persmelkia ir lemia pačią mokyklos atmosferą. Visa tai, kas specifškai reikšminga mokykloje, yra suprantama tokio pasaulio kontekste. Tai pagrindas, ant kurio laikosi visos disciplinos, vertybės, mokslo siekiai ir metodai. Bet „pagrindas“ nėra kokia nors metafizinė sistema, iš kurios turėtų išplaukti visos teorinės ir praktinės nuostatos. Kaip tik priešingai – pagrindas sukuria platesnes sąsajas, kurios leidžia pedagogikai atskleisti visą savo prasmę, nesvarbu, ar tai būtų metafizika, ar teologija, ar viską aprėpianti teorija, ar svarstymai apie meilės reikšmę. Ši aplinkybė verčia susimąstyti,

kokia mokykla galėtų ir netgi turėtų būti kuriama, jeigu norime, kad ji atskleistų, kas yra žmogus ir ko reikia laimingam gyvenimui.

Čia svarbu įterpti principinę pastabą, kuo treniravimas skiriasi nuo auklėjimo. Dabartinė globali aplinka pritvinkusi civilizacinės įtampos. Tie, kurie Artimuosiuose Rytuose skelbia šventą karą Vakarams, yra ypač priešišškai nusiteikę prieš vakarietišką jaunimo lavinimą. Šis priešiškumas ne tik pabrėžia įtampą tarp civilizacijų, bet ir atskleidžia vidinę įtampą Vakaruose, kurie mėgina iš naujo apibrėžti, kas yra mokykla, kokie reikalavimai jai keltini, kokios disciplinos dėstytinos. Akivaizdu, kad niekas iš „šventojo karo“ dalyvių (nei judaistai, nei krikščionys, nei islamistai) nesibaido techninių disciplinų įvairovės, ar tai būtų prekyba, ar fizika, matematika, chemija, inžinerija, kompiuterija... Bet visus baugina tai, kas yra sunkiai apčiuopiama, apskaičiuojama, pasveriamą, išmatuojama. Vakarų šalyse nuolat skambantis raginimas, kad mokykla skleistų kuo daugiau techninių disciplinų, niekuo nesiskiria nei nuo Artimųjų Rytų nusiteikimo, nei nuo buvusios bizantiškosios Sovietų imperijos, kuri savo mokyklose irgi treniravo techninės pakraipos funkcionierius, laikysenos. Todėl klausime, ar Lietuvos mokykla krypta į treniravimą pagal siauras disciplinas (JAV sakoma, kad taip atsiliepiama į darbo rinkos poreikius), ar mūsų mokykla kelia sau reikšmingesnę užduotį – vakarietišką auklėjimą, kurį galbūt jau užmiršo net patys vakariečiai.

Ontologija ir auklėjimas

Galima drąsiai teigti, kad Antikos laikais graikų nustatyti bendruomenės gyvenimo principai glaudžiai siejosi su *paideia* – pedagogika. Platono įsivaizduotą tobulą bendruomenę įmanoma sukurti, tik išeinant mokyklą. Su tuo sutiko Rousseau ir Dewey's, Kantas ir Fichte, o pastaruoju metu – ir Finkas. Pirmoji mokyimo pakopa turi nustatyti ryšius tarp žmogaus ir pasaulio. Mokymas, nesiremiantis tokiu suvokimu, lengvai virsta amatu, kaip suvaldyti aplinką, pasitelkiant siaurus profesinius rėmus, ir kaip su ja tvarkytis. Filo-

sofija suvokia, kad mokymas ir auklėjimas yra esminis gyvenimo reikalas, svarbesnis net už ūkio tvarkymą ir politiką, nes tik išsilavinęs žmogus sąmoningai susieja save su pasauliu, su bendruomene, susikuria savarakišką tapatybę, išsiugdo atsakomybės jausmą. Čia svarbus klausimas, *ką* mokykla moko. Atsakymas aiškus: ji moko žmones, vadinasi, kad galėtų auklėti, pirmiausia turi išsiaiškinti, kas yra žmogus, kokia jo būtis.

Ontologija yra filosofijos dalis, siekianti suprasti būties sąrangą, dalykų esmę, aptariamuoju atveju – žmogaus esmę, reikalaujančią lavinimo. Patirtimi paremta išmintis, plėtojama nuo žilos senovės, teigia, kad žmogus gimsta kaip „nebaigta būtybė“, jis nepasikliauja vien instinktais, yra „atviras“ auklėjimui. Galima teigti, kad gyvūnai „žino“, kaip jiems reikia gyventi, – jie turi medžioti, ėsti, saugotis, slėptis ir tęsti savo rūšį. Jiems nebūtina eiti į mokyklą, nors kai kurie evoliucijos biologai teigia, kad tigriukai, šuniukai, kiti miklūs jaunikliai nuo mažens „mokosi“ medžioklės meno žaisdami. Tačiau toji „mokykla“ jų iš esmės nepakeičia, tik sustiprina tai, ką jie turi iš prigimties. Dievybėms irgi nereikia mokytis kalbėti, užkurti ugnį, kepti bulves, naudotis įrankiais ir juos tobulinti, kad atsivertų naujos galimybės. Dievybės viską žino ir gali amžinai tūnoti be jokios veiklos. Joms nereikia nei rūpintis ateitimi, nei žvalgytis į praeitį. O žmogus, vos gimsta, nuo pat pirmos dienos jau „eina į mokyklą“. Prireikia daugybės metų, kad išmokytų vaikščioti, tarti žodžius, siekti tikslo, pasigaminti įrankius, pasiūti drabužius, susirasti ar pasistatyti pastogę... Be to, žmogaus lemtis žiauri – jis žino, kad yra laikinas, todėl turi stengtis kiek galima ilgiau būti darbingas, kad apsirūpintų „juodai dienai“. Daugybė kitų gyvūnų nežino esantys laikini, todėl rytojumi nesirūpina. Liūtas prisieda, tada ramiausiai snūduriuoja. Jis nekrauna „turto“ ateičiai. Žmogus, suvokdamas savo būties laikinumą, nuolatos jaučia įtampą – to, ką turi, jam negana, to, ką moka, rytoj bus per mažai, kad galėtų toliau laimingai gyventi. Be šitos laikinumo patirties neatsirastų įvairios teorijos apie „darbo svarbą“, jo „pridedamąją vertę“, nereikėtų ir kovoti, kam ta pridedamoji vertė atiteks. Jei žmogus suvoktų save kaip

dievybę, jam irgi nerūpėtų spręsti išgyvenimo problemos – juk amžinybė leistų „palaukti“, kol visos bėdos praeis savaime. Bet žmogus savo amžinumu netiki, kiekvieną akimirką veikdamas rytojaus labui, jis pripažįsta puikiai suprantantis savo būties laikinumą.

Taigi vienas dalykas yra aiškus: „empirinis žmogus“ nėra tinkamas matas, kaip reikėtų suprasti lavinimą. Žmogus yra *daugiau*, negu tai, kas atsiskleidžia dabartyje. Apibrėžti šį *daugiau* bandoma įvairiai, pradedant nuo potencialo, išvelgiant galimybes, net orientuojantis į begalybę. To *daugiau* esmę būtina atverti, išplėtoti, išreikšti. Drąsesnių atmainų filosofinė antropologija pripažįsta, kad žmogus kaip „nebaigta būtybė“ turi jėgų perteklių, kuri „iššvaisto“ *praktiškai* nereikalingoms kūrybos sritims, ritualams ir t. t. Gal nepasotinamas kūrybos alkis, noras peržengti tikrovės ribas ir yra tasai *daugiau*?

Globalizacijos apologetai šūkauja, esą Vakarų užduotis – atverti visos žmonijos tą *daugiau*, t. y. perkelti technologijas į kitus kontinentus, kad visi pasiektų tam tikrą civilizacijos lygį, labiau įsitrauktų į „žmonijos istoriją“. Atverti tą *daugiau*, panaikinti susvetimėjimą žada ir visos revoliucijos, kad ir kokios įniršusios jos būtų. Tasai *daugiau* aprėpia visą žmonijos užsiėmimų, interesų ir talentų, kultūrų ir gyvenamos įvairovę. Čia empirinė genetika išvis netaikytina, nes yra pernelyg siaura.

Tokiomis sąlygomis, atrodo, neįmanoma sukurti tokios pedagoginės sistemos, kuri tiktų visiems. Kiekviena bendruomenė pagal savąjį lavinimo supratimą siekia iš daugybės pavienio asmens polinkių atsirinkti, kam jis yra gabiausias, ir tą gabumą puoselėti. Mokykla, apie kurią kalbame, reikalauja, kad kiekvienas pažintų visą disciplinų įvairovę, suvoktų jų tarpusavio ryšius. Iš pradžių nežinome, kam esame gabūs, štai kodėl lavinimas yra toks svarbus. Jis atveria žmogaus potencialą, nes kiekvienam leidžia išmėginti įvairias veiklos sritis, pasitikrinti, ką mokinyš sugeba, o ko ne. Pasirodo, ne visada turime talentą būtent tai veiklai, kuri mums patinka. Todėl negalima, neišbandžius įvairių disciplinų, *a priori* nustatyti, kam žmogus gabus. To padaryti nepavyks ir per apklausą, ko jau-

nuolis norėtų, kas jam patinka arba ko tikisi jo tėvai. Lietuvos mokyklose vaikai, padedami „karjeros“ specialistų, sprendžia psichologinius asmenybės testus ir ieško atsakymų į klausimą, kuo būti. Visa tai, žinoma, įdomu, bet atskleisti konkretaus asmens talento jokie testai nepadės. Ką žmogus gali, paaiškėja tik po ilgų studijų, išbandžius įvairius talento pritaikymo būdus. Taigi pasitenkinimo ar laimės jausmo, kai žmogus daro tai, ką sugeba geriausiai, negalima painioti su pasirinkimu, kurį lėmė kokių nors specialistų „patarimai“ ar psichologinių testų rezultatai. Psichologizavimas, kaip biurokратиškai nustatytų taisyklių modelis, pagal kurį dėstymas suskaldomas, išskiriant tam tikras sritis, nurodant griežtą mokymo turinio ir formos specifiką, yra vienas iš blogiausių požiūrių į auklėjimą. Iš tikrųjų tai net ne auklėjimo, bet treniravimo metodas. O gyvenimo grožis atsiskleidžia tada, kai galimybių horizonte atsiranda vietos visai talentų įvairovei.

Kad konkretus žmogus galėtų pritaikyti savo potencialą ir talentą, reikalingi kiti. Tarpsubjektyvinė plotmė, sudaranti viso lavinimo foną, yra ir tradicija, ir turtas, iš jų galima pasisemti arba juos papildyti, tačiau be jų lavinimas būtų neįmanomas, nes žmogus neturėtų galimybės realizuoti savo talento ir plėtoti jo per policentrinius ryšius su kitais. Paprasčiau tariant, tai, ką galima išugdyti pavieniui, yra labai siaura, o mokymasis drauge, papildant vieniems kitus, tiek didina potencialą, tiek praplečia galimybes pritaikyti savo talentą. To esmiškojo *daugiau* plotmėje visi talentai lygūs, nes visi reikalingi. Ši susisaistymo tarpusavyje patirtis pristabdo išdidumą modernaus žmogaus, teigiančio, esą tik jis pats yra savo tapatybės kalvis. Manydamas, kad gyvena visiškai nepriklausomai, jis laiko kitus nesvarbiais, net nereikalingais. Tačiau lavinimasis neatsiejamas nuo abipusių ryšių, kai bendruomenė pratęsia individą, o individas – bendruomenę.

Nepastebimai, bet labai reikšmingai, šioje plotmėje atsiveria tiesioginė, konkrečiai patiriama laisvė. Ji nėra nei absoliuti, nei reliatyvi, ją užtikrina ir apriboja žmogaus lavinimosi akiratis. *Lavinimas prilygsta išlaisvinimui* – jis prasideda nuo visai siauro, vaikiško

akiračio ir tęsiasi sulig išsilavinusio žmogaus plėtimu ir atviru akiračiu. Tai leidžia kiekvienam suprasti savo situaciją, atsižvelgiant į turimas, bet ne absoliučiai besąlygiškas galimybes. Įtampa tarp to, kas žmogus yra kaip dabarties duotis, ir to, kas jis yra kaip *daugiau*, neslūgsta niekada. Šis *daugiau* yra fonas, žmogaus potencialo akiratis, skatinantis, gal net gundantis įveikti dabartinį savo ribotumą, įžengti į *dar daugiau* plotmę, bandant geriau suprasti kitus ir praplėsti savo sąmonę, – visa tai suteikia būtent lavinimas(is). Asmuo gali ne tik atverti savo potencialą ir talentus, bet ir pratęsti, praturtinti visos žmonijos tradiciją.

Vis dėlto esama tradicijų, pagal kurias mokykla jaučia pareigą siaurinti žmogaus akiratį, apriboti mąstymą pagal dogmas, ideologijas arba siaurų – techninių – disciplinų reikalavimus. Tai tradicijos, pagal kurias mokykla treniruoja, užuot auklėjusi. O kaip yra Lietuvoje? Bendrojo lavinimo mokyklos dėl ilgą laiką vyravusių griežtų valdymo reikalavimų ir kontrolės daugiausia orientuojasi į aukštesnės vadovybės nurodymus, nepasitiki bendruomene, yra linkusios nuo visko apsidrausti. Mokyklų tarybos, įtraukiančios ir mokinius, ir tėvus, veikia imituojama veikla, nes prie mokyklos valdymo menkai prisideda. Formali savi-valda, kai švietimo bendruomenė neturi realios balso teisės, kelia nusivylimą ne tik mokykla, bet ir valstybė, menkina asmeninį ryšį su ja, destruktiviai veikia savimonę, sėja nepasitikėjimą. Asmuo, kuris nesijaučia priklausantis bendruomenei, nepuoseleja nacionalinės tapatybės, praranda ir atsakomybės dėl kultūros, dėl valstybės gyvenimo jausmą. O dinamiška, lanksti, atsakinga, tobulėjanti bendruomenė didina žmogaus potencialą ir norą būti kažkuo *daugiau*. Kad taptume tokia bendruomene, pirmiausia turime pabusti iš bižantiškosios Rytų tradicijos miego. ■

Tęsinys kitame numeryje

¹ Technomokslių Leviatanas prieš mąstančią visuomenę. Su ekonomistu ir idėjų istoriku Sajay Samueliu kalbasi Almantas Samalavičius, *Kultūros barai*, 2014, nr. 10.

PIRMIEJI ES PROGRAMOS „KŪRYBIŠKA EUROPA“ VEIKIMO METAI

Politinių veiksmų, rezultatų ir ekspertų vertinimo praktikos apžvalga

Praėjo jau dvylika metų, kai Lietuva prisijungė prie pagrindinės Europos Sąjungos programos, skirtos kultūrai. Trumpas laikotarpis, bet tikriausiai vienas reikšmingiausių mūsų šalies kultūros sklaidai užsienyje ir kultūriniam bendradarbiavimui su Europa po nepriklausomybės atkūrimo. Ir „Kultūra 2000“, ir „Kultūra 2007–2013“, ir „Kūrybiška Europa“, veikianti 2014–2020 m., – tai programos, kuriomis siekiama plėsti vieningą kultūrinę Europos erdvę, grindžiamą bendru kultūros paveldu. Pagal jas finansuojamiems ambicingiems, stambiems, daugybę skirtingų šalių vienijantiems projektams reikia profesionalaus ir atsakingo požiūrio į kultūrą, jos įtaką visuomenei, suvokiant, kokie išoriniai ir vidiniai veiksniai formuoja kultūros lauką. Sykiu šios programos suteikia išskirtinę galimybę dalytis patirtimi su visa Europa (ir ne tik su ja), įgyvendinti idėjas, kurios be finansinio ES indėlio tikriausiai taip ir liktų tik idėjomis.

2007–2013 m. Lietuva prisidėjo prie 69 kultūrinio bendradarbiavimo projektų, gavo tiesioginę finansavimą 116 grožinės literatūros knygų vertimams. Palyginti su kaimyninėmis ar panašią istorinę, kultūrinę patirtį turinčiomis šalimis, šiuos pasiekimus galima vertinti pozityviai (ypač vertimų srityje, kur Lietuva visada buvo viena iš lyderių). Tačiau naujoji, tiksliau tariant, modifikuota programa atnešė ir kitų pokyčių, kurie gali stipriai paveikti tiek Lietuvos organizacijų

norą dalyvauti programoje, tiek vadinamąjį sėkmės procentą. Kodėl?

„Kūrybiška Europa“ – ne tik naujas pavadinimas, prekės ženklas, bet ir esminis struktūrinis pokytis, nes buvo sujungtos dvi 2007–2013 m. veikusios programos – „Kultūra“ ir „Media“, skirta audiovizualiniam sektoriui. Naujovė, iš pradžių sulaukusi pasipriešinimo, keletą metų, kol buvo rengiamasi reformai, svarstyta aibėje viešų ir privačių susitikimų Briuselyje ir visoje ES. Europos Komisijos ir kitų institucijų argumentai, paremti tyrimais, studijomis, tarpiniais programų vertinimais ir konsultacijomis, atrodo, daugelį įtikino. Buvo išskirti keturi didžiausi iššūkiai, su kuriais susiduria kultūros ir audiovizualinis sektorius:

1. Rinkos fragmentacija, nulemta Europos kultūrų ir kalbų įvairovės.
2. Būtinybė prisitaikyti prie reikalavimų, kuriuos kelia globalizacija ir perėjimas prie skaitmeninių technologijų.
3. Kultūros sektoriaus Europos mastu ir nacionalinio lygmens lyginamųjų duomenų stoka.
4. Nepakankamas mažų ir vidutinių kultūros ir kūrybos įmonių finansavimas.

Atsižvelgiant į tai, suformuluoti keturi konkretūs programos tikslai:

1. Didinti Europos kultūros ir kūrybos sektorių galimybes veikti tarptautiniu mastu, kartu stiprinant šios veiklos vykdytojų ryšius ir tinklus.

2. Skatinti tarptautinę kūrinių sklaidą ir veiklos vykdytojų judrumą, plėtoti veiklą, telkiant auditoriją Europoje ir už jos ribų.

3. Didinti finansinius kultūros ir kūrybos sektorių pajėgumus.

4. Remti tarptautinį politinį bendradarbiavimą, kad būtų skatinama politikos plėtotė, inovacijos, telkiama auditorija, diegiami nauji verslo modeliai.

Tikslai – atliepiantys daugelio organizacijų veiklos kryptis ir poreikius, tačiau praktinis programos įgyvendinimas verčia apsvarstyti programą koordinuojančių institucijų sukurtas sąlygas valstybėms ir jų organizacijoms iš tikrųjų dalyvauti programoje.

Struktūriniai pokyčiai

Priminsiu, kad „Kūrybišką Europą“, kaip ir ankstesnes programas, administruoja Briuselyje įsikūrusi Švietimo, garso ir vaizdo bei kultūros vykdančioji agentūra. Tai reiškia, kad projektus vertina ir sprendimus dėl finansavimo priima ji, o ne atstovybės, įsikūrusios programoje dalyvaujančiose šalyse. 2013 m., prieš pat programos pradžią, visose šalyse vyko informacinių konsultacinių biurų struktūrinė reforma: rekomenduodama steigti vieną biurą, Europos Komisija paliko teisę kiekvienai šaliai nuspręsti, ar sujungus programas, bus ir sujungti biurai. Kai kur yra po vieną atsakingą organizaciją, tačiau daugelyje šalių veikia daugianarės struktūros. Pavyzdžiui, Vokietijoje „Kūrybiškos Europos“ biurui priklauso septyni, Jungtinėje Karalystėje – šeši juridiniai asmenys. Lietuvoje programą koordinuoja Lietuvos kultūros institutas,¹ didžiąją dalį dėmesio skiriantis paprogramei „Kultūra“, ir Lietuvos kino centras, „Media“ paprogramės kuravimą perėmęs 2013 m. Dviem skirtingoms organizacijoms bendrai ir kokybiškai koordinuoti programą yra sudėtingiau dėl įvairių administracinių, planavimo ir derinimo aspektų. Tačiau didžiausias iššūkis, su kuriuo susiduria visi biurai Europoje, – kaip sujungti programas ne forma-

liai, bet užtikrinant kokybišką veiklą. Tai susiję su požiūriu į sujungimo naudą ir plačiu kūrybišku mąstymu, atsižvelgiant į kultūros ir audiovizualinio sektoriaus veiklos specifiką. Įdomu, ar bendri renginiai, mokymai, diskusijos turės realų sinergijos poveikį kiekvienoje šalyje per ateinančius metus.

Informaciniais biurams ir visam sektoriui priėmus naujas žaidimo taisykles, netikėta ir kiek paradoksali pasirodė naujosios Europos Komisijos paskelbta žinia apie vidinę EK reorganizaciją ir sprendimą „Kultūra“ ir „Media“ programas priskirti skirtingiems direktorams. Tai galima būtų paaiškinti naujojo EK pirmininko Jeano-Claude'o Junckerio iškeltu prioritetu sukurti bendrą ES skaitmeninę rinką, išnaudojant milžiniškas skaitmeninių technologijų, kurioms negalioja sienos, galimybes. Taigi „Media“ paprogramės koordinavimas grąžintas direktoratui,² atsakingam už skaitmeninę darbotvarkę. EK pirmininko reformas ekspertai vertina ir teigiamai, ir neigiamai, tačiau kyla pagrįstų nuogastavimų dėl konkrečios atsakomybės, funkcijų perskirstymo ir sklandaus darbų perėmimo. Per spalio pabaigoje Briuselyje vykusį „Kūrybiškos Europos“ biurų tinklo susitikimą EK pavaldi agentūra, išklausiusi abejones dėl tokio sprendimo logikos, stengėsi įtikinti, kad nei biurų darbui, nei paraiškas teikiančioms organizacijoms minėti procesai jokios įtakos nedarys. Galbūt, bet esant ir taip gana sudėtingai vidinei komunikacijai, jie tikrai nepadės programos viešinti.

Naujos kryptys ir prioritetai

Šioje apžvalgos dalyje aptarsiu paprogramės „Kultūra“ situaciją, audiovizualinio sektoriaus realijas kol kas palikdama nuošalėje. Gali atrodyti, kad anksčiau minėti procesai aktualūs daugiausia programą koordinuojančioms institucijoms, tačiau vertėtų atkreipti dėmesį, kaip naujos schemos ir prioritetai paveikė pirmuosius 2014 m. projektų finansavimo rezultatus. Yra keletas pagrindinių itin pozityvių pokyčių: paprogramės kryptių sumažėjo nuo devynių iki keturių – skirtumai tarp jų tapo aiškesni, atsisakyta nepasiteisinusių iniciatyvų, nebeliko procentinio limitu subrangai ir personalo

Du kartus programos finansuotos Kauno bienalės atidarymas 2011 m.

atlyginimų fondui, lankstesnis tapo projektų įgyvendinimo kalendorius, atsirado galimybė programoje dalyvauti Europos Pietų ir Europos Rytų kaimynystės politikoje dalyvaujančioms šalims (tokioms kaip Ukraina, Gruzija, Baltarusija) – Lietuvai tai ypač aktualu. Dar daugiau – Lietuva parengė ir pavyko patvirtinti automatinio kofinansavimo schemą mūsų organizacijų projektams, gavusiems paramą būtent pagal šią programą, kuri jau antrus metus įtraukta į Lietuvos kultūros tarybos remiamų programų sąrašą.

Visa tai pozityvu, tačiau, išanalizavus pirmųjų metų rezultatus, tiek biurų tinklui, tiek sektoriui situacija neatrodo tokia paprasta. Pavyzdžiui, mažos apimties bendradarbiavimo projektų kryptčiai buvo pateiktos 337 paraiškos, atrinktos – 43 (6 iš rezervo sąrašo), sėkmės procentas – 13 proc. Didelės apimties bendradarbiavimo projektų kryptčiai buvo pateiktos 74 paraiškos, atrinkta – 21, sėkmės procentas – 28 proc. Palyginkime: pirmaisiais veikimo metais Lietuvos kultūros taryba iš 5612 paraiškų finansavimą skyrė 2420 projektams, taigi sėkmės procentas gerokai didesnis – 43 proc. Žinoma, gretinti „Kūrybiškos Europos“ ir LTKT paraiškų sudėtingumu

ir pačių programų finansavimo logikos nederėtų, bet sėkmės procentas yra vienas iš svarbiausių veiksnių, didinančių motyvaciją teikti paraiškas.

Pagrindiniai ekspertų įvardyti projektų kokybės trūkumai yra tokie: organizacijos neatsižvelgia į naujus programos prioritetus ir teikia projektus, atitinkančius senosios programos reikalavimus. Numatydami rezultatus, ne visi skiria *output* (liet. produkcija, našumas) nuo *outcome* (liet. padarinys, rezultatas). Pastebima tendencija, kad dažna organizacija savo projektą ir veiklą pristato nepakankamai

išsamiai. Tačiau pagrindinė problema ta, kad dalis organizacijų klaidingai interpretuoja naujuosius programos prioritetus. Pavyzdžiui, auditorijos plėtrą supranta kaip komunikaciją. Šių metų grožinės literatūros vertimų krypties rezultatai yra prasčiausi per pastaruosius septynerius metus. Tai galėjo lemti daugybė objektyvių ir subjektyvių veiksnių, bet, kliaujantis ekspertų nuomone, logiška daryti išvadą, kad daugeliui Lietuvos leidyklų iššūkiu tapo išverstų knygų viešinimas, sklaida ir platinimas. Naujosios taisyklės leidžia gauti finansavimą ne tik kūrinių vertimui, bet ir veiklai, susijusiai su knygos leidyba, platinimu ir auditorijos pritraukimu. Taigi organizacijoms, ketinančioms teikti paraiškas, vertėtų pradėti nuo išsamios keturių prioritetų analizės: tarptautinis mobilumas, informacinės technologijos (*digitisation*), auditorijų plėtra, nauji verslo ir vadybos modeliai, o svarbiausia – galvoti apie originalius veiklos vykdymo metodus.

Net Europos kultūros sektoriui perpratus, ko iš jo tikimasi, lieka neatsakyta į klausimą, ar jis norės ir galės iš esmės keisti kasdieninę savo veiklą. 2015 m. pavasarį žinosime antrųjų programos veikimo metų pagrindinių kvietimų rezultatus, tad patikrinti iškel-

tas prielaidas bus galima 2015 m. pavasarį, tada ir bus galima spręsti, ar būtina programą koreguoti.

Projektų vertinimo schema

Pabaigoje norėčiau atkreipti dėmesį, kad pakoreguota programos „Kūrybiška Europa“ projektų vertinimo tvarka ir eiga. Kiekvieną projektą paprastai vertina du ekspertai – kiekvienas iš jų dirba savo šalyje ir, vadovaudamasis gana griežtomis gairėmis, balais vertina apie 50 paraiškų. Ir tik smarkiai išsiskyrus ekspertų nuomonei, į pagalbą būdavo kviečiamas trečiasis ekspertas. Iki šiol nebuvo ekspertų, kurie matytų bendrą viso kvietimo vaizdą. Paraiškos negalėjo vertinti tos šalies, kurioje veikia projekto lyderis, ekspertai. Dar daugiau, pamatę aukščiau aptartus rezultatus, „Kūrybiškos Europos“ biurų tinklo nariai parengė bendrą poziciją dėl tų pačių vertinimo kriterijų taikymo ir mažos, ir didelės apimties projektams. Nesileidžiant į detales, bet aiškumo dėlei vertėtų paminėti, kad pagrindiniai skirtumai tarp mažos ir didelės apimties projektų yra trys: ES paramos dydis (200 tūkst. eurų *versus* 2 mln.), minimalus organizacijų skaičius (3 *versus* 6) ir kofinansavimo intensyvumas (60 *versus* 50 proc.). Žinoma, visos šalys pasitiki agentūros kompetencija, jos instrukcijų ekspertams tikslumu, vis dėlto, net jei atmestume ekspertų žmogiškąjį faktorių, skaičiai neišvengiamai rodo tendenciją, ypač gąsdinančią mažas šalis ir mažas organizacijas. Net kai didžiųjų projektų skaičius sąlygiškai nedidelis, jiems skiriamas finansavimas sudaro didžiąją dalį biudžeto, skiriamo bendradarbiavimo projektams.

Agentūra iš dalies atsižvelgė į išdėstytus argumentus ir pasiūlė keletą sprendimų – ji skirs didesnę dėmesį ekspertų mokymui ir parengimui. Nuo šiol vertinime nuolatos dalyvaus ir tretieji, kurie bus atsakingi už visų projektų peržiūrą ir tinkamą pasiskirstymą. Būtent jie kartu su agentūra matys bendrą programos vaizdą ir stengsis užtikrinti, kad ekspertai sąmoningai nelygintų mažos ir didelės apimties projektų. Įdomu,

kaip projektų finansavimo rezultatus paveiks nacionalinių ekspertų grąžinimas į vertinimo procedūrą – taip buvo nuspręsta ir dėl to, kad profesionalių ekspertų yra per mažai, ir dėl plačios programos apimties. Beje, atviras ekspertų kvietimas, kuriame gali dalyvauti ir visi Lietuvos profesionalai, galioja iki 2020 m. Atsižvelgus į anksčiau minėtus pakeitimus, tikimasi, kad 2014 m. spalio 1 d. termino rezultatai leis tiksliau įvertinti situaciją ir bus galima nuspręsti, ar iš tikrųjų būtini didesni programos pokyčiai.

Dar viena svarbi projektų vertinimo taisyklė, ne itin būdinga Lietuvai ir kitoms mažoms šalims, – ekspertai vertina tik tai, kas parašyta paraiškoje ir ją lydinčiuose dokumentuose. Paradoksalu, bet, būdami savo srities ekspertais, jie neturi teisės pasikliauti savo žiniomis apie vieną ar kitą organizaciją, visą būtiną informaciją privalo rasti vien projekto aprašyme. Tad ne visų pozityviai vertinamas reikalavimas kuo smulkiau ir išsamiau pristatyti projektą – išlieka. Kita vertus, toks vertinimas palankus stropiesiems ir užtikrina didesnę skaidrumą bei atskaitomybę.

Vietoj pabaigos

Jau kelerius metus tikimasi, kad „Kūrybiškos Europos“ biurai gaus išsamią statistinę informaciją apie jų teritorijoje veikiančių organizacijų patirtį, teikiant paraiškas, gaunant finansavimą, ir bendras tendencijas, tačiau tam kliudo ES veikianti duomenų apsaugos direktyva. Informacija, kurios labiausia trūksta, – kodėl ir kokie projektai yra nefinansuojami. Bendras ES vaizdas leistų informacinių biurų tinklui teikti kokybiškesnes paslaugas ir tinkamai prisidėti prie vieno iš pagrindinių programos tikslų – sektoriaus kompetencijų ir gebėjimų veikti tarptautiniu mastu stiprinimo. ■

¹ Nuo 2014 m. lapkričio pabaigos, Tarptautinių kultūros programų centras vadinasi Lietuvos kultūros institutu.

² Ryšių, tinklų, turinio ir technologijų generalinis direktoratas (*DG Connect*). Paprogramę „Kultūra“ ir toliau koordinuos Švietimo ir kultūros generalinis direktoratas (*DG EAC*).

ARCHITEKTŪRA, KURIANTI PRASMINGĄ ATMOSFERĄ

*Su architektūros fenomenologu Alberto PEREZU-GOMEZU
kalbasi Almantas SAMALAVIČIUS*

Alberto Perezas-Gomezas architektūrą ir inžineriją studijavo Meksiko nacionaliniame politechnikos institute, architektūros istorijos ir teorijos magistrantūrą baigė, architektūros doktoratą įgijo Anglijos Esekso universitete. Persikėlęs gyventi ir dirbti į Kanadą, 1983–1986 m. vadovavo Carletono universiteto Architektūros mokyklai. Tarptautiniu mastu išgarsėjo kaip ryškus fenomenologinės pakraipos architektūrologas, paskelbė reikšmingų architektūros teorijos ir filosofijos knygų, tarp jų – „Architektūra ir moderniojo mokslo krizė“ (1983), „Polifilo“ (1992), „Architektūros reprezentacija ir perspektyvos esmė“ (kartu su Louise Pelletier), „Anamorfozė“ (1997), „Meilės pagrindai: architektūros ilgesys po etikos ir estetikos“ (2006), „Suvokimo klausimai. Architektūros fenomenologija“ (kartu su Stevenu Holliu ir Juhani Pallasmaa), sudarė ir redagavo daugybę kolektyvinių veikalų, tarp jų – architektūros filosofijos knygų seriją „Chora“.

Su Kanados McGillo universiteto architektūros istorijos ir teorijos profesoriumi Perezu-Gomezu kalbėjome apie modernizmo vaizduotę ir jo paveldą.

Almantas Samalavičius. Vienoje iš savo studijų teigiate: „Mūsų dirbtinė aplinka kupina prieštarinių prasmų, kurias įtvirtino tariamai nešališkos technologijos. Šiuo atžvilgiu būtent nereikšmingi statiniai, suprojektuoti siekiant naujovių, yra panašūs į skysčių srautus, gniūžulus, batų dėžes ar smailiakampes žvaigždes. Tik save pačius referuojantys statiniai, neišreiškiantys nieko daugiau, išskyrus paklausų stilių, technologinį procesą ar vienui vieną tuo metu madingą reikšmę, atlieka lemiamą vaidmenį, aštrindami arba net sukeldami psichosomatines patologijas ir politines krizes.“ Gal galėtumėte pakomentuoti šią skvarbią įžvalgą?

Alberto Perez-Gomez. Esminė problema ta, kad architektų kuriama architektūra yra praradusi ryši su dabartinėmis kultūromis, su jų kalbomis ir įpročiais. Architektūros prasmės labiau susijusios su erdve negu su laiku. Jos atsiskleidžia gyventojams, išitraukiantiems į esminius veiksmus, kuriuos įrėmina architektūra ir miestai, aplinka, visais laikais teikusi darnos viltį. Šiuolaikinės architektūros produktai, nesvarbu, ar juos valdytų technologiniai imperatyvai, ar vartotojų interesai, ar grynai „estetinių“ inovacijų geismas (šiuo atveju este-

tika suvokiama visai kitaip, negu ją suvokė senovės graikai), dažnai pasirodo esantys beprasmiškai ar bergždi.

Praėjusiame amžiuje dominavęs modernizmas įdiegė gausybę architektūros stilių ir koncepcijų, kurios neretai sekė įkandin praktikos, tačiau, nepaisant architektūrinės išraiškos įvairovės, pasaulio miestai, kad ir kaip būtų paradoksalu, dažnai atrodo identiški tiek pietuose, tiek šiaurėje. Ar modernioji architektūra gali atsinaujinti dabartinėmis sąlygomis, kai kone viskas išsyk paverčiama preke, o architektūrinė stilistika ir estetika paklūsta rinkai kaip ir kiti vartotojų visuomenės produktai? Ar apskritai įmanoma architektos laisvė, apie kurią svajojo ankstyvasis modernizmas?

Toliau spręsti šį klausimą galėsime tik tada, kai liausimės redukovę architektūrą į formas ir stilius. Kur kas geriau būtų susitelkti į prasmingos atmosferos (vokiečiai tą vadina *Stimmung*) kūrimą. Galime gėrėtis iš tikrųjų įvairiais architektūros kūriniais, kurių skalė driekiasi nuo Gaudi'o iki Le Corbusier, ir jie pajėgūs atverti svarbias reikšmes (apie jas jau kalbėjau anksčiau). Jei ir toliau leisimės kalinami už to paties pasaulėvaizdžio groty, originalumo paieškos neišvengiamai bus redukuotos iki

banalaus uniformiškumo net ir dabar, kai po visą pasaulį plinta vadinamasis parametrinis projektavimas.

Modernizmas įtariai žvelgė į praeitį. Tradicinė ar klasikinė architektūra buvo nuvertinta, netgi demonizuojama, ypač kad klasicistines formas plačiai eksploatavo totalitariniai režimai. Ar toks požiūris kada nors pasikeis?

Visa tai lėmė įsitikinimas, kad architektūra yra formali sintaksė arba stilius. Klasikinė architektūra, pavyzdžiui, imant laikotarpį nuo Vitruvijaus iki XVIII a. Europos, niekada nesuvokė savęs formaliai. Gera architektūra negali turėti tik „vienos“ reikšmės („vieną“ reikšmę turi ženklas), ji visada siekia tikslingai rezonuoti su aplinka. Konceptiją, kad architektūra funkcionuoja kaip semantinė pora, išrado modernieji laikai: Vitruvijus neįžvelgė jokio aiškaus skirtumo tarp signifikanto ir to, kas signifikuojama. Akivaizdu, kad architektūra, redukuota iki ideologijos, atsiduria lygiai tokioje pačioje situacijoje kaip ir bet kas kitas, redukuotas iki grynos formos ar technologinio proceso, – kitaip tariant, ji paprasčiausiai didina kultūrinės ir psichosomatines mūsų patologijas.

Praėjusiame amžiuje klestėjo architekto kultas. Užtenka prisiminti tokias sąvokas kaip „didysis projektuotojas“, kuris tarsi Nietzschės „antžmogis“ sprendžia esmines visuomenės problemas. Koks architekto vaidmuo dabar? Kaip vertinate architektūros „žvaigždžių“ (starchitect) kultą, kurį pastaraisiais dešimtmečiais įtvirtino žiniasklaida ir viešųjų ryšių agentūros? Gal vis dėlto atėjo laikas architekt funkcijas ir vaidmenį suvokti realistiškiau?

Asmeninė vaizduotė architektūrai yra esminė nuo pat ankstyvojo modernizmo pradžios (dėl istorinių priežasčių nemanau, kad galėjo būti kitaip). Tačiau dabar ir vėl atsiranda galimybė, kad ši vaizduotė veiktų, atsižvelgdama į aplinką, į žmonių, priklausančių skirtingoms kultūroms, gyvenseną, jų įpročius. Pastaruoju metu nemažai rašau šiais klausimais, pabrėždamas kalbos (ypač pirminės lingvistikos, literatūrinės vaizduotės) svarbą architektams, kad jie galėtų iš naujo užmegzti ryšius su kultūra, kuriai tarnauja. Mus pernelyg užvaldė vaizdiniai ir fikcijos, derėtų daugiau domėtis įpročiais ir istorijomis, kurios tuos įpročius išverčia į žodžius. Manychiau, tai būtų

gera strategija, kaip „moduliuoti“ asmeninę vaizduotę ir padaryti ją atsakingesnę, atsikratant apsidėmimo veržtis į architektūros „žvaigždžių“ (starchitects) Olimpą.

Tarptautiniu mastu pripažintas norvegų architektūros teoretikas Christianas Norbergas-Schultzas, nors brendo indoktrinuotoje modernistinėje intelektualinėje aplinkoje, sugebėjo atgaivinti ir išplėtoti seną romėnišką koncepciją genius loci, regis, ji darys nemenką įtaką ateities miestų raidai, žinoma, jei bus tinkamai suvokta ir pritaikyta. Gal būtų vietos dvasia padės užtikrinti, kad urbanistinėje aplinkoje taikiai „sugyventų“ skirtingi architektūros stiliai ir tarpsniai, gal nebebus siekiama savo individualumą, išskirtinumą įtvirtinti, nesiskaitant su kontekstu?

Šią problemą svarstė daugelis filosofų ir architektūros teoretikų, puoselėjančių fenomenologijos tradiciją (aš irgi tam skyriau keletą ešė). Vieta yra esminė sąlyga būčiai reikštis (šią poziciją naujai išdėstė Jeffas Malpas, australų filosofas, besiremiantis heidegeriškąja tradicija). Vieta šiandien „slepiasi“ už išgalvotos pozityvistinės dekartiškosios (mokslinės) erdvės. Iš fenomenologinio požiūrio galima daug ko pasimokyti, bet, suprantama, tai neturi nieko bendra su „klasikine“ architektūra formaliaja prasme (pavyzdžiui, su orderių naudojimu ir pan.).

Modernizmas, narsiai kovojęs su „praeities tironija“, pats pamažu tampa praeitimi, t. y. architektūros istorija. Įvairiose pasaulio vietose vis dažniau įsiplieskia diskusijos dėl estetinės ir kultūrinės jo vertės. Kokia modernizmo paveldo dalis, Jūsų manymu, turi potencijos išlikti, o kuri neišvengiamai nugrims į užmarštį?

Ir vėl pakartosiu: „modernizmo“ paveldui priklauso geriausi (vėlyvieji) Le Corbusier architektūros kūriniai, Hejduko projektai, Gaudiò kūryba, Sigurdo Lewerentzo ir Kieselserio „Bėgalinis namas“... Čia kalbu ne apie formą. Gerbti derėtų prasmę, priderintą prie aplinkos, o tai, be abejo, turės „ateitį“. Kitais žodžiais tariant, Mieso van der Rohe's suprojektuotas Barselonos paviljonas neturi nieko bendra su bėgaliniais parkavimo garažais prie gelžbetoninių namų, kurių prigrūsti visi mūsų miestai.

Dėkoju už pokalbį.

Gerbiama *Kultūros barų* redakcija,

praėjusiame Jūsų žurnalo numeryje pasirodė Al-manto Samalavičiaus rašinys „Atmintis, paskandin-ta amnezijos rūke“, kuriame autorius pristato skai-tytojams prieš metus anglų kalba paskelbtą Violetos Davoliūtės monografiją *The Making and Breaking of Soviet Lithuania: Memory and modernity in the wake of war* (Routledge, 2013).

Ši knyga sulaukė nemažai teigiamų vertinimų įvai-riuose tarptautiniuose mokslo žurnaluose. Dauguma recenzentų pabrėžė jos savalaikiškumą, originalumą ir interpretacinių perspektyvų šviežumą.¹ Kitaip tariant, monografija jau sulaukė tarptautinės mokslo ben-druomenės pripažinimo. Pavyzdžiui, pasak K. Brüg-gemanno, V. Davoliūtė knygoje analizuoja *vidinius* sovietmečio Lietuvoje vykstančius procesus, ir tuo išsiskiria iš kitų darbų apie sovietmečio Lietuvą, kuriuose tebevyrauja „mes“ prieš „juos“ naratyvai.² Recenzijoje, kuri pasirodys LSE (London School of Economics) leidžiamame *Nations and Nationalism* žurnale, rašiau, kad V. Davoliūtės knyga – svarbi stu-dija apie kolektyvinę identitetą. Niekam nekilo abe-jonių, kad ši knyga – tai vertingas kompetentingos mokslininkės parašytas mokslinis darbas.

Nebūtų jokio reikalo reaguoti į A. Samalavičiaus ra-šinį, jei tai būtų vien kritiška recenzija, kuri drastiškai skiriasi nuo kitų šios knygos įvertinimų. A. Samala-vičiaus tekstas yra ypatingas dėl neetiško ir įžeidi-nėjančio tono autorės atžvilgiu. Noriu atkreipti re-dakcijos ir skaitytojų dėmesį, kad tai asmeninė *ad*

hominem tipo ataka, kuri prasilenkia su elementaria recenzavimo etika.

A. Samalavičius teigia, jog autorė siekia „paverst[i] asmeninę nuomonę objektyviu faktu“ (p. 58). Recen-zijos pabaigoje recenzijos autorius rašo apie norus gauti „gerai apmokamą darbą kokioje nors mokslo tyrimo institucijoje ar užsitikrinti riebesnį grantą“ (p. 59). Tai kaltinimai, paliečiantys pačią mokslininkų profesinio padorumo esmę. Pasak A. Sama-lavičiaus, siekdama „paverst[i] asmeninę nuomonę objektyviu faktu“ autorė „pasitelkia net folklorą, nors neatrodo, kad jį gerai išmanytų“ (p. 58). Ban-dydamas pagrįsti šį kaltinimą A. Samalavičius įdeda autorei į lūpas citatą, kurios tikrasis šaltinis yra ne ji, o Tomas Venclova. Monografijoje nuoroda į T. Ven-clovos straipsnį „Vilnius kaip nostalgijos objektas“ [beje, publikuotą būtent *Kultūros baruose*] yra aiški, tačiau A. Samalavičius kažkodėl to nepaiso.³ Tai verčia suabejoti rašinio autoriaus citavimo tikslumu ir tikslais rašant recenziją.

A. Samalavičius kaltina autorę, jog ši reprezen-tuodama sovietmetį sumenkina represijų, deportacijų ir kitų destruktivių socialinių ir demografinių padarinių reikšmę. Jis rašo: „Lageriai, stalinizmo represijos ir kolektyvizacija su baisiais socialiniais ir demografiniais padariniais paliekami nuošalėje“ (p. 56). Tačiau trauminės patirtys yra pačiame mo-nografijos dėmesio centre, nes joje būtent ir tyri-nėjama, kokią kultūrinę bei socialinę poveikį Antrojo

pasaulinio karo ir stalinistinio laikotarpio traumos turėjo vėlesniais sovietmečio dešimtmečiais ir kaip tie trauminiai įvykiai buvo represuoti bei vėliau integruoti į kolektyvinę bendruomenės atmintį. V. Davoliūtės vartojama kolektyvinės atminties ir naratyvų tyrimų metodologija yra vis plačiau pripažįstama įvairių disciplinų atstovų, netgi politologų.

Samalavičius rašo, jog autorė necituoja Lietuvos mokslininkų darbų, neva „ničnieko nežino“ apie paskutiniuosius du dešimtmečius vykdytus tyrimus ar tendencingai bando sudaryti įspūdį, kad per Nepriklausomybės laikotarpį nebuvo jokių kolektyvinės istorinės atminties vertinimų (p. 57). Siekdamas pagrįsti šį teiginį, jis cituoja teksto fragmentą, kur knygos autorė rašo apie devintojo dešimtmečio pabaigoje išvystytą tautinės kančios naratyvą. Iš tiesų tuoj pat po šio fragmento V. Davoliūtė akcentuoja Nepriklausomos Lietuvos mokslininkų indėlį užpildant istorinio pažinimo spragas ir nurodo kelias dešimtis tyrėjų, stipriai prisidėjusių prie šio proceso.⁴

Stebina ir kiti recenzijos autoriaus teiginiai. Pavyzdžiui, Samalavičius rašo, jog autorė neva „pasigiria“, jog didžiausias šio veikalo išskirtinumas – giluminiai interviu su sovietinės Lietuvos kultūros elito nariais“ (p. 56). Tokį teiginį jis grindžia iš konteksto išimtu sakiniu ir žodį „exclusive“ kažkodėl verčia kaip „išskirtinis, ypatingas“, nors perskaičius *pasitraipą*, kurioje yra šis sakinytis, absoliučiai akivaizdu, kad autorė čia viso labo paaiškina skaitytojams, dėl kokių priežasčių nusprendė surengti pokalbius išimtinai (exclusive-ly) su oficialaus sovietinio lietuviškojo elito, o ne kitų grupių (žydų, lenkų, tremtinių ir t. t.) atstovais (p. xv-xvi). Kitaip tariant, žodis „exclusive“ čia akivaizdžiai siejasi su veiksmazodžio „to exclude“ reikšme.

Dar labiau nei argumentų iškraipymai ir migloti kaltinimai stebina rašinio asmeniškumas, pastangos sumenkinti kultūros istorikės profesines kompetencijas ir žeminantis mizoginistinis tonas – pvz., tokie apibūdinimai kaip „Davoliūtės neriam[as] nertini[s]“ (p. 59), „nutaisiusi dar rimtesnę miną“ (p. 58), „ničnieko nežino“ (p. 57). Samalavičius ne-

pamiršta paminėti, kur autorė įgijo bakalauro laipsnį (p. 57), tačiau tolesnio išsilavinimo ir mokslinės veiklos detales prestižiniuose universitetuose – Europos žydų istorijos ir kultūros studijas Oksfordo universitete ar Rytų ir Vidurio Europos istorijos studijas Toronto universitete – nutyli. Kaltinimas, kad autorė neva „ničnieko nežino“ apie Holokausto atminties tyrimus, neatitinka tikrovės. V. Davoliūtė šia tema yra paskelbusi svarbių mokslinių publikacijų, pavyzdžiui, „The Prague Declaration of 2008 and its Repercussions in Lithuania. Historical Justice and Reconciliation“, *Lituanus*, Vol. 57, Nr. 3(2011).⁵

Tikiuosi, kad *Kultūros barų* skaitytojai patys perskaitys V. Davoliūtės knygą, nekreipdami dėmesio į šią tendencingą recenziją. Knygoje pateikti argumentai sudomino mano amerikiečius studentus, kurie, deja, neretai bodisi istorija. Taip pat noriu išreikšti viltį, kad ateityje pavyks išvengti mizoginistinių užuominų, kurios niekam nedaro garbės. ■

Dovilė BUDRYTĖ

¹ Francesco La Rocca, recenzija *Europe-Asia Studies* 66: 10 (2014), 1748-49; Robert A. Vitas, recenzija *The Russian Review* 73: 4 (2014), 641-642 ir kt.

² Karsten Brüggerman, „The Lithuanian cultural elite and the end of the Soviet Union“, *Kritika* 16 (2015), 220.

³ Tomas Venclova, „Vilnius kaip nostalgijos objektas“, *Kultūros Barai* 9 (2009), 20–28. Violeta Davoliūtė, *The Making and Breaking*, p. 35, išnaša nr. 59.

⁴ Violeta Davoliūtė, *The Making and Breaking*, p. 4.

⁵ Ką tik *Cambridge University Press* leidykloje išleistos knygos apie totalitarinių režimų atmintį Baltijos šalyse autoriai E.-C. Pettai ir V. Pettai, nurodo 2009 metais Violetos Davoliūtės ir Tomo Balkelio atliktus tyrimus kaip pirmąją išsamią totalitarinių režimų atminties Lietuvoje analizę (Pettai, E.-C. and Pettai, V., *Transitional and Retrospective Justice in the Baltic States*, Cambridge University Press, 2015, p. 23). Žr. Violeta Davoliūtė and Tomas Balkelis, (2009) „National Report on Lithuania.“ Report commissioned by the European Commission, Directorate General for Justice, Freedom and Security, Direction D: Fundamental Rights and Citizenship on „How the Memory of Crimes Committed by Totalitarian and/or Other Repressive Regimes in Europe is Dealt With in the Member States.“

GRASINIMAI, IŠDUODANTYS CENZŪROS ILGESĮ

Atsiliepimų į *Kultūros barų* publikacijas paprastai nekommentuojame, neketinau to daryti ir šiuo atveju, jeigu nebūtume gavę gana keisto grasinimo. Na, bet aptarkime viską nuo pradžių.

Dovilės Budrytės pastabos ir priekaištai dėl „mizoginistinių užuominų“ Almanto Samalavičiaus tekste, aptariančiame Violetos Davoliūtės knygą, nustebino pirmiausia tuo, kad dėmesys sutelktas į smulkmenas, ignoruojant recenzijos esmę. Samalavičiui rūpėjo išsiaiškinti pamatinius dalykus: kodėl pokario okupaciją ir kolonizaciją Davoliūtė vadina „rekonstrukcija“, kuo remdamasi ji teigia, kad „naujieji elitai turėjo stulbinamai didelę laisvę [?!] puoselėti nacionalinę kultūrą“, ką reiškia sovietinis „renesansas“ (vienas knygos skyrius taip ir pavadintas „Sovietinės Lietuvos renesansas“), ir pan. Na, bet atsiliepimo autorei labiau rūpėjo aptarti, ar tiksliai išverstas žodis *exclusive*, ir tai, suprantama, yra jos teisė.

Grasinių sulaukėme iš visai kito asmens.

Žurnalo redakcija gavo štai tokį laišką:

Gerbiama p. Kanopkiene, pranešu jums, kad mano žmonos dr. Violetos Davoliūtės-Opgenorth vardu kreipiausi į teisininkus, kad būtų parengtas civilinis ieškinys Kultūros barams dėl šmeižto pagal LR civilinio kodekso 2.24 str. (Asmens garbės ir orumo gynimas).

Reikalas susijęs su straipsniu, kurį parašė dr. Almantas Samalavičius „Atmintis, paskandinta amnezijos rūke“, paskelbtu jūsų žurnalo 2014 m. gruodžio numeryje.

Dėl tolesnių detalių siūlau jums perskaityti prisegtą laišką, kurį adresavau Lituanus žurnalo leidėjams ir tarybos nariams.

Nuoširdžiai,

Mark Opgenorth

Direktorius pavaduotojas, NATO ryšių skyrius, Kijevas, Ukraina

Gerbiamas pone ar ponia,

rašau jums apie tai, kas susiję su asmeniniu mano rūpesčiu, tačiau tai turėtų būti ir jūsų kaip Lituanus, The Lithuanian Quarterly vykdančiojo leidėjo (Executive Officer) ar direktorių tarybos, ar redakcijos narių profesinis rūpestis.

2014 m. gruodį dr. Almantas Samalavičius paskelbė recenziją apie knygą The Making and Breaking of Soviet Lithuania: Memory and Modernity in the Wake of War (London: Routledge, 2013), kurią parašė mano žmona Violeta Davoliūtė-Opgenorth. Jis parašė recenziją Kultūros barams, žurnalui, kuriame daug metų dirba kaip asocijuotas redaktorius.

Knygą jau teigiamai recenzavo šeši akademiniai aukštos reputacijos žurnalai ir nevarginčiau jūsų, jei recenzija Kultūros baruose būtų paprasčiausiai neigatyvi, neteisinga ar nekompetentinga. Tačiau ji yra šmeižikiška ir kreipiausi į teisininkus, kad šie parengtų civilinį ieškinį mano žmonos vardu.

Savo recenzijoje dr. Samalavičius išsako teiginį, kurie yra akivaizdžiai melagingi ir žemina mano žmonos asmeninę ir profesinę reputaciją. Jis nuolatos neteisingai išverčia žodžius iš anglų į lietuvių ir neteisingai interpretuoja pastraipas iš knygos, teigdamas, esą autorė trivializuoja nusikaltimus prieš žmoniją, sovietų režimo padarytus Lietuvoje, nes tendencingai parenka ir pateikia faktus.

Be to, recenzentas yra neetiškas ir neprofesionalus, skelbdamas pakartotines įžeidžiančias insinuacijas apie autorės charakterį ir motyvacijas, implikuodamas, kad ji veikia kažkokių neįvardytų interesų dėlei, iškreipdama Lietuvos istoriją, nors ji remiasi lietuviškais akademinių tyrimų finansavimo šaltiniais.

Kaip NATO pareigūnas, pastaruosius šešerius metus analizuojantis Rusijos ir Ukrainos santykius, puikiai žinau, kokią politinę ir socialinę klimata Rusijos agresija formuoja aljanso viduje, ypač pasienio zono-

se, tokiose kaip Lietuva. Kaltinimai, kuriuos meta dr. Samalavičius, kad ir kokie nepagrįsti jie būtų, potencialiai gali turėti liūdnas pasekmes, todėl į tokį iššūkį būtina atsiliepti.

Man nesvarbu, kas motyvavo dr. Samalavičių įžeidinėti mano žmoną. Man rūpi tik asmeninė jos garbė ir profesinė reputacija, lygiai taip pat neabejoju, kad jums rūpi apginti gerą Lituanus vardą.

Suprantu, kad nesate atsakingi už Kultūros barų redakcijos darbą. Tačiau dr. Samalavičius neseniai paskirtas Lituanus vyriausiuoju redaktoriumi ir tai veikiausiai lems, kad neprofesionalus, neetiškas ir galimai nelegalus jo elgesys prastai atsilieps jūsų žurnalui.

Šiuo požiūriu atsakingai prašau, kad pasitelkę savo galias paakintumėte dr. Samalavičių paskelbti pilną ir nedviprasmišką atsižadėjimą [retraction] kitame Kultūros barų žurnalo numeryje, prieš pradėdant bylinėjimosi procesą, kuris žada atitraukti visas puses nuo svarbesnės ir prasmingesnės veiklos. Nesimant kitų veiksmų, jūsų nepritarimo išraiška galėtų pagelbėti dr. Samalavičiui nesimti panašių išpuolių, dirbant Lituanus vyriausiuoju redaktoriumi.

Nuoširdžiai,

Mark Opgenorth

Direktoriaus pavaduotojas, NATO ryšių skyrius,
Kijevas, Ukraina

Keistas ir gluminantis sutapimas – abu šiuos laiškus gavome tuo metu, kai po plačiai nuskambėjusių kruvinų teroro aktų Prancūzijoje į gatves išėjo šimtai tūkstančių žmonių, kuriuos, nepaisant skirtingų įsitikinimų, suvienijo pasiryžimas ginti vieną didžiausių Vakarų vertybių – žodžio ir išraiškos laisvę. Dar keisčiau, kad abu laiškus pasirašė ne pati „neetiškai“ recenzuotos knygos autorė, dėl kažkokių priežasčių susirūpinusi „asmenine ir profesine savo reputacija“, bet jos vyras, užimantis aukštas pareigas NATO struktūrose. Laiške *Kultūros barų* vyriausiajai

redaktorei jis teigia, kad savo žmonos vardu jau ėmėsi teisinių veiksmų, nukreiptų prieš žurnalą.

Ypač glumina tai, kad grasinimą iškelti civilinį ieškinį *Kultūros barų* redakcijai, „išdrįsusiai“ kitiškai recenzuoti p. Violetos Davoliūtės knygą, lydi laiškas kito, su *Kultūros barais* niekaip nesusijusio nepriklausomo žurnalo redakcijai, redkolegijai ir leidėjams, mat recenzijos autorius yra vyriausiasis to leidinio redaktorius. Šiame laiške p. Opgenorthas ne tik kelia reikalavimus „paspausti“ recenzentą, kad šis atsižadėtų savo teiginių, bet ir daro užuominas į dabartinius NATO santykius su Rusija ir Ukraina, nors tai neturi jokio ryšio su pareigūnų papiktinusios recenzijos turiniu. Ne mažiau keista, kad *Lituanus* leidėjams adresuotame laiške jis imasi vertinti akademinę diskusiją, neturėdamas tam reikiamos kvalifikacijos, lietuvišką tekstą aptaria, nemokėdamas lietuvių kalbos, be to, negalėdamas būti objektyvus, nes rūpinasi savo žmonos reikalais.

Abu laiškus p. Opgenorthas pasirašė kaip aukštas pareigas užimantis tarptautinės galios struktūros darbuotojas, o ne kaip privatus asmuo. Kyla natūralus klausimas, ar NATO ryšių tarnybos pareigūnas nesupainiojo privačių ir viešųjų interesų, ar jis nesinaudoja tarnybine padėtimi, gindamas grynai asmeninius (šeimyninius) interesus? Manome, kad tokiu būdu laiško autorius daro neleistiną spaudimą žurnalo redakcijai, bandydamas paminti nuomonės, žodžio ir išraiškos laisvę.

Kultūros barai laikėsi ir laikysis pamatinių principų, saugančių ir ginančių kiekvieno asmens teisę laisvai ir nevaržomai reikšti savo nuomonę jam rūpimais klausimais, gynė ir gins žodžio laisvę nuo visų, pretenduojančių kontroliuoti viešąją mintį.

„Pilietinė visuomenė reiškia, kad išraiškos laisvė yra svarbesnė už emocijas tų, kuriems išraiškos laisvė nepatogi“, – teigia Christopheris Hitchensas. Sakytiau, labai amerikietiškas požiūris, nesvarbu, ką apie tai manytų kai kurie NATO pareigūnai ir jų žmonos... ■

Laima KANOPKIENĖ

SOSTINĖS ŽALIOJO TILTO ŠMĖKLOS

Svečiai tiek iš Rytų, tiek iš Vakarų Europos ne kartą yra užsiminę, kad Žaliasis tiltas – tai objektas, kurį „nemalonu matyti“. Atmetus politinį problemos aspektą, o tai būtų, ko gero, teisingiausia, viskas tampa aišku ir paprasta. Tiltas pastatytas po karo, socrealizmui įgavus itin aktyvią formą, o „dekoruotas“ jis LKP CK nurodymu. Figūros profesiniu požiūriu silpnos, kai kurios neturi net chiazmo, stovi ant vatinių kojų. Siluetai iš tolo labiau primena grėsmingai stūksančius krūmus negu žmones. Galėtume, žinoma, išskirti skulptoriaus Juozo Mikėno merginos („Besimokantis jaunimas“, 1952) figūrą, kuri tvirtai suręsta, raiški, turi siluetą. Šis autorius, be abejo, didelis meistras, bet jo skulptūra M. Melnikaitei (1955) jau atsidūrė Grūto parke, o skulptoriaus autoritetas dėl to nesumenko...

Keleto ekspertų nuolat kartojama frazė, esą figūros sudaro su tiltu vientisą kompoziciją, todėl be jų tiltas tiesiog neįmanomas, yra visiškai sovietinis absurdas. Net komunistinės Rusijos laikų tiltai Maskvoje ir Leningrade išvengė tokios propagandiškai herojinės atributikos. Mes neišvengėme. Kas dėl to kaltas? Tas praeiktas nuolankumas? Didžiavimasis, kad ir šiandien nesigėdijame ano savo silpnumo? Dviveidiškas noras įsiteikti budeliui? O gal Stokholmo sindromas?

Kai kam atrodo, kad tos stovylos yra istorinė vertybė, primenanti Lietuvos okupaciją. Kiti vis dar ieško estetinės ir meninės tų objektų vertės. Bet kodėl nepasilikome daug geresnių, vertingesnių sovietmečio kūrinių? Pavyzdžiui, kodėl „ekspertų“ sprendimu Grūto parke atsidūrė „Kryžkalnio Lietuva“ kartu su kitomis stovydomis?

Mūsų kultūros politikos pagrindinė bėda turbūt ta, kad viską sprendžia atsitiktiniai prisiplakėliai prie meno, įvairūs partiniai ekspertai. Sklando nuomonė, neva Žaliojo tilto šmėklos turi likti ten, kur yra, nes jos atspindi pokario Lietuvos skulptūrą. Dažniausiai taip teigia ir dabar panašiai besidarbuojantys autoriai, kurių meninės kalbos forma yra „liaudiškas“ gatvės žargonas. Kadangi socrealizmo pagrindinis šūkis buvo „Menas priklauso liaudžiai“, tai ir to meno forma primityviai realistinė – natūralistinė.

Realizmo pagrindas – akademinis meistriškumas. Europos, Rusijos akademinis realizmas pasiekė aukštumų, bet Lietuvai iki jų toli. Štai kodėl visais atžvilgiais apgailėtiną skulptūrinę grupę ant Žaliojo tilto pripažįstame kultūros vertybe, laikome saugotinu paveldu. „Dizaineriai“ sako, kad čia skonio reikalas. Ne visiškai taip. Čia skonio išlavavimo ir profesionalumo reikalas. Šių eilučių autoriui paveldas yra Vilniaus Gedimino prospekto grindinio brukas. Jo sunaikinimas vidury baltos dienos buvo nusikaltimas, paveldo tarnyboms tylint. Klaipėdos kultūros paveldas irgi sunaikintas, tai padarė sovietmečiu. Vokiečiai po karo kiekvieną subombarduotą namą atstatė, o Klaipėdoje viskas buvo tikslinai sunaikinta partijos CK nurodymu, kad uostamiestis neprimintų vokiško miesto, – tebūnie nauja tarybinė Klaipėda. Turbūt tebūnie ir tarybinis Vilnius, jeigu paveldo specialistai kultūros paveldu pripažįsta ne Gedimino prospekto grindinį, o Žaliojo tilto šmėklas...

Padėtis ypač susikomplicavo, kai po tiltu buvo pakabinta nauja moderni metalinė skulptūra. Tiltas visiškai pasiūšė nuo tokio estetinio svorio. Anksčiau

atrodęs aktyviai liūdnas, dabar tapo aktyviai juokingas, ypač Šv. Rapolo bažnyčios ir naujųjų dangoraižių fone. Susidaro pikantiškas vaizdas, turistai smaginsis, paveiksluodami juokingai liūdną objektą sostinės centre. Naujoji skulptūra buvo pakabinta, norint parodyti esamos padėties absurdiškumą. Kitos šio skulptoriaus kompozicijos suteikia sostinės tiltams nuotaikos, juos puošia, bet čia susidarė karikatūriška situacija. Užuo-mina labai aiški – laikas išlaisvinti tiltą nuo sukežusių vaduotojų ir komunizmo statytojų, o tada paaiškės, ar reikalinga ir naujoji potiltinė skulptūra. Atsikvėps tiltas nuo tokių svorių, atsikvėpsime ir mes.

Visuotinės diskusijos yra džiugus reiškinys. Tai pilietinės visuomenės bruožas ir neturėtų kelti pasipiktinimo (nors daug kam vis dar kelia). Visi kuo aktyviau turėtume jose dalyvauti, jeigu jaučiamės esantys piliečiai. Tačiau tai neturėtų būti ginčas dėl ginčo. Pavyzdžiui, iki šiol didelį erzelių kelia „Krantinės arka“. Užuo- rinkę parašus griauti ar negriauti, užuo- t piktinęsi, kaip mėgsta daryti namų šeimininkės ir, žinoma, politikai, turėtume viską aptarti iš esmės. Reikia, kad skulptoriai viešai pasisakytų, bet profesionalai tyli. Gal tradiciškai bijo saugumo, gal kolegų pykčio... Šiandien stovylių temą ypač mėgsta gvildinti menotyrininkės, nieko reikšminga neparašiusios, bet autoritetingai vėblenančios naivias, neprofesionalias arba iš konteksto ištrauktas svetimas mintis. Žurnalistai-humanistai, rašytojai ar šiaip viešosios ypotos komentuoja ir vertina jiems nesuprantamus dalykus. Linksma demokratija!

Valstybę apėmęs visiškas kapitalo chaosas, miestuose dygsta kičinės skulptūros, primenančios Disneilandą... Kas kur stovės, sprendžia, statyti paminklus leidžia arba neleidžia kultūros valdininkai, geltonnapijai meno mokslų daktarai ir mažaraščiai profesoriai. Todėl ir palaiminamos tokios kompozicijos kaip antai „šedevras“ prie Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Vilniuje. Pasigendame rimtų, profesionalių svarstymų, pavyzdžiui, apie Gedimino, Mindaugo paminklus arba kuo gi skulptoriaus Rimanto Sakalausko „Arka“ Klaipėdoje, viena iš rimtesnių šiuolaikinių kompozicijų, skiriasi nuo Vlodo Urbanavičiaus „Krantinės arkos“ Vilniuje? Arba apie nepastebėtą

Kas saugo Trispalvę Gedimino pilies bokšte?

Roberto Antinio „Puskalnį“, vieną iš geresnių dekoratyvinių Neries krantinės akcentų...

Išvada viena – stinga rimtos menotyros, bet sudaryti profesionalią meno tarybą, atsakingą už tai, kokie dailės kūriniai atsidurs viešosiose erdvėse, gal vis dėlto būtų iš ko? ■

KELIONĖ

Žemaitija. 1990

Pažiūrėk į pasiutusį šunį,
Velkantį grandinę aplink būdą.
Į kurčią šeimininką,
Numetantį iš tolo kaulą jam.
Į dūminę gryčią,
Dvidešimto amžiaus pabaigoje
Iki pusės sulinkusią žemėn.
Į pelkėtą gruntą,
Į butelį naminės,
Gautą už stogo perdengimą,
Pasvirusį ir švytruojantį ant stalo.
Ir moterėlės šypseną,
Apšviečiančią juodai raudonas kambario sienas.
Čia tai, ko mituose nepamatysi ir neišgirsi.

1990. Žemaitija (ta pati kelionė)

Pažiūrėk į seną žemaitį, per dienas gaudantį tinklu
žvirblius,
O naktimis kovojantį su molio malūnais,
Plaktuku išdaužantį visus alei vieno
Melioracijos vamzdelius
Ir paliekantį krūvą slėgto molio šukių galulaukėje.

1990. (Žemaitija) ta pati kelionė.

**Prieš nakvynę netoli Sedos
(karštos vasaros dienos pabaigoje):**

Pažiūrėk
Į mirusio duobkasio būstą,
Išpuoštą metalinėmis kapų gėlėmis,
Į netvarkingai paliktą

Vainikų kaspinais paklotą guolį,
Į vėją, apsigyvenusį kiekvienoje kertėje.
Šaltą ir tamsų vėją,
Išprašantį svečius iš namų.
Į kiekvieną daiktą,
Laidojantį nežmonišką meilę kvapams.

1991. Žemaitija (kita kelionė).

**Poilsis troboje, stovinčioje pelkėje,
kur tik vedlys žino kelią, kaip nepaskęsti
ir rasti šeimininką, verdantį samanų svaigalus:**

Pažiūrėk
Į senį, stovintį su maišu
Sūrio rankose,
Žvelgiantį į praskrendančius
Paukščius ir lėktuvus.
Pažiūrėk į jo veidą –
Ne iš šio amžiaus, apžėlusį plaukais.
Į akis, sėlinančias
Tarp tankių krūmokšnių
Šakų ir lapų.
Pažiūrėk į garbanotus ilgus jo plaukus pelenų spalvos,
Į tiesią nosį ir aukštą kaktą.
Pažiūrėk į vėjo taršomą reginį –
Tai lyg ir ne žmogus.
Tai vienas gyvenimas.
Tai tilstanti užjūrio daina,
Nesuprantama kalba,
Senesnė už visas kalbas.
Tai šienas mylimam gyvuliui.
Tai pasiruošimas žiemai.
Tai laukimas.
Tai poilsis prieš ilgą kelionę.

PLAUKI IR NEŽINAI

Potvynis.
Upė išsiliejo iš krantų,
Vanduo užplūdo slėnį.
Nemunas dar atsimena
Savo senąją vagą.

Išplauti seni kapai
Ir kaulai perpus šalia
Po vandeniu virš žemės.
Dugne,
Užžėlusiam žole.

Potvynis.
Ir upės kraujas dangaus spalvos
Atspindi debesų barokinius
Portretus.
Veidai keliauja dangumi
Ir žeme tylėdami.
O paukštis aukštai
Suka ratus,
Renkasi vietą lizdui.
Pasaulis be rėmų.
Sena vaga keliauja
Už ribos.

Kryžium susikirs upės
Srovė ir sūkoriai.
Plauki ir nežinai
Kur.

Kojos nesiekia dugno.
Šalta.
Vanduo.
Tu apkvaitęs,
Jėgos baigiasi
Ir vilties šviesa
Užsikloja debesų patalais.
Dangus krūpčioja ir užpyksta.
Tamsu.
Gulies ant nugaros,
Kryžium sudėjęs rankas
Ant krūtinės,
Ir užmiršti šį pasaulį.
Saulė apšviečia rytę
Tavo kūną ant kranto
Ir baikščios artimųjų akys
Susminga į veidą.

Jonas MALDŽIŪNAS. Kompozicija. 1994

TARP DIENOS IR NAKTIES

Jono Maldžiūno jantros

Neseniai Vilniuje apsigyvenusio, bet šaknimis su Kaunu suaugusio tapytojo Jono Maldžiūno (g. 1956) paveikslus dažnai matome parodose (naujausią pernai jis surengė su sūnumi Ignu „Meno parko“ galerijoje Kaune). Jo darbai keliose ekspozicijose išnyra kone vienu metu – antai lapkričio mėn. jie buvo rodomi Lietuvos ir pasaulio lietuvių šiuolaikinio meno „Kvadrienalėje 2014“ (Q14) senojoje Bastėje ir „Arkos“ galerijoje, o kartu vyko personalinė paroda „Mano jantros“ Lietuvos dailininkų sąjungoje (tą erdvę vadinti „parodų sale“ neapsiverčia liežuvis, nes dėl sustumtų galingų krėslų, salės viduryje stūksančių „nuposėdžiatų“ stalų ji labiau primena klubą).

Kodėl rašau apie Joną Maldžiūną? Visų pirma, prisimindamas išmoningas viešas jo akcijas/instaliacijas. Vieną iš tokių – „Kartuves“ Kaune, Rotušės aikštėje, vykusią seniai, 1996 m., dailininkas, padedamas Česlovo Lukensko, skyrė kovai su smurtu Laikinojoje sostinėje. Pastatė kartuves banditams, nes tuo metu jie siautėjo ir klestėjo, nuo jų nukentėjo ir kai kurie tapytojai. O pernai Kaune surengė akciją prieš baimę ir blogį – Laisvės alėjoje įtaisė „Elektros kėdę“. Nežinau, ar tos akcijos pagerino visuomenės sveikatą, tačiau svarbi paties menininko pozicija – jis stoja prieš neteisybę, prievartą, rūpinasi

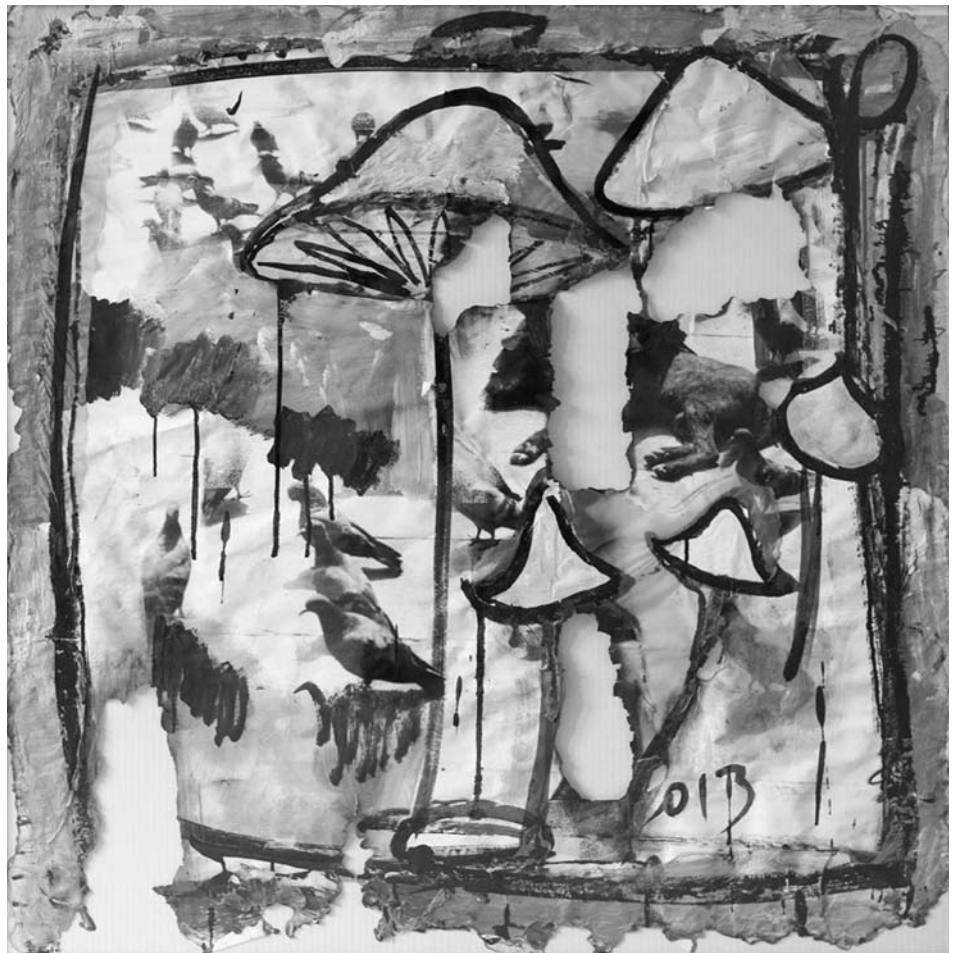
viešaisiais reikalais. Antra, dėl ko norėčiau aptarti jo kūrybą, yra dabartinis rezultatas, kurio dailininkas pasiekė, galynėdamasis su dvasine situacija, kai ilgalaikė savigrauža bloškia į gilią duobę arba pakylėja į neįsivaizduojamas nervinės įtampos aukštumas. Kas žino vaistų *abilify* vartojimo paskirtį, supras, apie ką kalbu. Mokėjime vertinti ir tokias pastangas, nes kūrybai jos labai daug reiškia. Prisimenu anksčiau patirtą Maldžiūno tapybą, ji man patiko: impulsyvi, greito tempo, nervingų linijų, braukiamų per spalvų dėmes. Studijų metais prisiklausęs tapytojams pozavusio legendinio Justino Mikučio svarstymų, jis irgi pamėgo filosofiskai postringauti, ginčytis, žarstyti kalambūrus.

Dabartinė Maldžiūno tapyba nedaug tepasikeitusi, tokia pat nervinga, įtempta. Vis dėlto naujasis ciklas „Mano jantros“ stebina spalvomis. Įtariu, tiek parodos pavadinimą, tiek darbų pobūdį lėmė kelionė į Indiją, Nepalą, Himalajus. Rytai paveikė ranką, jausmus ir protą. Vadinasi, ir tos prasmės, kurios vaizduose kyla iš „jantriškųjų“, kaip rašoma anotacijose, taurės, grybo ar kaukolės motyvų, nėra šiaip sau susigalvotos. Tų pačių motyvų daug, tapoma serijomis. Aibė grybų, aibė kaukolių, aibė taurių. Nieko slėpiningo, kosmiško čia lyg ir nėra. Bet, kai tokie motyvai tarsi

stabukai išsirikiuoja kone kiekvieno vaizdo priekyje, neišvengiamai išdygsta ezoterinis „grybas“, o mintys susijaukia, veikiamos haliucinacinių jo nuodų. Tokie vaizdiniai veda žemyn. Tai naktis. Vaizdaraščiai sukapti, ne, sučižyti aštriais teptuko kirčiais, be perstojo brėžiant juodų linijų tinklą ant molio spalvos plotų, ant aprūkusio ar pradeginto popieriaus. Emocijų karas su erdve.

Parodoje kabo ir keletas paveikslų iš ciklo „Atsisveikinimas su Nemunu“, rodyto 2002 m. Čia spalvos pakylėtos iki disonanso, vitražiško skambesio. Taurės, grybo ar kaukolės motyvų irgi esama, tačiau dėl spalvų jie ne tokie pragariškai grėsmingi, slegiantys, greičiau efektingi, patrauklūs.

„Jantrų“ ciklas, „Atsisveikinimo...“ tęsinys, vis dėlto yra kiek kitoks. Tapomų motyvų fonu tampa fotovaizdai, sodo medžiai, šakų raizgalynė, pavasario žolės kuokštai. Pati technika nėra nauja, XX a. ne vienas modernistas tapybą (arba piešinį) derino su fotografija, tokių pavyzdžių galima rasti galerijose nuo Berlyno iki Madrido, esama jų ir Lietuvoje. Tapybos cikle „Lamayuru“ (rodytas pernai Kaune) buvo panaudotos sūnaus fotografijos, o dabar nuotraukas darė pats autorius savo sodyboje netoli Vilniaus. Intriga ta, kad fotografija iškart suteikia vaizdui kitą dimensiją, sukuria naują erdvę spalvoms ir linijoms. Ji nėra „tik“ fotovaizdas. Atsiranda žaismingas vaizdinis fotografijos ir tapybos sluoksniavimasis, ant fiksuoto vaizdo klojamas tapybinis dažų sluoksnis, judrus, improvizacinis, kintantis. Autoriaus

Jonas MALDŽIŪNAS. Piešinys. 2013

valia daryti su fotovaizdu, ką tik nori: prislopinti, iškraipyti, pripiešti papildomų detalių (antai tušu nupiešti ženklai tampa sodo paukščiais). Ir t. t. Čia svarbus galutinis rezultatas, atsirandantis po šių sluoksnių galynėjimosi, nes tapyba tarsi ima naikinti gelmę, perteiktą fotografijos.

Tas sluoksniavimasis ir galynėjimasis man pasirodė esanti vaizdų „vinis“. Pragariškieji jantrų motyvai dažniausiai komponuojami vaizdo apačioje. Molio spalva ir juodos linijos pririša juos prie žemės, gramzdina. O sodas yra tarsi dangiškoji buveinė. Ten diena, ne naktis. Iš ten sklinda šviesa, ten vyksta natūralus gamtos virsmas, juk ir sodas nufotografuotas pavasarį. Vadinasi, artėja pakylėjimas, atgimimas. ■

PILKOJI SOLIPCISTINIO BRUTALUMO ZONA

*Aido Bareikio ir Billo Sayloro piešinių paroda „Kitokie orai“
galerijoje „Artifex“ (kuratorė Radvilė Nakaitė)*

O svaldo Spenglerio monumentalaus veikalo pavadinimą „Vakarų saulėlydis“¹ pasiskolinau kaip aliuziją į civilizacijos išsigimimą, nyksmą, žlugimą apskritai, kadangi Aido Bareikio ir Billo Sayloro piešiniai persmelkti tiek monumentalų postapokaliptinių nuojautų, tiek anarchistinės postpankiškos dvasios, išjuokiančios ir tokias „nuojautas“. Apžiūrinėjant „Kitokius orus“, mintyse iškyla Arvydas Šliogeris, daug ką papiktinęs atsainiai mesta fraze, kad pasaulį jau ištiko apokalipsė, tiesiog to nepastebime ir nesuvokiame.

Bareikio ir Sayloro bendri piešiniai nieko nevaizduoja, neabstrahuoja, apie nieką nepasakoja. Tai praktika, savaime tampanti antinaratyvu. Suskamba ir avangardizmo (klasikinio) gaidelės, pavyzdžiui, primenamas automatizmo principas, kai „diktuoja“ pati ranka, bet ne išankstinė idėja, ne kokio nors objekto (at)vaizdavimo taisyklės ar estetinis imperatyvas. Automatizmas suvokiamas kaip tam tikras aktas, būseną, kai nepaisoma socialinių normų, juo labiau estetikos kanonų. Tai „pilkoji zona“, kartais neperregima juoduma. Aišku, ir Bareikis, ir Sayloras puikiai žino istorijos vingius – dadaistų, siurrealistų, situacionistų, netgi hipių idealistinius bandymus prasiskverbti, patekti į šią zoną. Žino ir tai, kad automatizmo, nesąmoningumo, antisąmoningumo principai irgi yra tam tikro apibrėžto laikotarpio estetikos ir ideologinės klišės, netgi iliuzijos.

Todėl Bareikis ir Sayloras imasi (a)socialios praktikos, nes nė vienas netrykšta nei romantiniu idealizmu, nei avangardiniu patosu.

Būtent todėl, kad atsisakoma idealizmo, atsižvelgiant į komercines, ideologines ir psichologines dviprasmybes, antikūrybinė jų praktika tampa paradoksaliai natūrali, nesuvidinta ir... idealistinė. Metafizinių pretenzijų atsisakoma sąmoningai, vis dėlto dramatinio atspalvis išlieka. Rimtumas meta pastišo šešėlį, tačiau šis vis tiek baugina, dvelkia fatalizmo šaltuku. Aidas, aptardamas „supaprastintą meno (visa ko, kas dabar vyksta) pjūvį, vertikalę ir horizontalę“, sako: „Vertikaliai vyksta tam tikras solipcistinis monopolizmas, o horizontaliai – nuolatinis kopijavimas, toks netgi xeroxinis kopijavimas. Iš dalies šis mūsų su Billu reiškinytis nukreiptas ir prieš viena, ir prieš kita, bet kartu tame taip pat sėkmingai dalyvauja. Tai tarsi savotiška solipcistinė kritika, nes ten nei manęs, nei Billo iš tikrųjų nėra, tai aklas procesas.“²

Bareikis ir Sayloras bando išvengti autorystės ir originalumo klišių, suprasdami, kad jų apeiti vis tiek neįmanoma, tačiau intrigą kuria pats šios neįmanomybės įsisąmoninimas. Jų praktika nėra „improvizacija“, reiškianti laisvą žaidimą estetikomis konvencijomis. Bendrai piešdami, jie siekia tokio „solipcistinio brutalumo“, kokį galima aptikti bepročių piešiniuose arba piešiniuose tų parašėse atsidūrusių (ribinių) asmeny-

bių, tų neprofesionalų, kuriems neegzistuoja joks estetiškas imperatyvas, jis nebent miglotai nujaučiamas, be to, įgauna iškreiptus pavidalus.

Vertėtų prisiminti tam tikru atžvilgiu giminingus Gintaro Makarevičiaus, Lino Jablonskio, kai kuriuos Dainiaus Liškevičiaus piešinius. Makarevičiaus piešinių lengva „psichopatologija“, „nukrypimai nuo normos“ sąmoningai remiasi estetiniais „blogio piešimo“ kanonais ir savita „tapybiško“ piešimo logika – piešiama dėmėmis, tonais, pustoniais, net spalvomis. „Prastas piešimas“ čia reiškia „gerą piešinį“, tai tinka ir Jablonskio piešinių automatizmui. „Nenorėjimas“ nieko pasakyti remiasi kultūrinio šlamšto (*trash*) principu – televizijos, spaudos ir kiti vaizdiniai automatiškai perpiešiami „naivia“ mechaniško kopijavimo maniera. Tiesa, čia dominuoja konvencijos, radikalizuotos iki beprasmybės.

Vienam iš Jablonskio organizuotų *Drawing Gig* projektų Liškevičius sukūrė beprasmisų antipiešinių seriją – riebia juoda markerio linija negrabiai apvedžiojo ir apipaisė žurnalų viršelius, įvairias nuotraukas, ne tiek ką nors vaizduodamas, kiek išryškindamas naratyvo, prasmės (su)naikinimą banaliu buitiniu būdu. Kas iš mūsų bent kartą nėra pripaišęs ūsų arba ragų kokiam nors veidui kokio nors žurnalo viršelyje?

Bareikio ir Sayloro bendras piešimas įvairiais aspektais artimas kiekvienai iš tų tik minėtų praktikų, tačiau turi ir savitų bruožų, ypač ideologinės pozicijos, intencijų lygmeniu. Vienas iš skirtumų tas, kad bendrai piešiant sąmoningai užtušuojamas individualus braižas. Čia mažiau žaidžiama kvaziestetinėmis klišėmis, nors neretai šmėsteli ir estetiniai, ideologiniai simboliai, pa-

Aidas BAREIKIS, Bill SAYLOR. Piešinys (be pavadinimo)

vyzdžiui, dėdės Semo įvaizdis, kaukolė, varnas, kūnai, tariamai atpažįstami objektai, komiksams būdingos detalės ir t. t., tačiau jie yra tik šių simbolių, vizualinių konvencijų šešėliai, grafinės šmėklos, numirėliai. Tai tarsi vizualinių konvencijų šiukšlynas, prasminių zombių teritorija. Bandoma išeiti už socioestetinių ribų ir kartu apibrėžti ribinę psychosocialinę erdvę.

Vis dėlto nei Bareikis, nei Sayloras nėra bepročiai, nors Billas ir pristatomas kaip „profesionalus maniakas“ (o tai jau kas kita). Taigi jų psychosomatikos, iš-

Aidas BAREIKIS, Bill SAYLOR. Piešinys. Iš parodos „Kitokie orai / Other weather“

Vidmanto Ilčiuko reprod.

reiškiamos popieriuje, nevaldo psichozė tiesiogine to žodžio prasme. Jos aurą abu menininkai šiek tiek simuliuoja, tačiau iš dalies bando ją provokuoti, atsi- gręždami tiek į romantizmo, tiek į modernizmo idė- jinę plotmę.

Žinoma, tai ne klinikinė „psichozės“ kaip „pasi- traukimo į visuomenės normų užribį“ simuliacija, greičiau pozicija meno sistemos ribose. Ji artima *art brut* ar *outsider art* semantikai, žinoma, įsisąmoninus antiideologinį jos krūvį, t. y. gebant pažvelgti į ją iš šalies ir ją manipuliuoti. Menininkai nieko neteigia ir

neneigia, jie tiesiog susikuria terpę, kad piešimas galėtų funkcionuoti (tariamai) už teigimo arba neigimo ribų. Aidas pro- cesą komentuoja taip: „Aš pradedu penkis piešinius ir Billas pradeda. Pradedam, bet neužbaigiam, vėliau apsikeičiam ir pabai- giam vienas kito piešinį. Pradėdamas savo piešinį tu neįsivaizduoji, kaip jis baigsis [...] Negalima sakyti, kad tuose piešiniuo- se yra koks nors sąmoningas tikslas ar idė- ja, atsiranda naujas identitetas, kuris yra nei mano, nei Billo, o kas jis – neaišku.“³

Galima sakyti, kad tai bendra antiauto- riaus tapatybė, grindžiama post- ir antip- sichoanalitine, t. y. „šizoanalitine“, tradi- cija, iš kurios sklinda „dehierarchizuota“ retorika apie „kūnus be organų“, „geismų mašinas“ ir pan. Taikydami tokią piešimo praktiką Bareikis su Sayloru irgi bando išraižyti, išauginti ideologiškai ir psicho- logiškai dehierarchizuotą, socioestetiškai destabilizuotą erdvėlaikio šaknį-zombį, kuris sugrauzia patį popierių, dvimatę jo erdvę ir veržiasi lauk, apraizgo viską ap- linkui ir plečiasi tarsi rašalo dėmė, pama- žu užliejanti visą pasaulį. ■

Red. priedas: Kultūros barų 2014 m. nr. 12 įsivėlė absurdiška maketavimo klaida – du Aido Bareikio ir Billo Sayloro piešiniai buvo priskirti šviesaus atminimo dailininkui Vytautui Kalinauskui. Vis dėlto turint ome- nyje antiautorinį Aido ir Billo patosą, ši klaida virsta ir žaisminga prielaida apie „*naują identitetą*“, kuris, pasak Aido, „yra nei mano, nei Billo“...

¹ *Der Untergang des Abendlandes (Vakarų saulėlydis)*, publikuotas 1918–1922 m.

² Pokalbis su Aidu Bareikiu ir Billu Sayloru. [www.artnews.lt](http://www.artnews.lt/pokalbis-su-aidu-bareikiu-ir-billu-sayloru-25757)
<http://www.artnews.lt/pokalbis-su-aidu-bareikiu-ir-billu-sayloru-25757>.

³ Ten pat.

Kauno nacionalinis dramos teatras

Max Frisch. „Biografija: vaidinimas“

Dviejų dalių spektaklis

Jei dar kartą savo gyvenime galėtumėte viską pradėti iš naujo, labai gerai žinotumėte, ką daryti kitaip...

Režisierius Gintaras Varnas

Scenografas Gintaras Makarevičius

Kostiumų dailininkė Aleksandra Jacovskytė

Kompozitorius Vidmantas Bartulis

Videomenininkas Mikas Žukauskas

Vaidina Dainius Svobonas, Sigitas Šidlauskas, Eglė Špokaitė, Vilija Grigaitytė, Gintaras Adomaitis,

Eglė Grigaliūnaitė, Edgaras Žemaitis

Premjera – 2014 m. gruodžio 19 d. Didžiojoje scenoje

Deimantė DEMENTAVIČIŪTĖ-STANKUVIENĖ

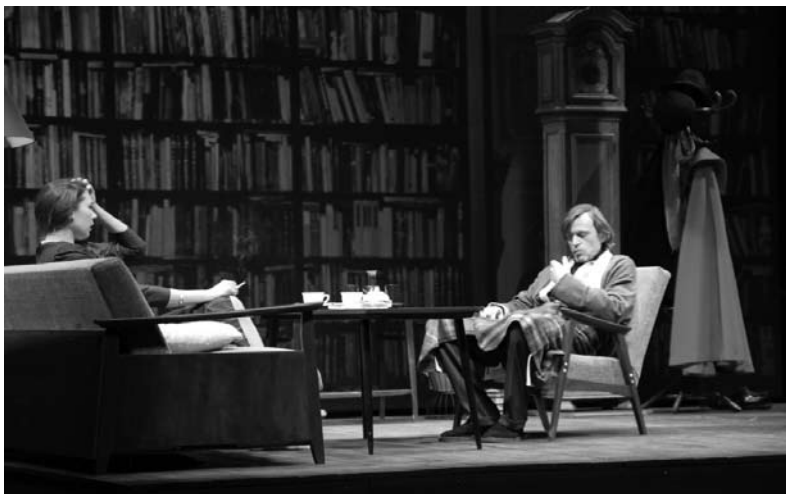
GYVENIMAS: SPEKTAKLIO REPETICIJA

Turbūt beveik kiekvienas, ypač brandos amžių perkopęs žmogus susimąsto apie galimus kitokius savo biografijos variantus: kas būtų dabar, jei praityje būtų pasirinkę kitokią specialybę, mylėję kitą žmogų, nepadarę tam tikrų klaidų, kitaip pasielgę svarbiose situacijose ir t. t. Apie tai kalba ir šveicarų dramaturgas Maxas Frischas pjesėje „Biografija: vaidinimas“, kurią į Kauno nacionalinio dramos teatro sceną perkėlė režisierius Gintaras Varnas. Tai antras šios pjesės pastatymas Lietuvoje – 1974 m. Kauno dramos teatre ją režisavo Vytautas Čibiras.

1967 m. vokiečių kalba išleista, 1984 m. paties autoriaus pakoreguota drama tiek forma, tiek turiniu yra netradicinis šio žanro kūrinys. Veikėjai septyni – elgsenos tyrinėtojas profesorius Hanesas Kiurmanas, jo žmona Antuanetė Štain, Režisierius su keturiais savo asistentais, tačiau pjesė labiau primena kinematografinę, siurrealistinę stilistikos monodramą. Keturiasdešimt devynių metų Kiurmanas savo gyvenimą regi

tarsi vaidinimą, o kiti personažai tik atskleidžia tam tikras pagrindinio herojaus savybes, „nupiešia“ aplinkybes, kurioms susiklosčius jis priima lemiamus sprendimus. Režisieriaus padedamas, gali sugrįžti į praeitį, kad pakeistų tolesnius įvykius.

Frischas siekia maksimaliai priartėti prie 7-ojo dešimtmečio kasdienybės. Čia juntama rašytojo bičiulio Bertolto Brechto įtaka. Jo sukurtas epinis teatro modelis leido scenoje preparuoti šiuolaikinę tikrovę, atverti opias socialines problemas, skatindamas publiką jas spręsti, kritiškai žvelgiant į personažų poelgius. Taip sužadinamas noras keisti pasaulį, padaryti jį teisingesnį. Atsisakoma įmantrios scenografijos, taikoma kaleidoskopinė stilistika, siekiama sukelti susidomėjimą pačia veiksmo eiga, o ne jo atomazga... Frischas eina panašiu keliu, tačiau gilinasi ne į socialines, bet į egzistencines problemas. Kiurmanui iš naujo pervaidinant svarbiausius gyvenimo epizodus, priartėjama prie fundamentalių būties mįslių.

*„Biografija: vaidinimas“. Režisierius Gintaras VARNAS. Antuanetė Štain – Eglė ŠPOKAITĖ
ir Hanesas Kiurmanas – Dainius SVOBONAS spektaklyje. Kristinos Jankevičiūtės nuotr.*

Autorius žmogaus gyvenimą interpretuoja kaip dramą, skiriasi tik žanras: tragedija, komedija, tragikomedija, melodrama ir t. t. Ji gali būti klasikinė, persmelkta dievų valios, arba moderni, nulemta paties žmogaus. Rašytoją įkvėpė vieno spektaklio repeticija, kai jis susižavėjo tuščios scenos jėga.¹ Apšviesta taip, kad aiškiai matoma buvo tik maža erdvės dalis, o viskas aplinkui skendėjo tamsoje, kurioje šmėsteldavo aktoriai, aidėjo jų balsai, ji atrodė labai paslaptingai. Ši patirtis ir paskatino Frischą pažvelgti į gyvenimą kaip į vaidinimą, o į spektaklį – kaip į gyvenimo repeticiją.

Gintaras Varnas, remdamasis tiek pirmuoju, tiek vėlesniu pjesės variantu, pabrėžia svarbiausius jos aspektus, nedekonstruodamas teksto, nesiekia pernelyg jo ir interpretuoti, tik šiek tiek papildo vizualiniu ir filosofiniu lygmenimis. Nesistengia pjesės sušiuolaikinti – Kiurmano darbo kambario interjeras (scenografas Gintaras Makarevičius), personažų kostiumai (dailininkė Aleksandra Jacovskytė) atspindi 7-ojo dešimtmečio mados tendencijas. Žemiau priešais sceną – stalas, už kurio sėdi Režisierius su asistentais ir stebi vaidinimą. Scenografija perteikia Frischo regėtą spektaklio repeticijos vaizdinį. Kiurmano kabinetą, vėliau tapsiantis kalėjimo kamera ir ligoninės palata, apšviečiamas ryškiau. Už jo esanti atvira scenos erdvė skendi prieblandoje. Režisie-

rius ir asistentai drąsiai, kai tik to reikia, lipa ant scenos, vertina Kiurmano vaidybą, daro pastabas, teikia pasiūlymus. Įtikinanti spektaklio repeticijos iliustracija. Tačiau tie, kurie laukia drąsesnės teksto interpretacijos, nusivils, ypač lygindami šį spektaklį su ankstesniais Varno kūriniais, stulbinusiais netikėtomis mizanscenomis.

Vis dėlto veiksmas įtraukia. Profesorių įkūnijantis aktorius Dainius Svobonas puikiai susidoroja su nelengva užduotimi išlaikyti žiūrovų dėmesį. Jis kuria jautrų, teisingą, atlaidų, kantrų, tačiau pažeidžiamą, nelaimingos santuokos gniuždomą, su skrandžio vėžiu kovojantį personažą. Atrodo, autobiografiją scenoje siekia pakeisti ne Kiurmanas, o Svobonas, panašaus

amžiaus kaip ir pagrindinis pjesės herojus, kuris savo gyvenimui suteikė modernios dramos formą ir, pasikliaudamas laisva valia, pats režisuoja savo likimą.

Vidmanto Bartulio muzika sustiprina nerimą, sklindantį iš scenos, kur tarsi vaiduokliai šmėkšteli kitų Varno spektaklių fragmentai, rodantys, kaip laikas išgrynino režisieriaus kūrybos bruožus. Jam artimos pjesės, kurių pagrindiniai veikėjai permąsto savo gyvenimą, atsidūrę ant mirties slenksčio. „Biografija: vaidinimas“ – ne išimtis. Kiurmano gyvenimas virsta sąmoningu sapnu – herojus suvokia, kad sapnuoja, kad gali nukeliauti į bet kokią erdvėlaikį ir viską pakeisti. Tačiau, kad ir kiek kartotų praeities situacijas, vienintelio teisingo varianto neranda. Spektaklį pagyvina Sigito Šidlausko Režisierius ir keturi asistentai (Vilija Grigaitytė, Gintaras Adomaitis, Eglė Grigaliūnaitė, Edgaras Žemaitis), padedantys perteikti „gyvenimo aplinkybes“. Kaip reikėtų interpretuoti Režisierių? Ar jis nėra Demiurgo metafora? Tačiau Šidlausko herojus itin žmogiškas, tikras teatro režisierius. Jis kišasi į vaidinimą, kartais pasikarščiuoja, parodo, kaip reikia vaidinti. Jokios mistikos, jokių gąsdinančių, sukrečiančių jausmų.

Nors profesoriaus gyvenimą lemia ne dievai, o jis pats ir kitų žmonių veiksmai, visko pakeisti vis tiek neįmanoma, pavyzdžiui, „perdirbti“ intelekto. Vis iš naujo

jis vaidina kai kurias jau net jam pačiam pradedančias įgristi praeities situacijas, tačiau galutinis sprendimas lieka toks pats. Tad kiek iš tikrųjų mes patys lemiame savo likimą, o kiek jis priklauso nuo aukštesnių jėgų? Spektaklyje į šį klausimą atsakoma kitu klausimu: galbūt likimas yra nulemtas to proto, tos giluminės tapatybės, kurią atsinešame gimdami, todėl, kad ir ką pasirinktume laisva valia, rezultatas vis tiek būtų labai panašus? Kiurmano biografijoje svarbią vietą užima atsitiktinumai, kuris, fiziko Iljos Prigoginė'o žodžiais tariant, yra siauras takelis tarp dviejų koncepcijų: pasaulio, kurį valdo deterministiniai dėsniai, nepaliekančios vietos naujovėms, ir pasaulio, kurį valdo kauliukais žaidžiantis Dievas, todėl viskas čia absurdiška, neturi priežasties ir yra nesuvokiama.²

Tai, kad herojus gali keisti autobiografiją, tiek pje-sei, tiek spektakliui suteikia fantastinį atspalvį, nes juk realiaame gyvenime negalime iš naujo „suvaidinti“ savo praeities, pakeisti susiklosčiusių aplinkybių. Kita vertus, šiuolaikinis mokslas šią fantaziją daro įmanomą – spektaklyje keliama potencialių gyvenimo galimybių idėja labai artima hipotetinei paralelinių visatų teorijai. Sutapimas ar ne, bet šios teorijos šaknys glūdi praėjusiame amžiuje, kai ir gyveno Frischas. Tada atsiradusi kvantinės fizikos teorija teigia, kad viena mikrodalelė tuo pat metu egzistuoja keliose skirtingose erdvės vietose. Šių dienų kosmologai papildė: jeigu žmogus sudarytas iš atomų, o jie būna keliose vietose vienu metu, vadinasi, galimybė patirti daug skirtingų paralelinių gyvenimų nėra vien fikcija.³ Gal ir Kiurmanas, keisdamas praeities situacijas, tiesiog pereina į vis kitą paralelinį gyvenimą? Ši idėja ypač gerai atsiskleidžia santykių su jauna žmona Antuanete (įtikinamas ir nešabloniškas Eglės

Špokaitės vaidmuo) fone. Po septynerių nelaimingos santuokos metų Kiurmanas sugrįžta į tą vakarą, kai švėsdamas ką tik gautą profesoriaus laipsnį pirmąkart sutiko būsimąją žmoną. Suvaidinami galimi variantai, kas būtų, jeigu jiedu taip ir nebūtų susipažinę. Persvars-toma jų jungties baigtis. Kaip viskas būtų buvę, jeigu jis būtų pasielgęs kitaip? Pavyzdžiui, jeigu nebūtų skėlęs žmonai antausio, jeigu būtų susidraugavęs su jos meilužiu, jeigu būtų ją nužudęs arba jeigu nebūtų to padaręs ir t. t.

Klasikinėse dramose praeitis tik prisimenama, kad papildytų ir paaiškintų veiksmą, o Frischo pjesėje ji tampa svarbiu kūrinio sandaros ir prasmės dėmeniu. Kiurmanas keliauja į praeitį, kurios atkarpos sustabdomos ir įvertinamos. Varnas vaizduoja praeitį, pasitelkdamas vaizdo įrašus ir „važinėjantį“ Kiurmano kambarį. Tai leidžia greitai nusikelti į kitą veiksmo erdvę ir vėl sugrįžti į tą patį kabinetą. Kadaisė Čibiras praeities akimirkas atkūrė, pasitelkdamas garsus, iliustruojančius situaciją, Režisieriaus asistentų vaidybą. Varnui pristatyti praeitį padeda melsvos videoprojekcijos (Mikas Žukauskas), jose matomus įvykius, žmones „gyvai“ įgarsina keturi asistentai, spektakliui suteikdami ironijos, rodančios

„Biografija: vaidinimas“. Režisierius Gintaras VARNAS.

Donato Stankevičiaus nuotr.

„Biografija: vaidinimas“ Dainius SVOBONAS, Eglė GRIGALIŪNAITĖ,
Gintaras ADOMAITIS. Spektaklio scena. Donato Stankevičiaus nuotr.

prieštarinę Kiurmano santykį su praeitimi. Jis prisimena skaudžius įvykius – kaip sniego gniūžte išmušė akį iš jo pasišaipiusiam berniukui, motinos netektį, išsiskyrimą su dviem mylėtomis moterimis, dviratį, kurį girtuoklis tėvas padovanojo prieš pat savo mirtį... Tačiau praeitis išnyra šiek tiek ironiškai iškreipta pasąmonės. Tai Kiurmano gyvenimą paverčia tragikomiška drama. Pjesei irgi nesvetimas ironiškas žvilgsnis (pagal dramaturgo sumanymą ji yra komedija). Skepticizmas neleidžia pasinerti į pernelyg didelį dramatismą ir jausmingumą. Kita vertus, nors ironija ir prisideda prie papildomų spektaklio reikšmių kūrimo, ji netampa dekonstrukcijos įrankiu.

Varnas, regis, pritaria pjesės minčiai, kad laikas ne tiek keičia, kiek išgrynina žmogaus prigimtį. Savo

ruožtu režisierius priduria: gyvenimas – tai sapnas, laikas tėra iliuzija, skirianti mus nuo belaikės *mysterium* tikrovės. Spektaklyje sunku užčiuopti momentą „čia ir dabar“, atrodo, praeitis, dabartis ir ateitis susilieja į vienį, kažin ar vadantiną laiką, nes tai greičiau būseną. Bet juk paralelinės visatos ir yra statiškos. Paprastai laikas apibūdina pokytį, kai skirtingais tarpsniais materija įgauna skirtingas konfigūracijas. Tačiau paralelinių visatų begalybė aprėpia visas įmanomas materijos konfigūracijas, tad pokytis virsta iliuzija, o laikas paprasčiausiai sujungia šias visas į tam tikrą seką.⁴

Režisierius, leisdamas žiūrovams patirti archetipinę kelionę savasties link, scenoje kuria belaikę erdvę. Norint atsakyti į klausimą, kokia yra laiko prasmė, reikia įminti pačios egzistencijos mįslę. Tad atsakymo ieškantis žmogus natūraliai prisiliečia prie (ne)būties slėpinio, patirdamas ir *tremendum*, ir *fascinans* – tai kelia jam prieštarigus jausmus: ir šiurpą, ir susižavėjimą. Mircea Eliade's žodžiais tariant, kelias, vedantis į savo esybės centrą, yra sunkus ir pilnas pavojų, nes iš tikrųjų tai perėjimo ritualas: iš pasaulietinės sferos pereinama į šventąją, iš iliuziškumo ir laikinumo – į realybę ir amžinumą, iš mirties – į gyvenimą, nuo žmogaus – prie dievybės.⁵

Stebėdami Kiurmano sielos kelionę, nejučiomis pradedame analizuoti save, tačiau kartu su herojumi vis dėlto nepasineriame į šį masinantį, bet dramatišką, perėjimo ritualą. Kad ir kaip būtų, „Biografija: vaidinimas“ priskirtinas prie geresniųjų režisieriaus kūrinių...

¹ Geoff Wisner. Biography: a Game by Max Frisch. Book Review. In: *Quarterly Conversation*. Issue 22, 2010. Prieiga internete: <http://quarterlyconversation.com/biography-a-game-by-max-frisch>.

² Ilyja Prigogine. Tikrumo pabaiga: laikas, chaosas ir nauji gamtos dėsniai. Vilnius: *Margi raštai*, 2006, p. 230–231.

³ Max Tegmark. Many Lives in Many worlds. In: *Nature*. 2007, vol. 448, p. 23.

⁴ Max Tegmark. Parallel Universes. In: *Scientific American*. May 2003, p. 46.

⁵ Mircea Eliade. Amžinojo sugrįžimo mitas: archetipai ir kartotė. Vilnius: *Mintis*, 1996, p. 21.

ŠIRDIES, EPOCHOS IR TIESOS PULSAS

*Arvydo Šaltenio tapybos retrospektyva „Gyvenimo paveikslėliai“
VDA „Titanike“ (kuratorė Raminta Jurėnaitė)*

Iki ašarų prajuokino „balsusis modernizmas“¹ – taip buvo įvardyta Teodoro Kazimiero Valaičio kūryba. Iš tikrųjų sulig „tyliuoju modernizmu“ atsivėrė paradoksalė erdvė, grįsta groteskiškos pasakos logika. Joje gali rasti aibę naujų sąvokų, ko gero, viena už kitą „išradin-gesnių“ – jei yra (buvo) „tylusis modernizmas“, kodėl negalėtų būti ir „balsiojo“? Svarbiausia, kad kiekviena tokia nauja sąvoka kaskart pastūmėja tolyn apibūdini-mą sovietinis. Nežinia kodėl, bet ano meto dailę vadin-ti tiesiog „sovietiniu modernizmu“ arba „sovietmečio daile“ yra negerai. Taigi sovietinis lieka kažkur už ribos, horizonte, abstraktus ir nuasmenintas...

Kita vertus, toks sąvokų dauginimas(is) patogus dar ir tuo atžvilgiu, kad įvairias modernizmo versijas galima taikyti jau ne grupėms, o pavieniams daili-ninkams. „Tylųjį“ ir „balsųjį“ modernizmą dar galė-tume skaidyti į *tyliai* šnabždantį, *pusbalsiu* murman-tį, *mi(r)kčiojantį*, *veblenantį*, *mekenantį* arba *balsiai* kalbantį, deklamuojantį, dudenantį, lojantį, žagsintį ir taip toliau.

Tačiau nejuokingus juokus meskime į šalį. Juk tai ne apie „Gyvenimo paveikslėlius“... Tiesiog spontaniš-ka asociacija sovietmečio dailės tema... Pristatydamas savo parodą per televiziją, Šaltenis sakė, kad anuomet, kai debiutavo „ketvertukas“, jiems (Kostui Dereškevi-čiui, Algimantui Kurui, Algimantui Švėgždai ir Arvydui Šalteniui) buvo svarbu „sakyti tiesą“. Čia reikia šiekio tokio paaiškinimo skaitytojams, galbūt suprantantiems šį teiginį tiesiogiai.

Tiesos sakymu dailininkai, o ir apskritai menininkai, vadina tam tikrą socioestetinę *kūrybos* poziciją. Įvelia-ma daug painiavos, kai dailėtyrininkai ima dosniai į visas puses žarstyti sąvokas *rezistentai*, *disidentai*, *non-konformistai* ir pan. Taip yra dar ir todėl, kad teorinės disciplinos tas pačias sąvokas vartoja skirtingai. Tur-būt akivaizdu, kad sovietmečiu rezistentai ir disidentai buvo tie, kurie SSRS režimui priešinosi ideologiniame (kairiųjų ar dešiniųjų pažiūrų) lygmenyje, padėjo už tai galvas arba buvo kalinami, tremiami, persekiojami iki pat *perestroikos* apogėjaus 1988 m.

Kalbant apie sovietmečio dailę ir kultūrą apskritai, vartoti sąvokas *rezistentai*, *disidentai* nekorektiška tie-siog metodologiniu požiūriu (be jokių asmeniškumų), nors moraliniu ir psichologiniu atžvilgiu viskas šiek tiek painiau ir aptakiau. Sovietmečio dailė irgi *metafo-riškai* oponavo, reiškė nepasitenkinimą, nevengė aki-brokštų, *metaforiškai* netgi sakė tiesą, tačiau daugiau ar mažiau paisydama sistemos primestų oficialių žaidimo taisyklių, jų neperžengdama.

Todėl „tiesos sakymą“ šiuo atveju reikėtų supras-ti specifiniame *estetinės retorikos* kontekste, nors kategoriškai teigti, kad *metaforiškai* tiesos sakymas neturėjo jokio ryšio su tiesos sakymu *tiesiogine* šio žodžio prasme, irgi negalėtume. Akivaizdus pavyz-dys – Arvydas Šaltenis, visa savo esybe pasinėręs į Sąjūdžio veiklą. Vadinas, stipresnis ar silpnesnis ry-šys tarp meninės ir ideologinės „tikrovės“ vis dėlto egzistuoja. Kitas klausimas, ar įmanoma suderinti

šias dvi tikroves? Atrodo, neišvengiamai tenka rinktis kurią nors vieną iš jų.

Minėtasis „ketvertukas“, debiutavęs XX a. 8-ajame dešimtmetyje, „tiesos sakymą“ visų pirma suprato kaip dailės, konkrečiai tapybos, tradicijų, jau spėjusių virsti konjunktūra, atmetimą. Monumentali, abstrahuota, netgi *didinga*, per beveik du dešimtmečius nuo chruščiovinio atšilimo pradžios ji tapo oficialiai pripažįstamu kanonu, riba tarp socrealizmo ir jam neva priešingo „modernizmo“ buvo jau beveik visiškai ištrinta.

Todėl to meto jaunieji, nors jautė nuoširdžią pagarbą nuosaikiai modernistinei vyresniųjų pozicijai, išvelgė ir šiokių tokių sąstingio, komfortabilumo, saldumo, perdėto mėgavimosi savimi ženklų, taigi ir neišvengiamą melo (gal netgi nesąmoningo) atspalvį. „Ketvertukas“ gana radikalčiai ir sarkastiškai atsigręžė į socialinę tikrovę, kurią savaip perkėlė į kūrybą. Jiems tuo metu tai ir buvo tiesos sakymas.

Tokia tapybos kalba, kokią „atrado“ ir išplėtojo „ketvertukas“, anuomet iš tikrųjų galėjo atrodyti šventvagiška, skandalinga. Dereškevičiaus, Kuro, Švėgždos ir Šaltenio estetinė pozicija reiškė ir pasityčiojimą iš sovietinės santvarkos, ir „balsiojo modernizmo“ parodiją jo paties metodais. Ankstyvojoje „ketvertuko“ kūryboje – tai buvo komplikotos kompozicijos, profanuoti, sąmoningai banalūs siužetai (ir forma) – užsimezgę pirmieji socialinės kritikos lietuvių dailėje daigai.

Maža to, grupės nariai nesislėpdami „kuketavo“ tarpusavyje – tą rodo bendri siužetai, plastiniai sprendimai, ironija... Galima išvelgti netgi tam tikrų „kolektyvinės“ kūrybos, kurią entuziastingai ėmė propaguoti 9-ojo ir 10-ojo dešimtmečių avangardistai, apraiškų.

Žinoma, kalbant apie „tiesos sakymą“, reikia atsižvelgti į socioideologines paklaidas – maždaug kas dešimtmetį debiutuoja nauja karta, tad ir „tiesos“ samprata, ir jos „sakymo“ formos šiek tiek keičiasi. Tai, kas tam tikru metu tam tikroje situacijoje reiškia „tiesos sakymą“ (jei, žinoma, toks poreikis egzistuoja), kitu laiku ir kitame kontekste gali atrodyti dirbtiniai. Ir priešingai – koks nors, atrodytų, užmarštin nugrimzdęs „tiesos sakymo“ būdas netikėtai atgimsta ir įkvepia naujas idėjas, išryškindamas esamos estetinės sistemos „melą“.

Tokia „atgimusia“ tiesos sakymo versija jau chruščiovinio atšilimo pradžioje dailininkų, ypač Antano Gudaičio, pastangomis tapo tarpukario „Ars“ tapybos programa. Net kelios tapytojų kartos šį „tiesos sakymo“ būdą suvokė savaip. Pavyzdžiui, „Ars“ vertybes išpažįstantis Aloyzas Stasiulevičius yra pasirengęs Šaltenį, beje, irgi neabejingą nei „Ars“, nei Justino Vienožinskio tapybos sampratai, uždaryti į belangę už jo „Vemiančią moterį“ (1972) arba „Klozetą“ (1978). Nors (auto)ironijos, sarkazmo nevengė net Antanas Samuolis, vienas iš pripažintų mūsiškės tapybos tradicijos dievų...

Tai, kad atsiranda didesnė ar mažesnė įtampa tarp skirtingų „tiesos sakymo“ būdų, kyla konfliktai dėl vertybių ir pan., anaipol nėra blogai, nes tai suteikia menui (pasauliui) daugiau patrauklumo ir net papildomos prasmės.

Šaltenis yra išskirtinis tuo atžvilgiu, kad jo kūryba laviruoja tarp turinio plotmės – groteskas, parodija, net „neskanus“ karikatūrinis prieskonis, ir grynai formalios tapybinės kalbos. Formaliosios kūrybos pusėje pirmu smuiku groja etiudai, pabrėžtinai eskiziški, net „minimalistiniai“ (jeigu korektiška tokią sąvoką vartoti ekspresionizmo kontekste), sukalti, atrodytų, keliais skurdžiais teptuko brūkštelėjimais tarsi botago kirčiais, pasitelkiant vos keletą spalvų. Tačiau tie brūkštelėjimai, kartono sužeidimai sukuria erdvę, spalvinę įtampą, pasakojimą, kitaip sakant, visą kūrinį esantį ir už jo besidriekiantį pasaulį. Kartais, kai toks neišbaigtumas sąmoningai projektuojamas didesnėse drobėse, įpinamas į kokią labiau apgalvotą kompoziciją, susidaro lyg ir šio tokio neapsprendimo įspūdis, perbėga lengvas manieros šešėlis...

Šaltenis dažnai akcentuoja lyriškąjį pradą, turinį ir formą „suklijuodamas“ giliai subjektyviais, asmeniniais potyriais. Kiti „ketvertuko“ nariai vengė lyrizmo, atviro jausmingumo. Šiuo atžvilgiu Šaltenis, sakyčiau, drąsiausias – jis nebijo atverti, parodyti savo emocijų ir išgyvenimų. Tiesa, Švėgžda vėliau irgi ėjo panašiu keliu, tačiau jau visiškai kitomis aplinkybėmis...

Šiame kontekste vienas įspūdingiausių Šaltenio kūrinių būtų „Skaidrė“ (1976) – apibendrintas tipiško, nykaus miegamojo rajono (Lazdynų) peizažas, žiemą matomas iš „paukščio skrydžio“ (turbūt, pro viršutinių daugiabučio aukštų langus). Gatvė su įprastu, vos pasi-

Arvydas ŠALTENIS
Naktinis autobusas
Drobė, aliejus. 1979

Arvydas ŠALTENIS
Pagirios
Drobė, aliejus. 1974

Arvydas ŠALTENIS
Keltas ties kaliekiais
Drobė, aliejus. 1975

Arvydas ŠALTENIS
Dujų namelis
Drobė, aliejus. 1975

velkančiu geltonu autobusu nutapyta keliais balkšvais masyviais horizontaliais potėpiais. Dešiniajame drobės kampe įterpta jau labiau realistiškai nutapyta motina su kūdikiu. Ši kompozicija atkirsta nuo peizažo sunkiu, slegiančiu, mirtinai juodu apvažu.

Puikiai suderintos dvi priešingos tapybinės sistemos. Povilas Ričardas Vaitiekūnas, kurį atsitiktinai sutikau Šaltenio parodoje „Titanike“, pridūrė, kad tai labai vykusi subjektyvaus emocinio turinio išraiška, paradoksaliai tikslus epochos dokumentas, žinoma, atsižvelgiant ir į jausminį atminties lygmenį. Štai ta Lazdynų gatvė daugybę kartų vaikščiota į svečius pas „ketvertuko“ narius, kai jie gavo butus šiame mikrorajone, už paveikslų ribų (mintyse) likęs daugiabutis, kuriame gyveno Šaltenis... Drobės kampe – tragedijos, ištikusios dailininko šeimą, metafora...

Lazdynų „ciklui“ priskirtinas ir kiek ankstesnis kūrinys „Žiemos langas“ (1973). Apskritai dauguma „figūratyvinių“ Šaltenio paveikslų yra tarsi epochos pjūvis. Atrodytų, groteskas, stilizacija, paryškinta spalvų gama, o kartais ir darnaus kolorito „klaidos“ turėtų vesti tolyn nuo tiesos, tačiau šiuo atveju tai tampa maksimaliai koncentruotu laiko dvasios atspindžiu. *Tipiškumas* padeda kurti apibendrintą epochos portretą, universalų tiek turinio (sąmoningasis lygmuo), tiek formos (nesąmoningasis lygmuo) požiūriu.

Tokiu *tobulu* portretu galima laikyti ir nedidelio formato paveikslą „Autobuse“ (1973), kuris nutapytas taip gaivališkai, ekspresyviai, kad apie „fotografinį“ panašumą negali būti nė kalbos, tačiau kartu tai tikra epochos *dvasinės atmosferos* kvintesencija.

Kai kurie Šaltenio peizažai atspindi „kolūkinės“ kultūros erą, beje, Dereškevičius, Kuras, net Švėgžda vaizdavo ją gerokai sarkastiškiau. Prisiminkime kad ir Dereškevičiaus paveikslą „Karvė prie plento“ (1972).

Šaltenis mėgo tapyti nedidelius provincijos miestelius, meilę jiems atmiešdamas švelnia aukštaitiška ironija – „Merkinės kampelis“ (1973), „Autobusų stotyje, arba Kelias per Merkinę“ (1973), „Kelias ties Kalieškiais“ (1975) ir pan. Ironiškesni ir mažiau tipiški laikmečio dokumentai – paveikslai „Startas“ (1972), „Arklių lenktynėse“ (1974).

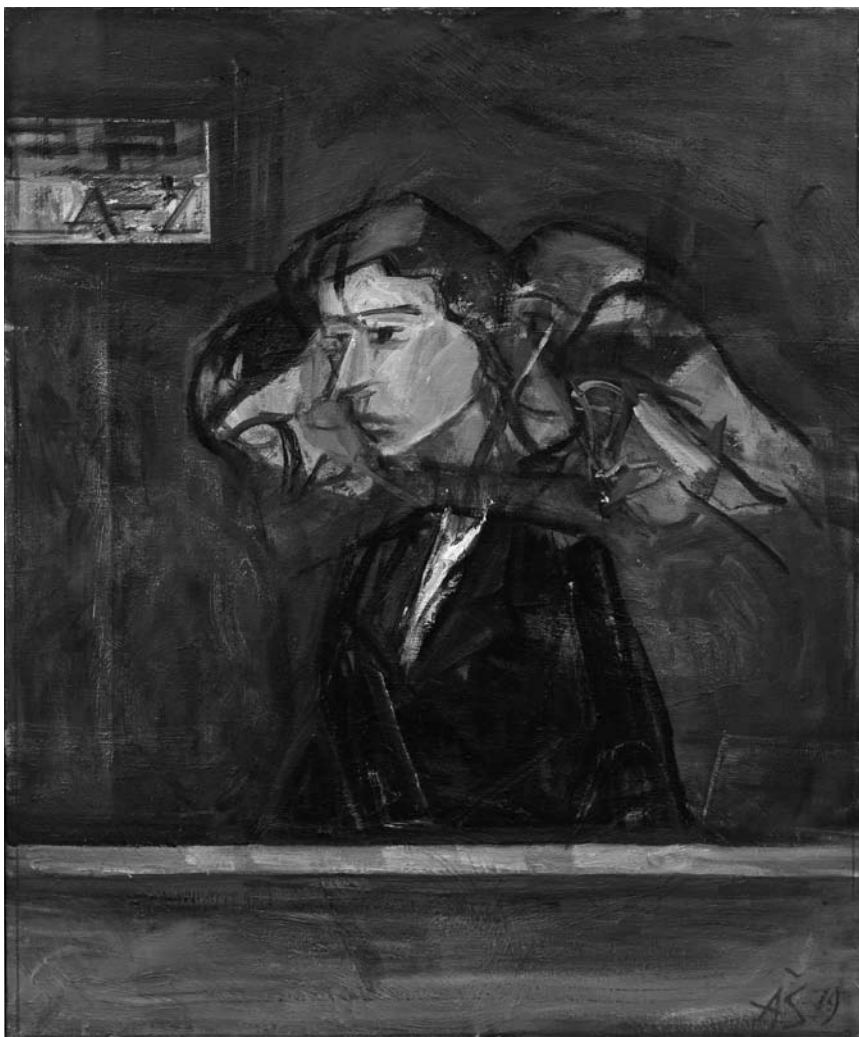
Atskiras kūrybos sandas susijęs su tarnyba sovietų armijoje. Šis autoportretų ciklas plačiąja prasme – tai epochos apmąstymai, paremti asmenine istorija. Sovietų kareivio uniformos spalva, išplintanti ir į (paveikslų) aplinką, čia tampa sovietmečio simboliu (prisiminkime dar ir Povilo Ričardo Vaitiekūno, Algimanto Julijono Stankevičiaus-Stankaus tapybos kūrinius sovietinės armijos tema).

Šaltenio kūrinių formą, turinį, apskritai semantiką sujungia, sulipdo autobiografinė gija. Tie kūriniai ne tik paremti gyvenimu, bet ir sukurti paties gyvenimo. Antai vienas studentiškas paveikslas pavadintas „Sušutęs Bonaras (suplėšytas autoportretas)“... Taip pašaipiai kūrinių apibūdino profesorius Leopoldas Surgailis, matyt, nepatenkintas studento darbu. Šaltenis tą autoportretą, tapytą ant popierinio kartono, suplėšė. Vėliau vis dėlto sukliauvo ant medžio plokštės, simboliškai palikdamas tarpus – įplėšimus kaip anuomet skaudžios, o dabar prisimenant gal labiau juokingos istorijos liudijimą.

Dar vienas įdomus parodos aspektas – šen bei ten atsiradę užrašai ir piešiniai ant kolonų (turbūt) anglimi. Piešinys – viena asmeniškiausių, subjektyviausių ir stipriausių Šaltenio pusių, neretai ją kiek paslepia, priegsina spalvų žaismas tapybos drobėse. Parodoje tikrai galėjo atsirasti ir piešinių.

Kita vertus, jų trūkumą kompensuoja parodos proga išleista Šaltenio piešinių ir eilėraščių knygutė „Paveikslėliai (eilėraščiai)“,² beje, formos, t. y. dizaino, požiūriu itin vykusi (priešingai negu MMC 2013 m. išleistas Algimanto Julijono Stankevičiaus-Stankaus „Žaliasis sąsiuvinis“, iš kurio dailininkas Alfonsas Žvilius „iškepė“ tokį bjaurų žalią tortą, kad nesinori net imti į rankas. Juo labiau kad toks *šyrpotrebas* prieštarauja tiek Stankaus gyvenimui, tiek jo kūrybos dvasiai).

Šaltenio piešiniai neįpareigojantys, tarsi momentiniai vaizdų dienoraščiai, varijuojantys nuo spontaniškų škiečių (kaip antai Leonido Brežnevo „portretas“, greitosiomis „pagautas“ televizoriaus ekrane), kompozicijos apmatų paveikslams iki savarankiškų kūrinių. Ironiją keičia nesumeluotas liūdesys, melancholija. Čia staiga pamatai kai ką, kas perkelta ant parodos sienų, o kai kurie eilėraščiai, nusėdę tarp piešinių lyg atminties voratinkliai, netiesiogiai, asociatyviai „apraizgo“ tapybos kūrinių leitmotyvus:

Arvydas ŠALTENIS. *Moteris iš pašto. Drobė, aliejus. 1980*

*Pas tą žmogų,
kurio mirtį pašau,
svogūnai auga balkone.
Šviesa užgęsta
ir žiauriai tylu.
Miestas kaip amžinas
Vėlinių kalnas
Po šituo skliautu.³*

Beje, teko girdėti, kad Šaltenis norėjęs rengti ne tokią išgrynintą, sterilią, t. y. ne vien tapybos, parodą, o su trupučiu „smarvės“ – su objektais, instaliacijomis...

Atmintyje iškyla Algimanto Kuro 2000 m. surengta paroda „Piešiniai, daiktai, pusmeniai“. Savo šešiasdešimtmečio proga dailininkas sugalvojo akibrokštą tiems, kurie tikėjosi reprezentacinės, išgrynintos retrospektyvos, teigdamas, kad nėra lengva būti savimi... Atsimeinu, daug kas anuomet piktinosi, murmėjo, tačiau žvelgiant iš laiko atstumo, tai buvo viena geresnių parodų, kokias yra tekę matyti... Ką tik baigėsi Mikalojaus Povilo Vilučio retrospektyva, kurioje irgi sąmoningai pasirinktas labiau komplikotas, ne vien „grynųjų menų“ retrospektyvos variantas. Sakyčiau, Šaltenis parodą su objektais, instaliacijomis, „pusmeniais“ irgi buvo neblogai sugalvojęs...

Nepaisant to, kad vieni „tiesos sakymo“ būdai, nustelbia kitus, laikas vis tiek visus ir viską egzaminuoja vienodai reikliai. Sakyčiau, daugelis Šaltenio kūrinių iš tikrųjų nugali laiką, išlaiko egzaminą, o nuoširdumo grūdas tuose kūriniuose neleidžia apmirti, sustingti „tiesos nervui“. Tas kūrinių tiesos nervas yra gyvas, tvinkčiojantis, sutampantis su širdies ritmu. ■

¹ „Balsiuoju modernistu“ Teodorą Kazimierą Valaitį per spaudos konferenciją pavadino NDG direktorė Lolita Jablonskienė, metaforiškai oponuodama įsitvirtinusiui „tylusis modernizmas“. Šiuo atveju tai reikštų ir oficialus (bet nepropagandinis, ideologiškai neangažuotas) sovietmečio modernizmas (Algė Andriulytė, Balsusis modernizmas: Teodoro Kazimiero Valaičio paroda, Naujasis židinys-Aidai, 2014, nr. 8, 58.).

² Arvydas Šaltenis. Paveikslėliai (eilėraščiai), VDA leidykla, 2014.

³ Ten pat, p. 66.

„VAIVOS JUOSTA“ PASIEKĖ SCENĄ

Vladas Jakubėnas (1904–1976) buvo muziką kuriantis recenzentas arba straipsnius rašantis kompozitorius. (Kauno valstybinės konservatorijos direktorius Juozas Gruodis priėmė Jakubėną dėstytoju, tačiau atlyginimas buvo mažas ir pedagogas netrukus tapo nuolatinio *Lietuvos aid*o kritiku.) 1994 m. išleisti du jo straipsnių tomai, atskleidžiantys išpūdingą tarpukario Lietuvos kultūros panoramą su jos problemomis ir lūkesčiais, patvirtina nuomonę, kad šis dviejų aukštųjų muzikos mokyklų – Rygos ir Berlyno – auklėtinis buvo ryškiausias to meto muzikos kritikas. Kompetentingi jo vertinimai ir profesionalios interpretacijos tapo neišsenkamu šaltiniu vėlesniems tyrimams. Tačiau Jakubėną – kompozitorių pažįstame ne taip gerai. Jo muzika skamba tik išskirtinėmis progomis. 1994 m. išgirdome vienos dalies Simfoniją Nr. 1 (1931–1932), Menuetą (1938–1939), kantatą „Mano pasaulis“ (1943–1959) keturiems solistams, mišriam chorui ir simfoniniam orkestrui. 2004 m. minint 100-ąsias Jakubėno gimimo metines, Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje skambėjo kamerinė, vokalinė, chordinė ir simfoninė kompozitoriaus muzika, vyko jam skirtos konferencijos. 1991, 1992, 1999 m. klausėmės autorių jo koncertų. Šiais renginiais rūpinosi, juos inicijavo Vlado Jakubėno draugija, įsteigta 1981 m. Čikagoje (vadovas Edvardas Šulaitis). Draugijos Lietuvos skyrius įregistruotas 1993 m. vasarį (įgaliotinė Irena Skomskienė). Šimtosioms kompozitoriaus gimimo metinėms skirtame koncerte Lietuvos mokslų akademijos Didžiojoje salėje Vilniaus B. Dvariono dešimtmetės muzikos mokyklos

pedagogų kamerinis orkestras, diriguojamas prof. Petro Kuncos, atliko du šokius iš baleto „Vaivos juosta“.

Šis stambios formos, tragiško likimo opusas, parašytas pagal Vinco Krėvės-Mickevičiaus apsakymą „Perkūnas, Vaiva ir Straublys“, visada pradeda Jakubėno kūrinių sąrašą. 1939 m., jau prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, Jakubėnas intensyviai kūrė baletą, tikėjosi, kad bendradarbiaudamas su baletmeisteriu Bronium Kelbausku ir dirigentu Leiba Hofmekleriu netrukus parodys jį scenoje. Tačiau kompozitorių, anot Skomskienės, ištiko triguba netektis – jis prarado ir kūrinių, ir bičiulį, ir baleto dirigentą, nes Hofmekleris pateko į žydų getą, kuriame kilęs gaisras pasiglemžė „Vaivos juostos“ partitūrą. 1943 m. Jakubėnas iš atminties atkūrė savo baleto klavyrą, bet instrumentuoti nespėjo – 1944 m. išvyko iš Tėvynės. Gyvendamas emigracijoje, iš kai kurių pirmojo veiksmo numerių 1951–1953 m. sudarė simfoninę siuitą „Miško šventė“.

Vlado Jakubėno draugija, 1993 m. gavusi baleto klavyrą, penkiasdešimt metų gulėjusį kompozitoriaus šeimos archyve Čikagoje, jį parengė (išsityrusias vietas restauravo, redagavo Rimantas Janeliauskas) ir išleido (240 psl.) 2006 m., minėdama kompozitoriaus mirties 30-ąsias metines. O 2014 m. gruodžio 6 d. įvyko baleto „Vaivos juosta“ premjera.

Idėja sukurti pirmą tautinį baletą Jakubėnui kilo 4-ojo dešimtmečio pradžioje, kai spaudoje išplisė diskusija apie nacionalinių scenos veikalių, ypač operų, poreikį. Į ją įsitraukęs Juozas Gruodis rašė abejojantis, ar būtent

opera reikalingiausia, nes „*mūsų muzikos literatūroje tiek daug tuštumų [...] Kompozitoriai priversti dėl duonos apsikrauti kitu darbu. Didesnį užsakymą teatras šią vasarą davė B. Dvarionui, V. Bacevičiui ir man: mums užsakė parašyti po vienaveiksmį baletą*“ (*Lietuvos aidas*, 1931-12-28).

Vytauto Bacevičiaus „Šokių kūryje“, Juozo Gruodžio „Jūratė ir Kastytis“, Balio Dvariono „Piršlybos“, parodyti 1933 m. gegužės 19 d., atskleidė stilistiškai itin margą lietuvių muzikinės kultūros vaizdą. Jakubėnas straipsnyje „Lietuviški baletai“ (*Lietuvos aidas*, 1933-05-27) aptardamas šių kūrinių premjerą Kauno Valstybės teatre, labiausiai gyrė Gruodžio muziką, pabrėždamas, kad jo „*orkestre, palyginus su kitais kūriniiais, juntama palengvėjimo, suelegantėjimo, kombinacijų dife(re)ncijavimu*“.¹ Pasak recenzento, išryškėjęs Dvariono sceninis tikslumas, sceniška jo „*gyslelė*“, tiesa, kompozitorius vartoja „*visa, kas pasitaiko*“.² Šių dviejų baletų lietuviškumo aspektą (naudojami dainų, sutartinių motyvai) vadino „*puikia įžanga į lietuviškos tautinės operos kūrimą*“.³

Daugiausia kritikos kliuvo Bacevičiui, nors jis „*mūsų muzikos literatūron įneša naujų, iki šiol nebuvusių elementų*“.⁴ Vis dėlto „*vieningai išlaikytas ekspresionistinis atematinis atonalizmas su principiniu disonansų vartojimu*“ – tai praeities, maždaug 1920–1924 m., aidas.⁵ Recenzentas piktingai „*prikimštu*“ orkestru, margu priemonių mišiniu ir „*privalomais*“ disonansais.⁶ Visus tris baletus pastatė Nikolajus Zverevas, vadovavęs trupei nuo 1931 m., dirigavo Hofmekleris. Tuometinius baletų pastatymus Jakubėnas apskritai vertino skeptiškai, kadangi kartais, „*ieškant choreografinių galimumų*“, neįsiklauso ma į muziką (*Lietuvos aidas*, 1932-11-29). Bacevičiaus „Šokių kūryje“ kėlė jam abejonių ir choreografinių atžvilgiu (*Lietuvos aidas*, 1933-05-27).⁷

Prie savojo baletų Jakubėnas grįžo, kai 1936 m. Valstybės teatre ėmė skleisti choreografo Broniaus Kelbausko talentas. Kompozitorius patobulino libretą, gavęs naujų impulsų iš savo bičiulio, Jeilio universiteto auklėtinio, astronomo Pauliaus Slavėno darbų „Dangaus lituanistika“, „Dangaus spinduoliai“ (1936–1937). Rytprūsiuose jo užrašytas astralinis mitas apie planetas – Saulės dukteris paskatino pagrindinę ba-

leto veikėją (Krėvės-Mickevičiaus sukurtą talentingos audėjos įvaizdį) paversti abstraktesniu gėrio ir grožio simboliu – Saulės dukra, kosmine būtybe. Pagal pakoreguotą libretą Vaivos laimė žemėje trunka neilgai: „*grėsmingos jūros bangos ima daužyti krantą, o galingas Perkūno trenksmas nusineša Vaivą amžinybėn. Danguje suspindusi vaivorykštė – tai Vaivos siela, įkvėpimą ir talentą žadinanti, juos globojanti esybė*“ (1936–1937 m. rašytas baletas ir vadinosi „Vaivorykštė“).

Ar šiandien pastatyta „Vaivos juosta“ atspindi baletų žanro aktualijas, rūpėjusias Jakubėnui, – kūrinių lietuviškumą, raiškos, orkestruotės santūrumą, lietuviškam mentalitetui artimą muzikos modernumą ir jam adekvatų choreografinį įprasminimą?

Pradėkime nuo orkestruotės, kurios ėmėsi Marius Baranauskas, beje, būdamas tokio paties amžiaus (36 m.) kaip ir Jakubėnas, kai rašė baletą. Šis bendraautorius tapęs kompozitorius ypač jautrus tembrinėms, akustinėms, elektroakustinėms garso raiškos galimybėms. Jų paieškos ne kartą įvertintos – „Nunc“ 2004 m. pripažintas geriausiu elektroakustiniu kūriniu, „Išlydyta mintis“ simfoniniam orkestrui 2007 m. laimėjo prizą kaip geriausias orkestrinis kūrinys Lietuvos kompozitorių sąjungos rengiamame konkurse, simfoninė kompozicija „Kalbėjimas“ 2004 m. pelnė 3-iają premiją Toru Takemitsu kompozicijos konkurse Japonijoje. 2007 m. Baranauskas apdovanotas „Auksiniu scenos kryžiumi“ kaip geriausias tais metais teatro kompozitorius.

Sėkmė neapsvaigino. Jis kelerius metus dirbo, santūriai ir drauge kūrybiškai orkestruodamas Jakubėno klavyrą. 3 veiksmų, 4 paveikslų veikalas buvo padalytas į dvi maždaug 2 valandų trukmės dalis, priartinant prie nūdienos spektaklių formato. „Vaivos juosta“ Baranauskas orkestravo, atidžiai sekdamas klavyru, o ne pabrėždamas savo *ego*. Rasti balansą tarp Jakubėno stiliaus ir modernaus orkestro galimybių jam tikrai pavyko. Muzika spalvingai praturtėjo, įgijo puikių „autorinės“ orkestruotės ypatybių, atitinkančių „impresionistines“ ir drauge nuosaikiai neoklasicistines estetines nuostatas, kurias šis kompozitorius puoselėjo tarpukariu. Baletas skamba elegantiškai, moderniai ir tautiškai. Tai atspindi Jakubėno siekius, netiesiogiai išdėstytus jo straipsniuose:

„vadovaujantieji Europos muzikai jau siekia priemonių šykštumo, jų tikslaus preciziškumo, minties aiškumo, temų ryškumo“, „principiniai“ disonansai išmetami iš harmonijos, „šykštinamas“ instrumentavimas, užuot naudojus „prikimštą“ orkestrą, margą priemonių mišinį ir „privalomus“ disonansus.⁸

„Vaivos juosta“ atgimti Lietuvos scenoje padėjo Nacionalinis simfoninis orkestras, vadovaujamas dirigento Modesto Pitrenio, praėjusią vasarą gerai atlikęs ir įrašęs Jakubėno baletą. Kompozitorius laikė save nuosaikiai moderniu romantiku. Tokia ir šio kūrinio muzika – joje susipina liaudiškų melodijų ir šokių ritmų atgarsiai, atsispindi savitas jų dermiškumas, pakilią lyriką keičia grėsminga ekspresija. Paradoksalu, bet Rusų dramos teatre kūrinį „blogai“ girdėjome dėl pernelyg stipraus garso. Įrašui riaumojant, muzikos interpretacijos niuansai buvo sunkiau pastebimi.

Į universalias kosmoso erdves pakylėtas libreto tautiškumas, kompozitoriaus partitūroje įgavęs apibendrintą, skoningai santūrią ir kontrastingą išraišką, atspindėjo ir įtemptą atmosferą, kupiną karo nuojautų. Sunkokai sekėsi tuo sudominti nūdienos choreografus. Pasinerti į praeitį dabartyje ryžosi drąsi Baltijos baletų trupė ir jos vadovė – režisierė, choreografė Marija Simona Šimulynaitė. Ji pabrėžė: „*Gimusi „ant parako statinės“ (1939–1943), Vaiva išdrįso pasipriešinti agresyvioms jėgoms ir žuvo, įkvėpdama žmonėms Atgimimo viltį, – tai aktualu iki dabar ir įamžina lietuvių išeivijos kūrėjų įnašą į taikios pasaulio ateitį.*“⁹

Baletų choreografija nuosaikiai modernizuojama, pasitelkiant sportinius, akrobatinius elementus. Jos piešinį niveliuoja „gyvas“ dekoracijas pakeitusios ryškios dangiškų spalvų videoprojekcijos (autorius Mantas Bardauskas, šviesų dailininkas Tadas Valeika). Teatro J. Basanavičiaus gatvėje erdvė kelia daugybę asociacijų (simboliška, kad „Vaivos juosta“ atgimė būtent buvusioje operos ir

„Vaivos juosta“. Straublys – Andrius BUTKYS, Vaiva – Grytė DIRMAITĖ D. Vaitkutės nuotr.

baletų teatre). Jakubėno muzika liejosi natūraliai, nors ir iš įrašo, skambančio šiuolaikiškai garsiai, vis dėlto pastatymo atributika atrodė sintetinė, surogatinė. Matyt, tai neišvengiama, interpretuojant prieš 70 metų sukurtus kūrinius, kurių pagrįstai baiminasi statytojai. Vertiname Baltijos baletų pastangas „Vaivos juostą“ perkelti į sceną. Daug padarė choreografės asistentė Laura Radzevičiūtė, kostiumų dailininkė Dalia Šivickienė. Pagrindinius vaidmenis atliko Grytė Dirmaitė (Vaiva), Andrius Butkys (Straublys), Žilvinas Beniuševičius (Perkūnas), Naglis Bierancas (Velnias), Mantas Černeckas (Miškinis).

Pirmasis lietuvių baletų vakaras 1933 m. buvo ne tik margas, bet ir įvairiapusis – tradiciškai liaudiškas Dvarionas, rafinuotas, moderniai mąstantis Bacevičius, per vidurį – Gruodis, siekęs tautiškumo ir modernumo sintezės. Šiandien lietuviško baletų panoramą realiai, gyvai papildė nuosaikiai moderni ir tautiška „Vaivos juosta“. Jakubėnas kartu su Bacevičiumi ir Jeronimu Kačinsku, nors estetinės jų pažiūros ir muzikinis mąstymas labai skyrėsi, buvo pažangiausi kūrėjai tarpukario Lietuvoje, jų muzika – lietuviškas impresionistinių ir ekspresionistinių Europos tendencijų atitikmuo.

Bacevičiaus, Kačinsko, iš dalies ir Jakubėno pastangomis buvo įkurta Tarptautinės šiuolaikinės muzikos

draugijos (SIMC) lietuvių sekcija. 1937 m. Paryžiuje vykusiame SIMC suvažiavime Lietuva buvo priimta tikrąja draugijos nare, lietuvių kompozitoriai modernistai įgijo teisę jos renginiuose pristatyti savo kūrybą. Anot istorikų, toks institucinis integracijos lygmuo yra itin svarbus oficialiam tarptautiniam šalies kultūros pripažinimui. Lietuva į Tarptautinę šiuolaikinės muzikos draugiją buvo priimta pirmoji iš Baltijos valstybių, tai vienas iš reikšmingiausių integracijos proceso 1918–1940 m. faktų.¹⁰

Be „Vaivos juostos“, nepastatyti liko ir Jono Navausko, Jurgio Karnavičiaus, Juliaus Gaidelio baletai. Ar atsiras norinčių ir gebančių šiuos veikalus užbaigti, suredaguoti, prikelti gyvenimui? Pagirtina, kad Vlodo Jakubėno draugija taip rūpinasi kompozitoriaus kūrybinio palikimo išsaugojimu, leidyba ir propagavimu Lietuvoje. Išvija daug padarė, kad Vilniuje įvyktų „Vaivos juostos“ premjera. Valstybė spektaklio kūrėjų neparėmė, savo lėšomis prisidėjo kompozitoriaus sesers dukra Erika Brook, ponė Dalia Bobelienė, kiti JAV gyvenantys lietuviai.

Vladas Jakubėnas, įvairiapusiškai talentingas menininkas (jis buvo ne tik kompozitorius, bet ir pianistas), tvirtus profesinius pagrindus įgijęs Europoje, aktyvus kultūros veikėjas, siekęs „europėizuoti“ Lietuvos muzikinį gyvenimą, manau, džiaugtųsi, sugrįžęs į Tėvynę, žengiančią europinės integracijos keliu, bet tikriausiai kritikuotų ją už abejingumą kultūrai, kurią laikė tautos išlikimo garantu. ■

Artūras Areima, prisistatantis pseudonimu AR AR, yra vienas iš nedaugelio sėkmingai dirbančių jaunosios kartos teatro režisierių. Savo veiklą pradėjęs valstybinėse scenose, jis jau yra pastatęs nemažai spektaklių, o 2014 m. „Sirenų“ festivalyje parodyta premjera „Ričardas II: *post factum*“ vadinama pirmuoju ką tik susikūrusio Artūro Areimos teatro (AAT) darbu. Ne paslaptis, kad daugeliui pradedančių režisierių įsteigti savo teatrą reiškia tapti laisvu menininku, kuris gali realizuoti savo kūrybinius sumanymus, keisčiausius projektus, nevaržomas meno vadovo sprendimų. Galima tik stebėtis, kodėl Areima šiame ieškojimų kelyje užtruko. Kad ir kaip būtų, tai puiki proga prisiminti ryškiausius režisieriaus kūrybos faktus, koncepcinius posūkius.

Ilgas blaškymasis po valstybinius teatrus Areimą ne tiek subrandino kaip savitą menininką, kiek leido jam pažinti teatrą iš vidaus, išnagrinėti tradicinius jo veikimo mechanizmus. Iki 2012 m. režisierius, dažniausiai statydamas klasikos kūrinius, dar tik matavosi teatro drabužį, ieškojo tekstą aktualizuojančių aplinkybių, vieno kito įdomesnio scenografinio sprendimo, psichologiškai bandė pagrįsti veikėjų charakterius. 2012 m. OKT pastatytą „Julijų Cezarį“ jau galima laikyti tam tikru jo kūrybos lūžiu, rodančiu naują posūkį formos, literatūrinės medžiagos konceptualizavimo link, kokybinį šuolį. Po to sugrįžęs į valstybinę sceną, jau turėjo kitokią medžiagos supratimą. Tai atvėrė ne tiek naujas raiškos galimybes, kiek leido kvestionuoti ideologinius teatro modelius, neperžengiant įprastų scenos konvencijų.

¹ Vladas Jakubėnas, Straipsniai ir recenzijos, t. 1. Lietuvos muzikos akademija, 1994, p. 107.

² Ten pat.

³ Ten pat, p. 108.

⁴ Ten pat, p. 107.

⁵ Ten pat, p. 106.

⁶ Ten pat.

⁷ Ten pat, p. 108.

⁸ Ten pat, p. 106.

⁹ Pagal: <http://kultura.lrytas.lt/meno-pulsas/po-pasauli-klajojes-baletas-vaivos-juosta-grizta-i-lietuva.htm>

¹⁰ Žr.: Ona Agota Čepaitytė, Lietuvos integracija į pasaulio muzikos kultūrą 1990–2000. *Menotyra*, 2002, nr. 1 (26), p. 37.

LET'S GO TOGETHER, arba KAS YRA AR AR

„parašysiu EILĖRAŠTĮ,
žmogau! Parodysiu jiems,
koks SUŠIKTAS šitas pasaulis!“
Charles Bukowski

Režisieriai, naudodami tradicinius teatro instrumentus, nepriklausomai nuo turinio, visada stengiasi tam tikra forma išreikšti žmonių santykius pasaulyje, kuriame gyvena. Tačiau, pasak Umberto Eco,¹ ateina laikas, kai tradicine teatrine kalba perteiktas spektaklio turinys nebeatitinka tikrovės reikalavimų. Instrumentinė teatro sistema išsenka, pradedamos kurti klišės, standartizuoti reakcijos mechanizmai, mažai ką sakantys šiuolaikinei publikai. Kitaip tariant, teatro, kaip ir bet kurio kito meno, kalba patiria krizę ir nebegali adekvačiai išreikšti pakitusios situacijos. Susidūrę su tokia teatrinės kalbos krize, naujų raiškos galimybių ieškančios režisieriai neišvengiamai susvetimėja nusistovėjusių teatro struktūrų atžvilgiu ir ima jas griauti iš vidaus, atmesdami teatro tradicijai būdingą ideologinių verčių sistemą. Vis dėlto visiškai pabėgti nuo jos neįmanoma, nes bet koks menininkas, net ir griaudamas tradicines konvencijas, veikia tam tikros ideologijos viduje ir yra nuo jos priklausomas. Režisieriai gali tik demaskuoti tradicinę ideologinę sistemą, pasitelkdamiesi krizės ištiktą teatrinę kalbą.

Kaip veikia šie principai, matyti Areimos spektaklyje „Vyšnių sodas“ (2013 m. Kauno nacionalinis dramos teatras). Jis sulaukė nemažai kritikos, buvo vadinamas nuobodžiu ir pernelyg tradiciniu, tačiau būtent čia režisierius pademonstravo, kaip tradicinėmis scenos priemonėmis galima išbalansuoti nusistovėjusias ideologines teatrinės vertes. Nors vizualinė spektaklio raiška neatitinka šiuolaikinio teatro reikalavimo viską be

atodairos dabartinti – matome scenovaizdį, kuris imituoja klasikinį, XX a. pradžios saloninį stilių, stilizuotus to meto kostiumus – Areimos pasirinkti scenografiniai režisūriniai sprendimai atliepia postmodernistinę nuostatą, kad kvestionuoti kokią nors ideologiją galima tik pasinaudojant jos pačios raiška. Tradicinis teatrališkumas leidžia ideologinę teatro sistemą nugalėti iš vidaus jos pačios priemonėmis. Teatras negali kalbėti kita kalba, o tik ta, iš kurios jis kyla, todėl režisierius čia nebando išrasti dviračio. Tradicijos įteisintiems reprezentacijos modeliams jis tiesiog suteikia naują „gramatiką“ – pasitelkdamas senąsias teatrinės priemones, suranda naujus reiškinių kūrimo būdus, destabilizuoja senąją reikšmės sistemų tvarką.

Iš kitų Areimos darbų „Vyšnių sodas“ išsiskiria savitiška polemika su režisieriaus mokytoju Rimu Tuminu. Prisiminus 1990-aisiais jo pastatytą šią Antono Čechovo pjesę, pirmiausia iškyla ryškus Liubovės Andrejevnos Ranevskajos, kurią suvaidino Eglė Gabrėnaitė, paveikslas. Aplink šią orią, valdingą, rafinuotą Paryžiaus damą, trumpam grįžusią į gimtinę, koncentravosi visi dramaturginiai, režisūriniai, emociniai spektaklio akcentai. Pjesės siužetas, per smelktas reminiscencinio ilgesio, rutuliojosi kaip romantiškas, elegiškas Ranevskajos atsisveikinimas su namais, sodu, jaunyste, praeitimi. Gabrėnaitės kuriamas neturtingos, bet rafinuotus jausmus ir manieras išlaikiusios dvarininkės įvaizdis valstietiškam neveiklumui, koduotam Čechovo pjesėje, suteikia intuیتی-

„Vyšnių sodas“. Režisierius Artūras AREIMA. Spektaklio scena Donato Stankevičiaus nuotr.

viai jaučiamos nuotaikos, kurią Karina Johannisson vadina modernia melancholija, atspalvį.² Tai meilės, kančios, neišsipildymo liūdesio kupina romantinė būseną, malonus nuobodulys, atsiradęs iš galimybės nieko neveikti ir plintantis miesčioniškuose diskursuose, persmelktuose saloninės kultūros. Romantine melancholija dvelkia visas Tumino „Vyšnių sodas“.

Kurdamas savąjį spektaklio versiją, Areima perima šią melancholijos būseną, tačiau mokytojo nužymėtas prasmes apverčia aukštyr kojomis. Tumino pastatyme buvę gyvi, psichologiškai tiksliai niuansuoti, kenčiantys personažai čia sukarikatūrinti, pastišiniai, praradę gebėjimą jausti, nes iš jų atimtas bet koks gilesnis psichologizmas ir skausmas. Ingos Mikutavičiūtės Ania į sceną įstraksi lyg voveraitė, Tomo Erbröderio Piščikas įsivaizduoja esąs arklys ir mėgdžioja šio gyvūno plastiką, Sigitto Šidlausko Gajevą mieliau bendrauja su šerno galva, Sauliaus Čiučelio Trofimovo mimikrija apskritai perdėtai liguista ir t. t. Tokių personažų apsuptyje Daivos Stubraitės Ranevskaja atrodo praradusi ne tik psichologinę gelmę, emocinį charakterio spalvingumą (čia vyrauja tik viena – nuobodulio spalva), bet ir išskirtinę, hierarchinę padėtį. Damos, aplink kurią sukasi visas dvaro pasaulis, rafinuotumą keičia stingdantis depresyvus abejingumas

tiesk sau, tiek aplinkai, prie lovos kausantis tingumas. Tokia redukuota, nužeminta, unifikuota protagonistės traktuote režisierius tam tikru atžvilgiu nuvainikavo kritikų išliaupsintą legendinį teatro primadonos Gabrėnaitės vaidmenį, o kartu ir Tumino, ir visame lietuvių teatre įsišaknijusias romantines Čechovo interpretacijas. Nors Areimos „Vyšnių sodo“ scenografija daro apgaulingą tradicinio vaidinimo išpūdį (čia naudojamos tos pačios tradicinės scenos priemonės), visą spektaklį persmelkiančią nuobodulio būseną galima vadinti postmodernia melancholija, kuri, anot Johannisson, skirtingai nuo romantinės, reiškia abejingumą savo paties

egzistencijai. Tuštuma, beprasmybė ir nusivylimas čia jau yra tapę personažų savastimi, o neveiklumas, stumiantis į eskapizmą, tik dar labiau pabrėžia, kad postmodernus žmogus yra praradęs gyvenimo orientyrus ir sąmoningai atsisako būti asmenybe. Toks neveiklumas ir asmenybės nuvertinimas, šiandien laikomas postmodernios visuomenės sindromu, sovietmečiu buvo suvokiamas kaip prievartinio kolektyvizmo pasekmė. Areimos „Vyšnių sode“ galima apčiuopti ir šią interpretacinę giją. Spektaklį baigdamas Tomo Rinkūno Lopachino triumfu (būtent jis nusiperka sodą, kurį žada be gailesčio iškirsti), visą apgailėtiną Ranevskajos šutvę paversdamas susigūžusiais stebėtojais, režisierius tarsi atsiriboja nuo sovietinės praeities, garbinamų ikonų, elgesio modelių ir tapatinasi su ateinančia naująja karta.

Pagal Serhijaus Žadano romaną „Depeche Mode“ sukurtame spektaklyje „Kartu“ Areima sugrįžta į sovietinę praeitį, tačiau ne tam, kad ją revizuotų, su kuo nors polemizuotų, priešintųsi supančiai tikrovei ar maištautų. Čia kaip ir „Vyšnių sode“ režisierius naikina ideologines, estetines romantinio teatro rūdis, paveldėtose teatro struktūrose ieškodamas naujų reikšmės kūrimo galimybių. Šįkart jomis tapo ne tiek scenos aikštelė, ne kartą paversta žiūrovų amfiteatru,

kiek pats romano tekstas, fragmentiškai suskaidytas į epizodus, vieningai susijungiančius į kinematografinį pasakojimą. Žadanas rašė „Depeche Mode“ kaip nuotykinį posovietinės pankiškos realybės romaną, kuriame gausu paradoksalių įvykių, kelyje ištinkančių draugus, liejasi alkoholis ir pasakojamos LSD paveiktos pseudoistorijos. Areima, spektaklio žanrą įvardydamas kaip kelionę, regis, laikosi šios pirminės autoriaus nuostatos. Tragikomiškai kurioziškas nuolat įkaušusių draugų istorijas jam svarbu papasakoti taip gerai, kaip tą darė, tarkime, broliai Coenai filme „Didysis Lebovskis“, Erichas Marija Remarkas „Trijuose drauguose“, *beat* kartos rašytojai ar pats Charlesas Bukowskis savo apsakymuose. Kaip ir minėti autoriai, vaizduodamas nepagražintą narkokultūros atstovų gyvenimą, Areima žiūrovams iš galvų visų pirma bando išmušti susikurtus etinius ir estetinius šampūs. Šiuo požiūriu spektaklį galima laikyti estetine atsvara virkaujančiam, simboliškai poetiniam lietuvių teatrui.

Suteikdamas erdvę nešvankiems andergraudiniams žaidimėliams, režisierius tiesiog rodo, kaip jaučiasi jaunas žmogus, atsidūręs žmogiškumui priešiškoje apsuptyje, – čia ją reprezentuoja nuolat smurtaujantys ir besikrušantys policininkai. Areimos interpretaciją trys konformizmo dar nesugadinti jaunuoliai Šuva (Saulius Čiučelis), Vasia (Tomas Rinkūnas) ir Žadanas (Vainius Sodeika), beje, romano autoriaus atspindys, iš tikrųjų ilgisi tiesos, meilės, gėrio, bet, neturėdami galios ką nors pakeisti, „deda“ ir „vemia“ ant imperijos simbolių, trockių, stalinų, leninų biustų. Manipuliacijų, veidmainystės ir melo pasaulyje „pochujistinė“ pasaulėžiūra ir iš haliucinacinės filosofijos atsiradęs principas „nusišikt“ paverčiami vienintele religija. Nors spektaklis palankus ideologinėms inspiracijoms, į sovietinę praeitį čia žvelgiama išimtinai iš asmeninės vei-

kėjų perspektyvos, be jokio ideologinio angažuotumo. Areima atsisako bet kokių universalijų, politizuotų mitologemų, reikšmingais vaizdiniais įrėmintų reprezentacijų. Naudodamas priemones, sukuriančias distanciją, ir pasitelkdamas sarkastišką ironiją, režisierius neutraliai žvelgia į postsovietinę tikrovę, nesiekia nei įtvirtinti ideologinių hierarchinių centrų, nei griauti dominuojančių pasakojimų. Gal todėl ir politinių veikėjų ikonos čia virsta ne desakralizuotais praeities simboliais, grąžinančiais į skausmingą praeitį, o veikiau haliucinaciniais naivios, siurrealistinės sovietinės tikrovės fetišais. Nemenkas vaidmuo spektaklyje tenka meniškai įtaigioms, sceninį veiksmą pratęsiančioms Rimo Sakalausko videoprojekcijoms ir komunikacinėms strategijoms, kurios, nors iki galo neatskleistos, vis dėlto šįkart pasireiškia aiškiau nei ankstesniuose režisieriaus darbuose.

Spektaklis „Kartu“ rodo kitokios estetikos, nutolusios nuo pagrindinės srovės (*mainstream*), paieškas ir toli gražu nepretenduoja į politinius apibendrinimus. Kiek aiškiau politikuoti režisierius bandė, OKT statydamas Williama Shakespeare'o „Julijų

„Ričardas II: Post factum“. Režisierius Artūras AREIMA. Spektaklio scena

Dmitrijaus Matvejevo nuotr.

„Kartu“. Režisierius Artūras AREIMA. Spektaklio scena Donato Stankevičiaus nuotr.

Cezarių ir neseniai su AAT vėliava pasirodžiusių „Ričardą II: *post factum*“. Nors politikuojama čia labiau sąlygiškai, tik tiek, kiek viešai tas deklaruojama (pavyzdžiui, skelbiama, kad spektaklį būtinai turėtų pamatyti politikai), net ir tokia fiktyvi deklaracija daro įtaką estetiniams pokyčiams. Spektaklio „Julijus Cezaris“ žanrą įvardydamas kaip „nonsense“, Areima išpreparavo dramą iki pašaknų, ne tik sutepdamas tyrą, neliečiamą Shakespeare'o veidą, bet ir niekais paversdamas teatro galią kurti prasmes. Neformali OKT studijos erdvė šį kartą, regis, paskatino ir išsilaisvinti iš konvencinių teatro normų. „Nonsense“ žanru režisierius siekė, viena vertus, parodyti politikoje vyraujančią beprasmybę, antra vertus, kvestionuoti patį teatrą, paneigti jį kaip ideologinę sistemą, kuriančią prasmes. Vis dėlto spektaklis liko balansuoti neaiškumų zonoje, nedarydamas įtakos politikos laukui, neplėsdamas scenos meno horizontų. Pirminis kritiškas nusiteikimas politikų atžvilgiu nedavė rezultatų jau vien todėl, kad kritikai reikia logikos, įžvalgų, intelekto, ji reikalauja opozicinio, priešingas prasmes kuriančio veiksmo, kurio negali pasiūlyti jokia nesąmonė, pokštas ar žaidimas. Nors ir galima „Julijų Cezarių“ traktuoti kaip dekonstrukcijos proveržį, režisieriaus kūryboje jis vertintinas tik kaip estetiškas šuolis neapibrėžtumo link.

Spektaklyje „Ričardas II: *post factum*“ Areima rinkosi labiau suvaldytas, pagrindinę siužetinę liniją, autentišką tekstą išsaugančias strategijas ir, atrodo, neklydo. Netgi surado pernelyg aiškia, gal todėl kritikos sulaukusią schemą ir sugrupavo veikėjus į dvi priešiškas stovyklas, nepalikdamas žiūrovams galimybės apsispręsti, kas blogas, o kas geras, kas gina gėrį, o kas skendi paklydime. Visi personažai čia vienodai niekingi, o jų reikšmingumą ir dominavimą lemia kintantys galios santykiai ir vaidmenų pasiskirstymas. Valdžios virsmas, kuris iš esmės nieko nekeičia, o tik perduoda skeptrą (mikrofoną) iš vienu rankų į kitas, čia yra pagrindinė tema. Vis dėlto spektaklio intriga šį kartą tapo ne tiek valdžios santykiai ir netgi ne išėjimas iš tradicinės teatro

dėžutės (vaidinama erdviose įstaigų vestibuliuose ant laiptų), kiek vaidmenų tapatinimas su atpažįstamais politinio gyvenimo veikėjais (ką, jeigu ne Vytautą Landsbergį parodijuoja Tadas Gryn?) ir šiuolaikinės populiariosios kultūros tipais. Pagrindiniam Ričardo II (Vainius Sodeika) vaidmeniui parinkęs jaunimo muzikos dievuko Selo įvaizdį, režisierius kritikuoja ne tiek privilegijuotą politikų luomą, kiek apskritai jaunąją kartą, kuri neišvengiamai ateis jų pakeisti. Pats atstovaudamas jaunajai kartai, režisierius ją regi kaip žengiančią į išsvajotą karalienių-pupelių (Eglė Špokaitė), kvaišaluose skendinčių ir pasidavinėjančių gėjų, nuolat kailį keičiančių transvestitų Meką, kurioje nėra vietos idealistams, utopiją siekiantiems paversti realybe, trokšiantiems pakeisti pasaulį.

Ką gi, galbūt teisingas Serchijus Žadanas, kuris sako, kad šiandien, norint pakeisti dominuojančią kultūrą, nebeužtenka estetinio pasipriešinimo. Šiuolaikinis menas turi kurti konfliktines situacijas ir priešintis supančiai realybei ne andergraudiniais žaidimėliais, o teigdamas aiškia ideologinę poziciją. Reikia tikėtis, kad kitame Areimos spektaklyje taip ir nutiks. ■

¹ Žr.: Umberto Eco, *The Open Work*. Harvard University Press, 1989.

² Žr.: Karin Johannisson, *Melancholijos erdvės: apie baimę, nuobodulį ir pažeidžiamumą vakar ir šiandien*. Baltos lankos, 2011.

LAISVAS ŽMOGUS, NEVERGAVĘS NEI PROTOKOLUI, NEI ĮVAIZDŽIUI

In memoriam Valdui Ozarinskui (1961–2014)

„Kodėl tu toks susikaustęs?“ – kadaise manęs paklausė Valdas Ozarinskas, kai užsukau sude-rinti keleto smulkmenų dėl savo parodos ir nedrąsiai stoviniavau jo, ŠMC parodų architekto, direktoriaus pavaduotojo, kabinete. Valdas, kaip visada vilkintis ekstravagantišką treninginį kostiumą, buvo panašus į kosminio erdvėlaivio kapitoną, trykštantį energija, tu-rintį šimtus darbų, stokojantį laiko... Tačiau bendra-vo jis neformaliai, paprastai, buvo nusiteikęs optimis-tiškai. Tai bene vienintelis tiesioginis mano kontaktas su Ozarinsku, dažniau susidurdavau su jo darbo re-zultatais negu su juo pačiu, todėl nelengva rašyti šį *in memoriam*... Beje, susikaustymo iki šiol neatsikračiau, bent jau Valdas, ko gero, taip manytų...

Ozarinskas, reikia pripažinti, puikiai atitiko savo įvaizdį – tą patvirtina „aerodinaminė“ Šiuolaikinio meno centro fojė, tapusi vizitine institucijos kortele, ŠMC parodų architektūra, kuri dažnai pranokdavo ir išgelbėdavo pačią parodą... Architektas ne tiek sugal-vodavo, kaip „gražiau“ eksponuoti, kiek sukurdavo neįprastą situaciją, pačią parodą paversdamas alter-

natyviu pasakojimu, tarsi papildomu intertekstu, na-ratyvu. Jam šaudavo į galvą sumažinti parodų rūmų erdves keliasdešimčia procentų ar sukurti labirin-tą... Vienoje parodoje jis atskyrė jaunųjų menininkų (tarp jų ir mano) fotografijas nuo žiūrovų „oranžine tvorele“ ir būtent ši tvorelė suteikė parodai prasmę...

Pamenu, kaip Ozarinskas pripūtė didžiulę guminę pagalvę, užėmusią visą didžiąją ŠMC salę, ir, įmetęs ke-letą burnelių, surengė įspūdingą improvizuotą atidary-no performansą, klūpėdamas priešais ŠMC direktorių... Sutriko net visko mačiusi šios institucijos komanda.

Ozarinskas buvo laisvas žmogus su savo silpnybėmis ir stiprybėmis, ne kokia nors skulptūra, ne biurokratas, ne protokolo vergas, vaidinantis nežinia ką. Netgi ne įvaiz-džio vergas, nors įvaizdis, spėju, jam buvo itin svarbus... Tačiau tas įvaizdis prigijo natūraliai, tarsi be ypatingų pastangų. Galbūt todėl Valdas ir netilpo į konvencinio elgesio ir kūrybos rėmus, išsiskyrė tiek tarp savo kolegų architektų, tiek tarp šiuolaikinio meno atstovų, beje, pa-sak jų pačių. Kiekvieną kartą jis kurdavo ne objektą, ne kūrinį, o situaciją *tarp* architektūros, interjero dizaino,

„grynosios kūrybos“ ir socialinės-urbanistinės erdvės. Visa tai galėjo patikti arba nepatikti, bet niekam nekildavo abejonių dėl autorystės – jo stilius, jo koncepcija buvo pernelyg ryškūs. Stilinga minimalistine maniera Ozarinskas gebėjo conceptualizuoti ir transformuoti pačią tikrovę: banalybę paversti ženklu, daiktą – simboliu, erdvę – (inter)tekstu ir sukelti karštas diskusijas.

Buvo premijuotas – 2005 m. už Lietuvos paviljono EXPO parodoje Japonijoje apipavidalinimą architektų grupė „Privati ideologija“, kuriai priklausė ir Ozarinskas, gavo Lietuvos instituto įsteigtą apdovanojimą „LT tapybė“, teikiamą už geriausius Lietuvos įvaizdžio formavimo projektus. 2006 m. apdovanotas *Hansabank* meno premija už dailės, dizaino ir architektūros sričių samplaiką, jų perkėlimą į realią, ypač urbanistinę, erdvę.

Vienas iš paskutinių projektų – kuratorinė veikla, dvejus metus turėjęs trukti parodų ciklas Palangoje, Antano Mončio namuose-muziejuje. Deja, spėta įgyvendinti tik pirmąją dalį – tai paties Ozarinsko fotografijų paroda „Filtras“.

Dauguma Valdo kūrinių nėra tipiškai multifunkcionalūs, nors ši savybė būdinga šiuolaikinėms tech-

nologijoms (jau beveik neįmanoma nusipirkti mobiliojo telefono, kuris būtų tik telefonas, o ne žaidimų konsolė, termometras, foto- ir videokamera ar netgi visas kompiuteris). Jie labiau primena keisto filmo interjerus ar peizažus, o tas filmas sukurtas kitoje planetoje, kur viskas filmuojama kitaip.

Tačiau, jei Ozarinsko instaliacija būtų filmas, jį reiktų žiūrėti keletą kartų vis iš kitos salės vietos, kad pastebėtume vis naujus planus ar detales. Filmuojant kiną, dažnai yra sukuriami specialūs paviljonai – miestai. Panašiai ir šio menininko kuriami objektai geriausiai „jaučiasi“ specialiai jiems sukurtose architektūrinėje erdvėje. Dažnai Ozarinskas taip ir elgdavosi – kūrė savo miestą jau egzistuojančiame mieste. Panašiai kaip situacionistai, kurie atrasdavo Londoną su Paryžiaus žemėlapiu ar atvirkščiai, Valdas planavo sukeisti Vilniaus, Rygos ir Talino psichogeografinius žemėlapius...

Išėita per anksti, ne laiku, nes tai niekada neatsitinka „laiku“. Bet koku atveju Ozarinskas vertas nuoširdžios pagarbos, o jo kūryba ir veikla – gilesnio susidomėjimo ir supratimo, kuris kaip visada *pavėluotas*. ■

Valdas OZARINSKAS, Audrius BUČAS. Didžiulė pripučiamą juoda pagalvė. Liverpulio bienalė 2012

TADEUSZAS KONWICKIS – TIKRAS LDK VAIKAS

Su lenkų rašytoju, kino scenaristu, režisieriumi atsisveikinant

Lietuva davė Lenkijai daug iškilių, reikšmingų asmenybių, kaip antai Jerzy Giedroycą, Gabrielių Narutowiczių, Józefą Piłsudskį, Adomą Mickevičių, Czesławą Miłoszą ir daugybę kitų. Lenkai labai vertina rašytoją, kino režisierių, scenaristą Tadeuszą Konwickį, kilusį irgi iš Lietuvos. Jo knygos, filmai sulaukė didžiulio populiarumo ir mūsų šalyje.

Naujojoje Vilnioje gimusį kūrėją, vadinamą lenkų literatūros ir kino magu, dažnai sutikdavau vienoje gražiausių Varšuvos senamiesčio gatvių – *Nowy Swiat*. Jis toje gatvėje gyveno, be to, nuolat žingsniuodavo į garsią kavinę-klubą *Czytelnik*. Visa Lenkija žinojo, kad Konwickis beveik kasdien eina ten susitikti su geriausiais savo bičiuliais – aktoriais, šalies teatro ir kino pažibomis Gustawu Holoubeku ir Andrzejum Lapičiu (abu vėliau tapo talentingais režisieriais).

Czytelnik atvėrė duris 1957 m., nuo pat pirmųjų dienų šią kavinę pamėgo Varšuvos intelektualai, ji tapo neoficialių susitikimų, karštų diskusijų vieta, kur buvo atvirai kalbama opiausiomis visuomenės gyvenimo, politikos, kultūros temomis. Žlugus ko-

munizmui, ją dar kurį laiką vadino literatūros, meno, mokslo žvaigždžių salele, tačiau netrukus jos aura ir išskirtinumas išblėso. Konwickis, Holoubekas, Lapičis savo aistringas diskusijas apie kiną, teatrą, literatūrą perkėlė į *Nowy Swiat* gatvėje esančią senų tradicijų (įkurtą 1869 m.) kavinę *Blikle*. Gyvendama Varšuvoje įsitikinau: į šią prestižinę, gana brangią kavinę daugelis varšuviečių, o ir iš kitur atvykusių lenkų, užsuka vien tam, kad iš arti pamatytų garsųjį Konwickį ir mėgstamus aktorius, o jeigu pasiseks, nugirstų dar ir pokalbių nuotrupas. Prie jų staliu dažnai prisėdęs žinomas dramaturgas ir prozininkas Janusz Głowackis, kai tik grįždavo iš Amerikos. Jis yra sakęs, kad bendravimas su šiomis asmenybėmis teikė didžiulį malonumą, o „*jų be galo išmintingi, neretai humoru persmelkti pokalbiai tarsi sugrąžindavo kilnius užmarštin nuėjusios epochos idealus ir aukščiausios prabos inteligentiškumą*“.

Konwickio gyvenime nestigo prieštaraimų. Mama buvo tikra vilnietė lietuviškai skambančia pavarde Kiežun, bet jį užaugino seneliai Naujojoje Vilnioje. 1944–

1945 m. būsimasis rašytojas kartu su *Armia Krajowa* partizanavo prieš sovietus. AK patyrus nesėkmę, su draugais pasitraukė į Lenkiją, kur tapo bekompromisiu socialistinės ideologijos skelbėju, šventai tikėjo, kad bus sukurta santvarka, pagrįsta socialine lygybe. Labai greitai tos jo viltys žlugo, praregėjęs išsižadėjo marksistinių idealų, o tikrovę ėmė vertinti itin skeptiškai. Vėliau Konwickis labai apgailestavo dėl komunistinių savo pažiūrų ir pripažino: „*Tai buvo gėdinga ir nepateisinama.*“

Su Vilnija jį visada siejo šilčiausi jausmai, rašytojas, laikomas lenkų literatūros legenda, šiam kraštui paskyrė net šešias knygas, išverstas į daugelį pasaulio kalbų. AK partizanų kasdienybę, patriotinio idealizmo ir žiaurios karo tikrovės priešpriešą atspindėjo debutinis kūrinys „*Raistai*“ (1948). Visa jėga literatūrinis Konwickio meistriškumas atsiskleidė 1956 m. parašytame romane „*Iš apsupto miesto*“. Lenkijos komunistinė cenzūra nuo 1976 m. uždraudė spausdinti jo knygas, tad kūrinius skelbdavo nelegalioje spaudoje. 1982 m. Konwickis pasirašė intelektualų protesto laišką prieš Lenkijoje įvestą karo padėtį.

Plačiai žinomi jo kūriniai „*Žengimas į dangų*“

(1967), „*Lenkų kompleksas*“ (1977). Romaną „*Meilės įvykių kronika*“ (1974), pasakojantį apie tarpukario Vilniaus ir jo apylinkių žmones, ekranizavo Andrzejus Wajda, filmas turėjo didžiulį pasisekimą. Ypatinga sėkmė lydėjo Konwickio „*Mažąją apokalipsę*“ (1979), kur atskleidžiamas Gereko laikų Lenkijos ekonominis, politinis, moralinis nuosmukis, tačiau kritiškai vertinama ir ano meto opozicija.

Anot literatūrologų, rašytojas savo prozoje „*diagnozavo nesveiką lenkų sąmonę, pomėgį garsiai šaukti apie save, sarkastiškai pašiepė rėksmingas pseudopatriotines tautiečių frazes*“. Rašytoją gerai pažinojęs, nemažai su juo bendravęs Adamas Michnikas sako: „*Konwickis visada ėjo savo keliu, nesivaikė mady, kai kas bandė jį mėgdžioti, tačiau jo jautrumas, išmintis, kandi ironija, sarkazmas ir drąsa yra nepakartojamai unikalūs. Jis labai baiminosi tiek tautos sovietizacijos, tiek nacionalizmo, o ypač moralinio lenkų bankroto, polinkio grimzti į nihilizmą... Konwickis, panašiai kaip ir Mickevičius, ir Miłoszas, yra tikras LDK vaikas. Jiems svetima tautinė netolerancija.*“

Kritikai vieningai pripažįsta, kad Konwickio knygoje, apimančiose didžiulį laikotarpį nuo tarpukario iki pat komunistinio režimo griūties, nepaprastai svarbią vietą užima gimtinė, tapusi neišsenkamu įkvėpimo šaltiniu. Rašytojas dažnai sakydavo: „*Negaliu nuo Vilnijos atsiplėšti, tiek kartų daviau sau žodį nebegrįžti prie šio krašto, neberašyti apie jį, bet nepajėgiu...*“

Didžiulis Konwickio indėlis ir į Lenkijos kino meną. Jis parašė scenarijus filmams „*Angelų motina*“, „*Salto*“, „*Jovita*“, „*Faraonas*“, „*Kaip toli nuo čia ir kaip arti*“, jo režisuota „*Paskutinė vasaros diena*“ (1958), pelniusi Venecijos kino festivalio *Grand prix*, yra laikoma lenkų kino mokyklos Naujosios bangos pradžia. Konwickis į kino ekranus perkėlė ir Miłoszo kūrybą – pastatė kupiną lyrizmo „*Isos slėnį*“ (1982).

„*Isos slėnis*“. Režisierius Tadeusz KONWICKIS. Filmo kadras

Įspūdingas jo filmas „Lava“: pasakojimas apie Adomo Mickevičiaus „Vėlines“ (1989).

Iškilus rašytojas ir režisierius niekada nesididžiavo savo nuopelnais, pabrėždavo, kad nemėgsta pozos, nesistengia būti svarbus literatas ar kino kūrėjas, niekam nepataikauja. „*Buvau ir esu vilnietiškas chuliganas, Vilniaus žulikas*“, – pusiau rimtai, pusiau juokais sakydavo jis.

Išleidęs romaną „Vakaro pašvaistė“ (1991), Konwickis netrukus atsiveikino su kūryba, pasitraukė iš literatūrinių diskusijų. Neberašė knygų, nebedalijo interviu. Apgailestaudamas teigė: „*Išmiršta karta, kuri sirgo literatūra, – išnyksta rašytojai, sergantys knygomis, dingsta skaitytojai, sergantys jomis.*“

Holoubeko, Lapickio seniai nebėra, o Konwickį vis dar galėdavai sutikti Nowy Swiat gatvėje. Praeitą pavasarį trumpam nuvykusi į Varšuvą vėl pamačiau jį vaikštinėjantį – regis, visiškai nesikeičiantį. Smulkaus sudėjimo, neaukšto ūgio vyras buvo apsirengęs nepaprastai kukliai, kaip visada. Nė nepagalvotum, kad tai Lenkijos literatūros ir kino garsenybė, klasikas, įrašytas į kultūros istoriją. Amžinai skubantys varšuviečiai nekreipė į jį jokio dėmesio, o man, lietuviui, atrodė garbė sutikti šį nepaprastą žmogų. Kai išdrįsau pasisveikinti lietuviškai, Konwickis visas nušvito ir prikimusiu balsu (jau seniai sirgo gerklų liga), bet nepaprastai džiugiai atsakė: „Laba diena!“

Lietuvos Gedimino ordino Komandoro kryžiaus kavaliereus Tadeusz Konwickis mirė sausio 7 dieną, sulaukęs 88 metų. Nejučia prisimenu jo žodžius iš vieno interviu lietuvių spaudai: „*Lietuva – nuostabi šalis, o Vilnius – tiesiog pasakiškas miestas. Pažvelkite į Vilnelės slėnį paskutinėje dešimties kilometrų atkarpoje, prieš jai įtekant į Viliją. Ne dėl to, kad tame slėnyje gimiau, užaugau. Ta vieta pati kalba už save. Tai nuostabi augmenijos oazė, dar iš priešvaninių laikų, milžiniškas medžių, krūmų, gėlių ir vaistažolių, taikiai ir geranoriškai tar-*

„Lava“. Režisierius Tadeusz KONWICKIS. Filmo kadras

pusavyje sugyvenančios faunos pasaulis, kitaip sakant, tūkstančių laisvų paukščių, gudrių voveraičių ir retai sutinkamų išdidžių vilkų pasaulis. Vilnelė – paslaptinga upė, šiame slėnyje ji teka į visas puses, vingiuoja po tą užmirštą rojaus kampelį, kažkokio įnorio stumiama pačiais įspūdingiausiais vingiais, iš pradžių suka į šiaurę, po to neskubėdama sruvena į pietus, tada pasileidžia į vakarus ir grįžta į miglotus rytus. O lydi ją visada liūdnai nukarusios medžių šakos, spalvingos pašlaitės ir paaukuoti dangų siekiantys skardžiai.

Suprantama, tai neturi įtakos tam, kad visas savo knygų meilės scenas piešiu šiame slėnyje. Tačiau juk į šitą gilų sodą, esantį beveik Europos viduryje, traukė įsimylėjęliai iš visos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, iš Lenkijos Karalystės, iš Rusijos, Vengrijos, Švedijos, o gal net iš Amerikos.

Kiek prisimenu, vasaros sutemose beveik kaip Elizijaus laukuose čia pasirodydavo gyvų ir mirusių įsimylėlių dvasios ir ėjo žydinčiomis lankomis prie upės krantų, ieškodamos savo meilės. Tokia buvo mano vaikystės ir jaunystės dvasia neužmirštamame Vilnelės slėnyje.

Ačiū Lietuvai, ačiū lietuviams, kad esate puikūs kaimynai, kad esate greta. Žaviuosi ir didžiuojuosi maža, bet talentinga lietuvių tauta. ■

LAIKO PINKLĖSE: BIRUTĖS ŽILYTĖS IR ALGIRDO STEPONAVIČIAUS FRESKŲ SAULĖLYDIS?

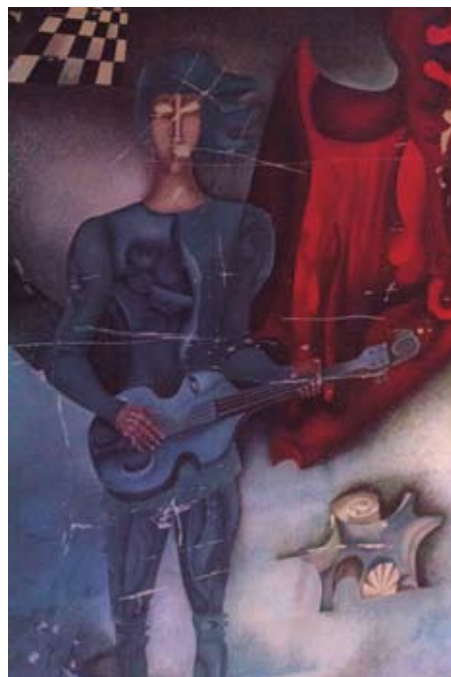
Pastarųjų metų įvykiai rodo, kad Lietuvoje prasi-
deda kokybiškai naujas sovietmečio dailės tyrimų
etapas. Antai Teodoro Kazimiero Valaičio retrospek-
tyvinės parodos Nacionalinėje dailės galerijoje katalo-
gas, pristatantis menininko kūrybos visumą ir jį kaip
asmenybę, remiasi ne tik asmeninėje atmintyje ir insti-
tucijų archyvuose slėpėjusiais faktais ir vaizdais. Pasak
parodos kuratorės Giedrės Jankevičiūtės, laikas per-
svarstyti tyliojo modernizmo mitą, Lietuvos kultūroje
įsitvirtinusių po nepriklausomybės atkūrimo, ir ieškoti
naujų terminų šiam laikmečiui, jo paveldui apibūdinti,
permažstant menininko statusą to meto visuomenėje,
kūrinių viešosioms erdvėms mecenavimą, cenzūros
mechanizmą, lojalumą ir nepriklausomą laikyseną...

Įtaigi Valaičio kūrybos ir gyvenimo rekonstrukcija
priminė, kad Lietuvoje yra ir daugiau kūrėjų bei kūri-
nių, kurie turėtų visavertiškai funkcionuoti šiuolaikinės
kultūros lauke, tačiau dėl įvairių priežasčių yra atsidūrę
visiškame jo užribyje. Vienas iš tokių – Birutės Žilytės ir
Algirdo Steponavičiaus monumentalioji tapyba visuo-
meniniuose interjeruose. Įspūdingos freskos Vilniuje,
vaikų kavinėje „Nykštukas“, deja, jau sunaikintos. Bet
1969–1972 m. sukurtą 50 metrų ilgio 12 paveikslų ciklą
Naujuosiuose Valkininkuose, sanatorijoje „Pušėlė“, kur
gydomi tuberkulioze sergantys vaikai, dar įmanoma
išgelbėti. Kol kas šis įstabus kūrinys tyliai nyksta, ne-
sulaukdamas nei valstybės institucijų, nei restauravimo
specialistų dėmesio.

Kad savo akimis įsitikintume, kokia dabartinė Nau-
jųjų Valkininkų freskų būklė, 2015 m. sausio 2 d. pava-
karę su menininke, rašytoja Aiste Kisarauskaite ap-
silankėme „Pušėlėje“, kuri dabar priklauso Vilniaus
Santariškių klinikų Vaikų pulmonologijos skyriui.
Tai, ką pamatėme, nenudžiugino. Galerija – ilgas
koridorius, jungiantis ligoninės korpusus su valgy-
klos erdve, – nuo sovietmečio laikų gerokai pakito.
Didžiuliai vitrininiai langai, kadaise suprojektuoti
tam, kad freskas apšviestų dienos šviesa ir kad jos
būtų gerai matomos iš lauko pusės, remontuojant
pastatus pakeisti mažesniais. Apšiltintos galerijos
lubos, sumontuotas apšvietimas, todėl viršutinė
sienų tapybos dalis – maždaug 10 cm pločio juos-
ta yra uždengta. Nebeliko ir kadaise čia stovėjusios
neaukštos apsauginės tvorelės, gražiai priderintos
prie erdvės. Tačiau gaudžiausiai atrodo pats Žilytės
ir Steponavičiaus kūrinys. Dažų sluoksnis apsilaupęs,
matyt, dėl šаланčių, drėkstančių pastato sienų. Tai ti-
piška sovietmečio statybų „dovanėlė“, būdinga ir gy-
venamiesiems, ir visuomeniniams pastatams... Be to,
palikti savo pėdsakus stengiasi ir čia besigydantys vai-
kai, paaugliai – freskos apibraižytos, apipaišytos. Su-
prantama, ligoninė pirmiausia atlieka tiesiogines savo
funkcijas – rūpinasi pacientų gydymu, gyvenimo są-
lygomis. Nors tarp medikų, ligoninės personalo te-
besklando graži legenda apie du garsius menininkus,
trejetą metų kūrusius nuostabią sienų tapybą, tačiau

*Birutės ŽILYTĖS ir
Algirdo STEPONAVIČIAUS
freskos Naujuosiuose
Valkininkuose, gydymo
komplekse, fragmentas*

Birutės ŽILYTĖS ir Algirdo STEPONAVIČIAUS freskos Naujuosiuose Valkininkuose, gydymo komplekse, fragmentas *Aistės Kisarauskaitės nuotraukos*

„gydyti“ šio meno kūrinio žaizdas, prikelti jį naujam gyvenimui ir saugoti turėtų kitos institucijos.

Freskos neatsiejamos nuo erdvės ir vietos, nes buvo sukurtos specialiai šiai gydymo įstaigai, galvojant apie būsimą „adresatą“ – tuberkulioze sergančius vaikus, kurie čia „įkalinami“ dažniausiai ilgam gydymui, o ligoninė tampa laikiniais jų namais. Žinomo architekto Zigmanto Liandzbergio suprojektuotas tipinis funkcionalistinės architektūros kompleksas liūdnei primena, kad sovietmečiu didingų užmojų nestokota, tačiau šiandien jie nebeatitinka kintančių visuomenės poreikių, kertasi su finansinėmis valstybės galimybėmis. Vienas, bene pats didžiausias ligoninės korpusas, vietinių ironiškai pramintas „titaniku“, stūkso apleistas, nebenaudojamas, matyt, ketinama jį nugriauti... Tiesa, veikiantys ligoninės korpusai dvelkia švara, jie tvarkingi, jaukūs, o ligoninės darbuotojos – medicinos seserys, slaugės (daugiausia vietinės moterys) nuoširdžiai rūpinasi sergančiais vaikais. Žmogiškos šilumos ir globos jiems labai reikia, nes tuberkuliozė, kaip žinome, buvo ir tebėra socialinė liga. Pacientų istorijos, kurias čia išgirdome, ypač skaudžios: vaikystė globos namuose arba sunki, varginga buitį, slegianti psichologinė atmosfera, būdinga socialinės rizikos šeimoms...

Freska Naujųjų Valkininkų vaikų ligoninėje pagal chronologiją priskirtina „brandžiajam“ sovietmečiui, o dailės raidos atžvilgiu – chruščioviniam kultūros atšilimui, kurį lydėjo moderniosios dailės proveržis, „reabilitavęs“ stalinmečiu užgintas tarpukario dailės tradicijas ir šiek tiek praskleidęs geležinę sovietų imperijos uždangą. Istorikas Tomas Vaiseta studijoje „Nuobodulio visuomenė. Kasdienybė ir ideologija vėlyvuju sovietmečiu (1964–1984)“ teigia, kad geriau suprasti šio laikotarpio visuomenę padeda senovės graikų mitas apie Sizifą – komunistų partijos prakeikta, ji be atvangos ridena akmenį į kalno viršūnę (stato komunizmą), nors šis darbas visiškai beprasmiškas, tiesiog nuobodi betikslė rutina, tačiau rūstūs dievai neleidžia liautis tą darius. Čia pat, lyg tyčia sau prieštaraudamas, autorius sako: gyvoji atmintis liudija, kad žmonės ir anuomet gyveno įprastą gyvenimą, o politinė kontrolė, ekono-

minis deficitas ir socialinis skurdas vertė juos kasdien kūrybiškai ir išradingai laviruoti.

Panašiai gyveno ir menininkai. Tačiau monumentaliosios dailės kūrėjams laviruoti tarp tiesos sakymo ir ideologinio „lojalumo“ buvo gerokai sunkiau, jie negalėjo „netinkamo“ kūrinio paslėpti dirbtuvės kampe ir rodyti jį tik bičiuliams. Neretai net ir neutralus, „nekaltas“ turinys tarnavo propagandos mašinai. Juk jai reikėjo ne tik rūščių, į kovą šaukiančių vaizdinių, bet ir iliuzijos apie idilišką gyvenimą Sovietijoje, kur visi „tarp lygių lygūs ir laisvi“. Labai nedaug sovietmečiu kūrusių talentingų menininkų sugebėjo iš tikrųjų atsiriboti nuo politikos ir ideologijos. Kaip tik tokia yra Birutės Žilytės ir Algirdo Steponavičiaus kūryba, kurioje skleidžiasi pasakiškas fantazijos pasaulis, sklindinas magiško mąslumo, išmin-tingos ramybės, egzistencinio nerimo ir vilties.

Sienų tapyba savitai pratęsia molbertinę jų kūrybą, knygų grafiką. „Nykštuko“ kavinės freskos buvo kiek „vaikiškesnės“, stilizuotos taip, kad vaizdai būtų aiškūs ir suprantami mažyliams, turėjo aiškių sąsajų su liaudiškąja dailės tradicija, švytėjo ryškiomis spalvomis, akį traukė sodrios, gyvybingos formos. O „Pušelės“ sienų tapybos griežta ritmika, rūstoka, konstruktyvi vaizdo stilizacija yra giminiška klasikiniam modernizmui, labiau atliepia fiziškai ir psichologiškai bręstančios asmenybės – paauglio, jaunuolio dvasinį nerimą, virsmus, lūžius. Pilkų, sodriai raudonų, melsvų atspalvių dermės, dramatiški juodos ir raudonos spalvų kontrastai kuria rimties, kartais – baugios nežinomybės nuotaiką, atveria bekraštės kosminės erdvės ir nepažinaus mus supančio pasaulio vaizdus. Freskų ikonografija, jų herojai rodo, kad į vieningą, darnų pasakojimą čia supintos lietuvių liaudies pasakos, legendos, senovės mitai. Jau nystės nerimą, gyvenimo aistrą simbolizuoja abstrakčios figūros, pabrėžiamas egzistencinis matmuo, pamatiniai būties klausimai... Dekoratyvi stilizacija nesutrukdė freskoje perteikti ir gamtos reiškinių galios – tai aistringai liepsnojanti ugnis, vėjas, plaukstantis herojų plaukus ir drabužius, lyg užuomina apie laisvę, kurios taip stokota realiame gyvenime.

Į freską mudvi su Aiste tąkart žiūrėjome tarsi „keturiomis“ akimis ir dalijomės išpūdžiais. Kisarauskai-

tė ypač gilinosi į detales – nuolat pasikartojantį rožės žiedo motyvą, erdvėje kybančias slobinų galvas... Kokie įtaigūs ir įsimenantys net mažiausi šio kūrinio elementai! Detalė, kaip visumos dalis, įstengia aprėpti ir išreikšti ne tik atskiros freskos paveikslo, bet ir viso ciklo esmę. Stebėjomės, kad Žilytės ir Steponavičiaus kūrybos pasaulėvaizdyje stebuklingai dingsta neigiama, atrodytų, visiškai banalių, net kičinių simbolių, štai kad ir to rožės žiedo, semantika, visi daiktai, reiškiniai čia išnyra tarsi kažkokios tobulos būties, galbūt platoniškojo idėjų pasaulio atspindžiai.

Freskos Naujuosiuose Valkininkuose meninė vertė neabejotina, tačiau ar atsiras kas išgelbės ją nuo sunykimo? Beje, ji yra ir dar vieno unikalaus Lietuvos sociokultūrinio reiškinio „daiktinis“ įrodymas – kalbu apie kelias dailininkų šeimas, reprezentuojančias Lietuvos 7-ojo ir 8-ojo dešimtmečių dailę. Ne tik Žilytė ir Steponavičius, bet ir Igoris Piekuras su Marija Terese Rožanskaite, Sigutė Valiuvienė ir Vytautas Valius, Aspazija Surgailienė ir Leopoldas Surgailis, Saulė Kisarauskienė ir Vincas Kisarauskas, Marija Ladigaitė-Vildžiūnienė ir Vladas Vildžiūnas, Galina Petrova-Džiaukštienė ir Silvestras Džiaukštas... Kai kurios dailininkų poros sovietmečiu savo namuose, dirbtuvėse kūrė netgi savotišką kitaminčių bendravimo terpę. Erikos Grigoravičienės ir Jurgos Daubaraitės teigimu, dailininkai modernistai, net ir kartu dirbdami, išsaugojo kūrybos individualumą, skirtingai negu kolektyvinį meninį „produktą“ kuriantys šiuolaikiniai menininkai sutuoktiniai – Nomeda ir Gediminas Urbonai, Svajonė ir Paulius Stanikai, Valdas Ozarinskas ir Aida Čeponytė. Monumentalioji Žilytės ir Steponavičiaus tapyba yra tam laikmečiui netipiškas kolektyvinės kūrybos vaisius, liudijantis nepaprastai glaudžius kūrybinius ir asmeninius jų ryšius.

Gaila, kad unikalus, vertingas meno kūrinys pakliuvo į laiko ir įvairių institucinių nesusipratimų, lėšų stygiaus pinkles. Pirmas žingsnis, ieškant tinkamiausio problemos sprendimo, – vieša diskusija, kurią jau paskatino socialiniame tinkle *facebook* pavišintos Aistės Kisarauskaitės nuotraukos iš Naujųjų Valkininkų. Štai Jolita Liškevičienė siūlo, vadovaujantis pasaulyje plačiai paplitusia paveldo apsaugos praktika, freską „perkelti“ į NDG,

kur būtų specialiai suprojektuota skaidri atvira galerija, tokia pat, kokioje sienų tapyba buvo sukurta. Pasigirdo ir balsų, pranašaujančių, kad freskos laukia „kosminio“ darželio (architektas Viktoras Cholinas) Karoliniškėse lemtis... Iš tikrųjų, atkūrus freską Vilniuje, nereikėtų belstis jos pasižiūrėti į Dzūkijos kaimą, nutolusį nuo sostinės apie 60 kilometrų. Tačiau Lietuvos kaimų ir miestelių, kurie pastaraisiais dešimtmečiais tuštėja ir miršta tiesiog akyse, gyvybę neretai palaiko tik ugdymo, gydymo įstaigos, kurios imasi ir kultūrinės veiklos, ir visuomeninių iniciatyvų. Taip yra ir Naujųjų Valkininkų kaime – čia veikia ne tik vaikų tuberkuliozės ligoninė, bet ir Santariškių klinikų kardiologinės reabilitacijos skyrius, į „Pušelės“ patalpas prieš keletą metų buvo perkelti vaikų globos namai „Spengla“. Taigi kaimo žmonės čia vis dar turi darbo, gatvelėse klega vaikai, po gražius dzūkiškus pušynus vaikštinėja sanatorijos pacientai ir jų aplankyti atvykstantys artimieji... Vaikų globos namų keramikos studijai vadovaujantis skulptorius Nerijus Kavaliauskas skvere prie geležinkelio stoties sukūrė jaukią skulptūrinę grupę, skirtą kaimo istorijai. Galbūt čia pat, vietoje, restauruota freska taptų svarbiu traukos centru šalia gražios, kone idiliškos gamtos ir rusenančių kultūros židinių? O gal Lietuvos provincijos „reanimavimas“ tėra karštligiškas, dirbtinis bandymas gaivinti numirėlių, pratęsiant jo agoniją?

Apie freską Naujuosiuose Valkininkuose kalbėjausi ir su Birute Žilyte. Dailininkė sakė neturinti didelių vilčių, kad kūrinys bus išsaugotas, – tam reikia didelių investicijų. Šios freskos likimas – tarsi barometras, rodantis, kiek visuomenei apskritai reikalingas menas.

Apie totalų abejingumą dailės kūriniams pasakoja Audrius Novickas filme „Meno vieta“ (2012). Jį žiūrėti nejauku, nes čia kalbama ne apie svetimų, tarkime, sovietų, barbariškumą, bet apie mus pačius, apie tragikomiškus mūsų dienų požiūrius ir jų pasekmes, apie gerokai „klibančią“ nacionalinės tapatybės sąvoką.

Tai, kaip bus pasielgta su Birutės Žilytės ir Algirdo Steponavičiaus freska Naujuosiuose Valkininkuose, parodys, ar esame pajėgūs, ar norime įveikti mankurtišką materialistinę inerciją, kad išsaugotume vertingą meninį paveldą. ■

AKISTATOS SU LAIKU IR ŽMONĖMIS

Iš atsiminimų

NAUJOVĖ ŠEFUI NEPATIKO

Šiandien jau tapo įprasta, kad per radiją ir televiziją žmonės kalba natūraliai, dažniausiai eksromptu dėsto mintis. O sovietmečiu eterije skambėdavo tik popieriuje surašyti ir griežtai cenzūruoti tekstai, kuriuos negyvu balsu dažniausiai skaitydavo diktoriai. Klausytojai girdėdavo iki gyvo kaulo įgriusius raportus apie sėkmingą kovą „už penkmečio planą įvykdymą pirma laiko“, reportažus apie „vis dar pasitaikančias negeroves“, dėl kurių kaltė būdavo suverčiama mistiniam „tiekimui“, ir panašius trafaletinius pramanus. Kūrybingesniems žurnalistams rengti tokio pobūdžio valdiškas laidas buvo tikra kančia. Bet išklubinti nustatytus „geležinius rėmus“ retai kam pavykdavo. Apie vieną tokį bandymą ir noriu papasakoti.

Radijuje pradėjau dirbti 1957 m., dar būdamas studentas, iš pradžių Jaunimo valandėlių redakcijoje, vėliau patekau į Pramonės skyrių. Gavau rengti laidas apie mokslą ir techniką. Kabinete sėdėjau su Aloyzu Urbonu, kuris rūpinosi laidomis, skirtomis žvejybinio laivyno jūreiviams.

Vieną dieną jis atėjo lydimas bičiulio, kurį pristatė kaip buvusį savo bendrakursį, besidarbuojantį tolimojo plaukiojimo žvejybiniame laive. Svečias buvo puikus „grobis“ įdomesnių temų stokojančiai laidai. Tad nedelsiant buvo nuvesdintas į radijo įrašų studiją ir pasodintas priešais mikrofoną. Deja, jūreivis pasirodė esąs prastas oratorius ir jo pasakojimą apie kovą už penkmečio planus teko nutraukti.

Beliko tradicinis kelias – parašyti tokį tekstą, kokio reikia, ir duoti jūreiviui, kad perskaitytų. Bet buvo nepatogu prieš moksladraugį – tarsi tiesiai į akis jam sakytume: universitetą baigėi, o sakinio be popieriuko nesurezgi...

Nepamenu, kuriam – Aloyzui ar man – kilo drąsi mintis įrašyti pokalbį su žveju neoficialioje aplinkoje. Užtrenkėme redakcijos duris, ant stalelio pastatėme mikrofoną, susėdome ratu ir įjungėme portatyvinį magnetofoną. Mudu su Aloyzu eksromptu uždavinėjome klausimus, o jūreivis drąsiai ir netgi sąmojingai į juos atsakinėjo.

Neįprasta buvo jau tai, kad klausinėjome dviese, be to, vartojojome familiarų kreipinį „tu“, pabrėždami, kad pašnekovas yra mūsų bendraamžis, studijų kolega. Kai kuriose linksmesnėse vietose nevengėme ir nusijuokti. O anais laikais tai daryti buvo leidžiama nebent kokiame spektaklyje.

Baigę novatorišką interviu, perklausėme įrašą ir visi likome patenkinti. Bet ar bus patenkintas šefas? Vylėmės, kad pokalbis patiks ir jam, nes svečias pasakojo ir apie sunkų žvejų darbą toli nuo tėvynės, ir apie aplankytas užsienio šalis (tiksliau pasakius, tų šalių uostus), ir apie jūreivių kasdienybę. Svarbiausia – kalbėta natūraliai ir nuotaikingai.

Aloyzo bičiulis, kaip ir dera jūrų vilkui, pakvietė į artimiausią kavinę, kur galėtume reportažą aptarti prie Havanos romo butelio. Mes, žinoma, neatsikėmėme. Prie mūsų prisijungė dar keletas kolegų, tad „aptarimas“ virto nepigiai kainavusiu „išplėstiniu

posėdžiu“. Atsidėkoti svečiui galėjome tik pažadais, kad artimiausioje jūrų žvejams skirtoje laidoje interviu tikrai bus, o dosnūs pašnekovas savo ruožtu sakė informuosiąs laivo kapitoną ir visą įgulą, kad šie pasiklausytų ir įvertintų oratorinius jo sugebėjimus.

Pagal geležinę to meto tvarką pirmiausia turėjome pokalbį sumontuoti, po to pažodinį tekstą atspausdinti mašinėle, gauti cenzūros – GLAVLITO vizą ir „visą medžiagą“ atiduoti vyriausiajam redaktoriui. Tada juo buvo Stasys Vilkas, žymaus ekonomisto akademiko Eduardo Vilko brolis, buvęs vieno rajono kompartijos pirmasis sekretorius, išmestas už kažkokius nusižengimus. Kaip nomenklatūrininkas, gavo menkesnės atsakomybės darbą Radijo komitete. Šiaip žmogus nepiktybiškas, gana ramaus būdo, tad didelės audros iš jo pusės nelaukėme. Būtų blogiau, jeigu mūsų reportažas pakliūtų į paties pirmininko ar jo pavaduotojo rankas, tačiau tokia tikimybė buvo labai menka – kas gi ryšis klausytis valandinės laidos įrašą? Valdžia dažniausiai apsiribodavo rašytinio teksto peržiūra. Na, o tekstus parašyti mes mokėjome taip, kaip reikia, kad niekam neužkliūtų. Laidos applanke tarp įvairių nuobodybių tinkamai užmaskuotas gulėjo ir mūsų šedevras. Beliko laukti, ką pasakys šefas, perklausęs laidos įrašą. Labiausiai nerimavo Aloyzas, juk jam tenka atsakomybė už visą laidą.

Pagaliau kabineto tarpduryje pasirodė vyriausiasis redaktorius. Iš veido visai neatrodė rūstus (geras ženklas!). Numetęs ant artimiausio stalo laidos ap-

lanką, smunkančias kelnės įprastu judesiu truktelėjęs aukštyn, abejingu tonu pasakė:

– Šiaip viskas gerai, tik tą savo pliurpalą išimkit. Nerimta.

Ir išėjo, atsainiai mostelėjęs ranka.

Atsitiko tai, ko labiausiai bijojome – novatoriškas mūsų interviu atmetas. Nepatiko tai nepatiko, ne pirmas kartas, kai kokį nors gabalą tenka iš laidos išimti. Tačiau baisiai nepatogu prieš reportažo herojų – tiek stengėsi, tiek vaišino, ir še tau! Telefonu neatsiprašys, kad kažkas vadovybei nepatiko, o ir pats jūreivis vėl kažin kur išplaukęs. Situacija nepavydėtina. Sukome galvas, ką dabar daryti.

Galop ryžomės slaptai šunybei – šefo išbrauktą interviu tekstą iš aplanko išėmėme (honorarui sudie!), bet magnetinėje juostelėje jį palikome. Vis tiek, galvojome, maža tikimybė, kad vyriausiasis redaktorius dar kartą laidos klausytųsi, juoba kad ji transliuojama giliai po vidurnakčio. O daugiau juk niekas nežino, kad tą interviu liepta išimti...

Avantiūra pavyko! Nei kitą, nei trečią dieną nė šuo nesulojo. Nežinia, kiek jūreivių to interviu klausėsi, bet mūsų bičiulis tikrai girdėjo, nes apie tai pranešė trumpa telegrama iš laivo.

Šiandien, kai prisimenu šį nuotykį, ima juokas iš tų sovietinės demokratijos laikų, kai natūraliai kalbėtis galėjai nebent savo virtuvėje...

2005

„LAISVĖ TRIMS PUSBROLIAMS!“

Kai 1988 m. vasarą sovietinės Lietuvos pamatus sudrebino Sąjūdis, laisvėjimo banga pasiekė ir spaudą, televiziją, radiją. Vis drąsiau ėmė skambėti tiesos žodis televizijos laidose. Ypač didelio populiarumo sulaukė reguliariai transliuojama „Sąjūdžio banga“, pu-

blicistinis TV žurnalas „Veidrodis“. Vis dėlto didžioji transliuojamų laidų dauguma riedėjo senąja vaga.

Tada dirbau ekonominių laidų redakcijoje, kurios pagrindinis uždavinys buvo grynai propagandinis – pasakoti apie tariamai klestintį socialistinį liaudies

ūkį, kuris iš tikrųjų merdėjo. Tą rodė kasdien vis labiau tuštėjančios parduotuvių lentynos. Nors didžiulės gamyklos veikė, darbininkai kažką gamino, bet reikiamų prekių vis mažėjo... Buvo aišku, kad atėjo metas sakyti tiesą, kurti kitokio turinio laidas.

Kurį laiką rengiau ir vedžiau „Vitriną“ – sovietinės gamybos plataus vartojimo gaminius bandžiau palyginti su užsienietiškais analogais, kuriuos, beje, pasiskolindavome iš pusiau slaptų įmonių, kopijavusių vakarietiškus pavyzdžius. Kadangi užsieninė produkcija buvo akivaizdžiai pranašesnė už mūsų, laidos atsisakyta. Kaip gelbėti vis prastėjančią ekonomikos padėtį, svarstėme laidoje „Kolektyvas ieško sprendimo“. Nors ir nevengėme aštrių temų, tačiau jautėme, kad reikia kažko, kas būtų visiškai nauja ne tik turiniu, bet ir pateikimo forma.

Po ilgų diskusijų nusprendėme kurti dvigubai didesnės apimties nei tradicinis pusvalandis laidą, kuri narpliotų ne vieną, bet kelias ar net keliolika temų, jas sujungtų ar atskirtų muzikiniai intarpai, satyriniai piešiniai, kitokie margumynai. Šiai idėjai pritarė redakcijos vyriausioji redaktorė Virgijū Motiejūnienė, režisieriumi dirbęs mano brolio Algirdo sūnus Virgilijus. Trise ir ėmėme kurti neįprastą ekonominės tematikos laidą. Pavadinimą nusižiūrėjome, kažkuriame laikraštyje pamatę rubriką „Akistata su ūkiskaita“. Bet tokia antraštė skambėjo pernelyg gremėzdiškai, tad palikome tik pirmąjį žodį.

Pirmąją „Akistatą“ kūrėme gal kokį mėnesį – nufilmavome kelias valandas įvairiausių pokalbių su žymiais ekonomistais, mokslininkais, propaguojančiais laisvosios rinkos idėjas, įmonių vadovais, ieškančiais išeičių iš sunkios padėties, kritikuojančiais ūkio sąstingį. Visa tai reikėjo sumontuoti, atskirti temas prie jų priderinta muzika, daina ar iliustracijomis. Dirbome montažinėje, negailėdami laiko, naujovių paieškos įkvėpti, pasitardami, pasiginčydam, neretai ir susipykdam... Vieną vakarą tuoj po „Panoramos“, taigi geriausiu laiku, buvo parodytas valandos trukmės ekonomikos žurnalas „Akistata“. Puikūs vadovybės, kolegų, o svarbiausia – žiūrovų

atsiliepimai patvirtino, kad einame teisingu keliu, kad pasistengus galima ir iš sausų ekonominių temų pagaminti „produktą“, kurį žiūrėti įdomu.

Kadangi laidos apimtis buvo neįprastai didelė, iškart pajutome, kad niekaip nesugebėsime „iškepti“ daugiau nei vieną „Akistatą“ per mėnesį, o toks periodiškumas aiškiai nepalankus, norint išsiugdyti nuolatinį laidos žiūrovus. Beliko kreiptis į kitus redakcijos kolegas, siūlant jiems kurti pamaininę „Akistatą“. Iššūkį priėmė žurnalistas V. Norkūnas ir režisierius R. Šliažas. Mūsų „konkurentai“ pasirinko kiek kitokį laidos darymo principą – gvildeno ne keletą temų, bet vieną kurią nors aktualiją, užtat giliai ir išsamiai. Pasitelkdami išmonę, jie sukurdavo įdomias, humoro ir ironijos kupinas „Akistatas“.

Vis dėlto drįstu teigti (tą rodė ir žiūrovų atsiliepimai), kad mūsų grupės kuriama „Akistata“ sulaukdavo daugiau dėmesio. Prie laidos sėkmės labai prisidėjo vaidybiniai siužetai. Įsidrąsinę imdavomės vis aštresnių temų, leisdavome sau papokštauti, pasijuokti iš to, kas dar visai neseniai buvo griežtas tabu. Temas siūlė pats gyvenimas, jų rasdavome spaudoje, žiūrėdami Maskvos transliuojamas diskusijų laidas. Kartą kažkuris žymus SSRS ekonomistas viešai konstatavo, kad socialistinis ūkis pasmerktas mirti. Mes tą mintį pateikėme filmuotu vaizdu: keletas chirurgų, susispietusių aplink operacinę stalą, energingai dirbaujasi, gelbėdami ligonio gyvybę, tačiau nesėkmingai. Jiems pasitraukus, žiūrovai pamato ant stalo griaučius su užrašu „Socialistinė ekonomika“.

Tokie ir panašūs dalykai tapo įmanomi, nes vadinamoji perestroika atleido cenzūros pavadžius, galėjome išbandyti to, kas leistina, ribas. Sėkmės paskatinti, stengėmės kiekvienoje laidoje pateikti nors po vieną vaidybinį siužetą. Ryžomės parodyti fragmentą iš Justo Paleckio knygos „SSSR mūsų akimis“, išleistos tarpukariu. Autorius, tada dar nenujautęs, kad jam teks būti vienu iš Lietuvos nepriklausomybės duobkasių, grįždamas iš Maskvos kalbėjosi su traukinio palydovu ir atvirai šaipėsi iš kaimyninės socialistinės valstybės skurdo. Nufil-

mauome fragmentą ir iš Vinco Krėvės prisiminimų apie jo susitikimą su Dekanozovu – Maskvos emisaras ką tik paskirtam ministrui pirmininkui įsakmiai nurodinėja, kaip organizuoti spartesnį okupuotos Lietuvos valstybės inkorporavimą į SSRS.

Kartą, kai gvildenome pramoninės gamybos sąstingio priežastis, vienas iš prelegentų prasitarė, kad nemažas pertvarkos stabdis yra savo postuose užsisėdėję gamyklų vadovai, apie modernią ekonomiką nieko nenutuokiantys partiniai funkcionieriai. Sumanėme šią mintį „užastrinti“ ir kreipėmės į žiūrovus, prašydami nurodyti kandidatus į „ilgasėdžio“ krėslą. Sulaukėme daugybės skambučių ir laiškų su konkrečiais pasiūlymais. Paaiškėjo, kad kai kuriose įmonėse nepakeičiami vadovai darbuojasi ne vieną ir ne du dešimtmečius. Jų pavardes perskaitydavome TV studijoje, efektingai „išpuoštoje“ įvairiausių stilių krėslais. Šis ciklas buvo vertinamas gana prieštaringai, bet žiūrovų atsiliepimai bylojo, kad palietėme itin opią temą. Vienas žiūrovas laiške redakcijai pacitavo liaudies išmintį: „Kai išėjo į viršininkus, tai ir nesugrįžo į žmones.“

Negaliu nepaminėti dar vieno įsimintino laidos epizodo. Tai buvo jau po Kovo 11-osios, kai nepriklausomos Lietuvos pasieniečiai atsistojo greta sovietinių „pograničnikų“ saugoti mūsų Respublikos sienų. Nuvykę į pasienį su Lenkija, pradėjome „Akistatą“, stovėdami prie įspūdingos bene penkių metrų aukščio spygliuotų vielų tvoros. Priminėme, kad dar visai neseniai nebuvo galima ne tik jos filmuoti, bet ir apie tai kalbėti. Išreiškėme viltį, kad greitai šios milžiniško kalėjimo sienos Lietuvoje nebeliks, galėsime be jokių leidimų važiuoti į užsienio šalis, naujos galimybės atsivers ir ekonominiam gyvenimui. Kaip žinome, šie lūkesčiai išsipildė po trejų metų, kai sovietų kariuomenė negrįžtamai išsinešdino iš mūsų šalies.

Tačiau didžiausios sėkmės sulaukė vaidybiniai satyriniai „Akistatos“ siužetai apie brolius ir pusbrolius. Sumanymas kilo netikėtai, kai kartą, važiuodami į filmavimus, sklaidėme tos dienos spaudą. Viename laikraštyje buvo perspausdintas Maskvos

oficiozo – *Pravdos* vedamasis „Mūsų bendri namai“. Jame įprastais trafaretiniais štapais aiškinta, kokia nepajudinamai tvirta sovietinė šalis, tarsi vieninga šeima, penkiolika respublikų subūrusi į darnų monolitą, kurį būtina saugoti per amžius... Tada jau plačiai buvo kalbama apie Molotovo–Ribbentropo paktą slaptuosius protokolus, kurie lėmė, kad Lietuva, Latvija ir Estija buvo Sovietų Sąjungos okupuotos ir aneksuotos. Kilo mintis tą propagandinį melą išjuokti. Pagalvojome, jei jau kalbama apie bendrus namus, tai parodykime „Akistatoje“ tą penkiolikos lovų vieno kambario bendrabutį, kurio trys gyventojai, deja, yra ne broliai, o klasta čia įvilioti, per prievartą uždaryti pusbroliai.

Ilgai diskutavome, kaip sumanymą įgyvendinti, kas vaidins, apie ką kalbės, ir iš viso, ar ne pernelyg rizikingas šis uždavinys. Nusprendėme idėjos atsisakyti, bet išgelbėjo jaunatviškas režisieriaus užsispyrimas – darom, ir viskas! Kad siužetas pernelyg neišsitęstų, pasirinkome nebyliojo kino principą – pagreitinti kadrai, viena kita svarbi frazė pateikiama kaip užrašas tuščiam ekrane, o reikiamą nuotaiką sukuria muzika. Aš turėjau parašyti filmuko scenarijų, to ėmiausi su malonumu.

Sunkiau sekėsi surasti artistų, kurie vaizduotų penkiolikos sovietinių respublikų atstovus – profesionalių aktorių tiek neprisikviesi, o ir nevaidins jie už ačiū... Kreipiausi į sūnų Rytį, Vilniaus universitete studijavusį chemiją, kad pakalbintų savo kurso draugus. Šie entuziastingai sutiko pabūti ne tik pabaltijiečiais, bet ir uzbekais, kirgizais, gruziniais... (Čia labai pravertė nacionalinės įvairių sovietinių tautų kepurės, kurių nemažą kolekciją Rytis surinko, dalyvaudamas moksleivių jaunųjų chemikų olimpiadose.) Norėjome, kad rusų vaizduotų koks nors stambesnių kaulų vyrukas, tada iškart bus aišku, kas čia vyresnysis brolis... Netikėtai tokį milžiną, puikiai pateisinantį retą savo vardą – Ažuolas, radome visai šalia, dirbantį radijo ir televizijos skaičiavimo centre! Ramaus būdo vyrą šiaip taip pavyko įkalbėti, kad imtųsi jam neįprasto darbo – suvaidintų bendrabučio šeiminką. Reikia pasakyti, dvimetris

milžinas gana gerai susidorojo su vaidmeniu ir labai prisidėjo prie sumanymo sėkmės. Taigi vieną vakarą „Akistatos“ žiūrovai pamatė žaismingą nebylų filmuką, pasakojantį apie tris pusbrolius, kurie nebenerori klausyti vyresniojo brolio komandų ir visaip stengiasi atsiskirti nuo kitų, bendrame kambaryje susikurti savą kampelį ir būti nepriklausomais jo šeimininkais.

„Broliai ir pusbroliai“ netrukus tapo žiūrovų pamėgtu ir laukiamu miniseriale. Tų įkvėptai kuriamų filmukų pagrindinė mintis – žūtbutinis siekimas išsivaduoti. Bendrabučio gyventojai žvaliai statė komunizmą, o trys pusbroliai atkakliai bandė išsiropšti iš gilios duobės (filmuojant labai praverė grioviai, išrausti statomo RTV rūmų priestato pamatams). Kitame epizode pusbroliai maža valtimi spruko iš kursą praradusios, vandenyne besiblaškančios vergų galeros...

Ypač daug temų atsirado po Kovo 11-osios, kai įtūžusi Maskva nepriklausomybę paskelbusiai Lietuvai pradėjo grasinti ekonomine blokada... Galop SSRS liaudies deputatai paskubomis ėmė kurpti įstatymą, kaip išstoti iš sąjungos, numatydami daugybę absurdiškų, neįgyvendinamų sąlygų. Šį įvykį išjuokėme, parodydami pusbrolius už grotų (filmavome Kauno IX forte). Vyresnysis brolis besiveržiančius į laisvę pusbrolius stabdo, reikalaujamas susimokėti už kalėjime suvalgytą maistą, sudėvėtus drabužius, geležinę lovą, sargybos išlaikymą ir net pačios belangės statybą!

Kitą kartą šmaikščiai parodijavome sovietinę balsavimo sistemą: visą gausią bendrabučio šeimyną susodinome amfiteatriniėje auditorijoje (filmavimui ją mielai suteikė universitetas), vyresniajam broliui patraukus slapto mechanizmo svirtį, įsitempdavo grandinės, pritvirtintos prie rankų, ir jos vieningai pakildavo... Tačiau sumanieji pusbroliai, išsiaiškinę, kaip veikia „balsavimo“ mechanizmas, jį sugadina...

Nuotaikingai suvaidintų siužetų parodėme keliolika. Vieni buvo labiau pavykę, kiti – mažiau, bet daugelis žiūrovų mūsų „Akistatos“ laukdavo neretai vien dėl to serialo. Televizijos kritiko Žyginto Pe-

čiulio nuomone, 1989 m. pabaigoje ši laida populiarumu nusileisdavo tik publicistiniam „Veidrodžiui“ ir „Atgimimo bangai“. Kūrybinę „Akistatos“ sėkmę liudija ir vaizdas, kurį išvydome, žiūrėdami dokumentinį filmą apie istorinį Baltijos kelią: begalinėje rankomis susikibusių žmonių grandinėje kažkas laikė plakatą su užrašu „Laisvę trims pusbroliams!“ Ar galėjome tikėtis geresnio mūsų kūrybinio darbo įvertinimo?

Ne vienas mūsų laidos dalyvis sulaukė didelio populiarumo, vėliau sėkmingai dalyvavo politinėje veikloje. Ryškus pavyzdys – Laima Andrikienė. Ją pakvietėme, kad papasakotų apie savo mokslinį darbą, susijusį su prieškarinio Lietuvos kooperatyvais, jų kūrimosi ir veiklos istorija. Viešnia kalbėjo su tokiu užsidegimu, kad sužavėjo daugelį žiūrovų. Kitą dieną į redakciją paskambino, atrodo, iš Jurbarko vienas Sąjūdžio atstovas ir paprašė prelegentės koordinacijų, nes rajono sąjūdininkai norėtų kelti ją kandidatė į Aukščiausiąją Tarybą–Atkuriamąjį Seimą. Pasirinkimas buvo sėkmingas – Andrikienė įveikė savo varžovus ir tapo deputate. Aktyvi politikė vėliau vadovavo Europos reikalų ministerijai, buvo išrinkta į Europarlamentą.

„Akistatos“, kaip ir kitų laidų, gyvavimą nutraukė 1991 m. sausio 13-osios įvykiai, kai buvo užimtas televizijos bokštas, RTV pastatai... Rudenį, žlugus pučui Maskvoje, atgavome nuniokotus rūmus, tačiau tęsti tokią pat „Akistatą“ kaip anksčiau nebebuvo nei galimybių, nei prasmės – pasikeitė šalies gyvenimas, nebeliko „bendrabučio“, kurį kadaise jėga ir klasta pastatė „vyresnysis brolis“. Jo gyventojai išsibėgiojo kas sau, tad nebeliko iš ko šaipytis. Be to – ir tai svarbiausia – prasidėjo nauji laikai, laisvoji rinka tapo kasdienybe, iškilo naujos aktualijos, kitokios problemos, kurias imta gvildinti kitose ir kitokiose laidoose. Tačiau jos jau nebeprilygo buvusiai „Akistatai“. Ji mūsų televizijos istorijoje unikalus atvejis – ekonominės tematikos TV žurnalas net pusantrų metų išsilaikė populiariausių televizijos laidų viršūnėje!

2012

■

TRUMPAS DŽEDAIZMO ISTORIJS KURSAS

Introdukcinė pastaba: fenomeną apibūdinančius faktus ir konjunktūriškai reikšmingesnius fragmentus iš džedaizmo istorijos, trunkančios milijonus metų, autorius pasirinko vienašališkai, tad atrankos kriterijai neabejotinai diskutuoti.

I.

Tebesiginčijama, ar džedajai į Žemę buvo užnešti iš Kosmoso. Bet jau žinoma ir įrodyta, kad mažiausioms, gležniausioms džedajų gyvybės užuomazgoms rasti ir vystyti planetos atmosferoje turėjo būti vandenilio, metano, amoniako ir vandens garų. Esama hipotetinių versijų, kad gyvybė nuo pradinių iki komplikuočių kompleksinių formų gali užsimegzti, jeigu atmosferoje vyrauja azotas, tačiau tai kita, ne džedajų kilmės versija.

Bet kuriuo atveju džedajai pradėjo kaip vienaląsčiai, pirmosios paprastos jų ląstelės vandenyne atsirado prieš beveik keturis milijardus metų ir išsivystė į džedajus-dumblus. Šie su vandenyje ištirpusiu anglies dvideginiu pradėjo fotosintezę, dėl kurios atsirado deguonis. Prieš milijardą metų ėmė rasti daugialąsčių džedajų, praėjus dar 500 milijonų metų, jie įgavo džedajų žuvų pavidalą. Pirmas masinis džedajų išnykimas nutiko prieš 488 milijonus metų, išnykimai vėliau kartojosi, pavyzdžiui, prieš 251 milijoną metų išnyko apie

96 proc. vandens džedajų ir 70 proc. sausumos stuburinių džedajų rūšių. Bet prieš 200 milijonų metų atsirado džedajai žinduoliai.

Kiek daugiau nei prieš tris milijonus metų džedajai išlipo iš medžių ir ėmė vaikščioti stačiomis. Maždaug prieš du su puse milijono metų, taigi stojus paleolitui, džedajai, tada dar džedaidai, skaldymo būdu iš akmens, kaulo, medžio ir kitų augalinės kilmės medžiagų pradėjo gaminti įrankius. Vertėsi medžiokle ir maisto rinkimu. Žvejyba tik pradėjo rasti, žemdirbystė ir gyvulininkystė džedajams kol kas buvo nežinomos. Paleolito pradžia sutapo su pirmųjų beždžiondžedajų, vadinamųjų *džedaio habilis* atsiradimu. Eros pabaigoje džedaidų evoliuciją užbaigė šiuolaikinio džedajaus, *džedaio sapiens*, atsiradimas.

II.

Stovėdami ant dviejų kojų džedajai atšiaurioje tikrovėje apsiprato tiek, kad ilgainiui ėmė domėtis grožio formomis, galų gale – ir transcendentiniais projektais. Pačioje paleolito pabaigoje jie ėmė, tikriausiai instinktyviai, piešti ant uolų, atsirado pirmieji religinių kultų ženklai. Atitinkamai tobulėjo ir piktogramos – prieš 30 tūkstančių metų džedajų naudojami taškų, linijų, piešinių simboliai įgijo sistemos bruožų.

Atėjo momentas, kai džedajų civilizacijos raida sudarė prielaidas rasti pagrindiniams transcendentiniams projektams, kol kas nebūtinai monodžedajistiniams. Atsirado ir ėmė plėstis džedajų pranašų institutas, vienas pirmųjų į globalią areną išėjo Džegamešas, šumerų miesto Uruko karalius, manoma, gyvenęs maždaug 2700 metų prieš mūsų erą. „Džegamešo epas“ teigia, kad pagrindinis jo herojus buvo dviem trečdaliais dievas, trečdaliu – džedajus. Pasakojama, kaip dievai atsiuntė džedajams tvaną, bandydami juos pražudyti. Tačiau išminties dievas vienam džedajui pažadėjo amžiną gyvenimą, jeigu pasistatys laivą ir išgelbės džedadiją. Džegamešas paklausė, laivą pastatė, išsigelbėjo pats su žmona ir išgelbėjo po porą iš kiekvienos gyvūnų rūšies.

Tvano motyvas vėliau pakartotas džedajų Senojo Testamento Pradžios knygoje. Kitose penkiose Senojo Testamento knygose, arba Penkiaknygėje, liudijama, kaip pranašas Džozė išrinktąją džedaelitų tautą keturiasdešimt metų vedžiojo po dykumą. Sulaukęs vidutinio amžiaus, šis išvydo dykumoje krūmą, kuris liepsnojo, bet nesudegė, ir suprato, kad tai Dievas kalba iš krūmo ir liepia prašyti kitos, džedatiečių tautos faraono, kad paleistų iš nelaisvės jo tautą. Faraonas nepaleido. Tada džedatiečius ištiko dešimt nelaimių. Pašiurpęs faraonas nebedraudė Džozei išsivesti džedaelitų.

Džozė atvedė juos į Kadeto oazę, iš čia į Kanaaną pasiuntė 12 žvalgų. Dešimt grįžo su žiniomis, kad šią žemę užimti labai sunku, ir tik du tvirtino, esą galėtų ją užimti, jeigu patikėtų Dievo pažadais. Džedaelitai pasiklivė tais dešimčia žvalgų ir sukilo prieš Džozę. Kadangi išsižadėjo Dievo, buvo pasmerkti klajoti po dykumą, kol išmirs maištininkai. Džozė paskelbė Dievo įsakymus naujai kartai ir perdavė vadovavimą savo įpėdiniui Džošua. Šis ir nuvedė džedaelitus į Kanaaną. Beje, Džozę kaip pranašą pripažįsta visos pagrindinės monoteistinės džedajų religijos.

III.

Praėjus dar maždaug 1200 metų nekaltai pradėtas Džezus iš Nazareto pasikrikštijo pas tuometinį pranašą

Džeoną Krikštytoją. Po to, 40 dienų pasninkavęs dykumoje, surinko 12 mokinių ir leidosi su jais per džedajus, skelbdamas Gerosios Naujienos mokymą. Už skelbiamą dvasinę doktriną buvo nukryžiuotas, bet prisikėlė iš mirusiųjų. Galilėjoje apsireiškė dabar jau vienuolikai apaštalų (išskyrus jį išdavusį Džudą Iskariją). Ragino eiti į pasaulį ir skelbti visai kūrinijai, kad tie, kurie įtikės Evangelija ir pasikrikštys, bus išgelbėti, o kurie netikės, bus pasmerkti. Baigęs kalbėti, Džezus Kristus buvo paimitas į dangų ir atsisėdo savo Tėvo dešinėje. Laikų pabaigoje nusileis į Žemę gyvųjų ir mirusiųjų teisti.

Vakarų džedajų civilizacija šią dvasinę doktriną laikė įtakingiausia beveik porą tūkstantmečių. Išibėgėjant industriniam kapitalizmui, pramogų pasaulio garsenybė Džonas Dženonas viešai pareiškė, kad bitlai yra didesnės žvaigždės už Džezų iš Nazareto. Kita vertus, kitas iškylus to laikotarpio muzikas Endrius Loydas Džeberis maždaug tuo pat metu sukūrė garsią roko operą „Džezus Kristus superžvaigždė“ (pirmą kartą pastatyta 1970-aisiais).

Dar vienas labai įtakingas džedajų pranašas Džahometas – džislamo pradininkas, laikomas paskutiniuoju iš pranašų. Įtakingiausių pasaulio džedajų sąrašė jis įrašytas pirmoje vietoje. Maždaug 610-aisiais Džahometas pasitraukė į vienumą už kelių kilometrų nuo Mekos ir sapne išvydo antgamtinę būtybę, kuri liepė jam deklamuoti duotą tekstą, vadindama jį Dievo Pasiuntiniu. Kai išsigandęs Džahometas grįžo į namus, žmona jį įkalbėjo (pagal kitus šaltinius – nusprendė pats) apsilankyti pas jos pusbrolių, kuris patvirtino, kad sapne regėta vizija tikrai buvo Dievo siųstas angelas. Praėjus trejiems metams, Džahometas pradėjo viešai pamokslauti, teigdamas, kad Dievas yra vienas, o tikėjimas reiškia visišką paklusnumą ir atsidavimą.

Maždaug iki XVI a. ši monoteistinė doktrina garsėjo kultūrine tolerancija ir atvirumu. Vidurio Rytų šalyse plito iš indų matematikų perimta dešimtainė skaičiavimo sistema, daug nuveikė vietos astronomai. Viduriniųjų Rytų mąstytojų veikalais rėmėsi didžiąją savo gyvenimo dalį Londone rezidavusi XVII–XVIII a. mokslo žvaigždė Izaokas Džiutonas, ne tik apmąstydamas matematikos, optikos, mechanikos dėsnius, bet ir džislamistų raštais grįsdamas astrologinius ieškojimus.

Vėliau reikalai gana radikaliai pradėjo keistis į priešingą pusę. Tiesą sakant, tebesikeičia iki šiol. Niujorko dendžiu vadintas intelektualas Edvardas Džesaidas įtakingame veikale „Orientalizmas“ aiškino, kad džislamo civilizacinio vektoriaus krypties pasikeitimą lėmė daugeliu atžvilgių nepagrįsta, paternalistinė Vakarų džedajų laikysena Vidurio Rytų džedajų atžvilgiu. Radikalūs džislamistai aršiai kaunasi su visais džedajais, kurie drįsta pašiepti jų pranašą Džahometą, jau esama ir nukautų...

IV.

Vakaruose ir Vidurio Rytuose skleidėsi džedajų mono-teistinės religijos, o Tolimuosiuose Rytuose kilo pasaulietinis, etinis džonfucianizmo mokymas. Jį susisteminė VI–V a. prieš mūsų erą gyvenęs Džonfucijus. Nors jam ne itin rūpėjo religija, vis dėlto vėliau mąstytojas buvo paskelbtas religijos reformatoriumi, miestuose jo garbei imta statyti šventoves, aukoti aukas. Džonfucianizmas skelbia, kad džedajus turi vadovautis teisingumu, elgesio tvirtumu, minties gelme, nustatytų santykių tarp džedajų kanonu, nuolatos siekti tobulumo, dvasios nepriklausomybės, mąstymo ir veiklos vienybės, emocinės harmonijos ir psichologinės pusiausvyros.

Klesti ir nemonoteistinės religinės džedajų praktikos. Ypač turtingas transcendentinis džinduizmo arsenalas, pasižymintis kultų, kryptų ir sektų įvairove. Džinduizmas – viena seniausių religijų. Indo upės slėnyje pradėjusi formotis maždaug prieš 5000 metų, jo ištakos – senovės arijų tikėjime, džahmanizme ir džudzime. Šiuo metu pasaulyje yra beveik milijardas džinduistų, tai trečia pagal tikinčiųjų skaičių religija po džikščionybės ir džislamo.

Džinduizmo socialinis pagrindas – kastų sistema, o šventosios knygos aptaria filosofines, mitologines temas, pateikia daug informacijos apie dharmą. Svarbiausiomis tarp šventraščių laikomos Džedos ir Džupanišados, pagal jas Dievas arba Džahmanas glūdi kiekviename džedajuje. Džinduistai garbina gyvūnus, nevalgo mėsos (ypač jautienos ir veršienos), tuokiasi tik su savoastos nariais.

Dar viena įtakinga religinė (tiesa, yra linkusių ginčytis, ar jos pagrindas iš tikrųjų religinis) praktika – džudzimas užsimezgė pirmojo tūkstantmečio prieš mūsų

erą viduryje Šiaurės Indijoje, vėliau išplito po Pietryčių ir Vidurio Aziją, Tolimuosius Rytus. Džudzizmo pradininku laikomas 6–5 a. prieš mūsų erą gyvenęs princas Sidharta Džautama, laisva valia išsižadėjęs karališkųjų rūmų prabangos ir gavęs Džudos vardą (Džuddha, išvertus iš džanskrito, reiškia atbudęs, praregėjęs, nušvitęs).

Džudzizmas moko, kad džedajus pats kuria savo likimą, atbusti arba nušvisti gali kiekvienas, kuris per vis pasikartojančius atgimimus (Džamsarą) vadovaujasi Džudos pavyzdžiu ir mokymu, tačiau deda ir didesles asmenines pastangas. Džudistų tikslas – atbusti patiems ir padėti išsigelbėti iš skausmingų atgimimų visoms kitoms būtybėms. Galutinis nušvitimo siekinys – džirvana. Džudzizmas dažniausiai išpažįsta kuria nors vieną iš pagrindinių šakų – Theravadą, Hinajaną, Mahajaną, Vadžrajaną. Vakarų pusrutulio džedajams adaptuota vadinamoji džendžudzizmo versija.

V.

Lygia greta su transcendentiniais projektais iškiliausi džedajų civilizacijos atstovai jautė poreikį suvokti ontologinę džedadijos vietą planetoje ir kosmose, ją įžodinti. Beje, žodinės kultūros apoteoze vien techniškai galima laikyti XV a. Maince gyvenusio Johano Džutenbergo išrastą spaudos presą ir spaudos technologijų ištobulinimą. Tai paskatino masinę spausdintinių tekstų gamybą. Pirmąją knygą – Džibliją – išradėjas išspausdino 1455 m. vasario 23 d. Įtakingiausių pasaulio džedajų sąrašė Johanas Džutenbergas užima aštuntą vietą.

Reikšmingai džedajų būtį įžodino aklas Antikos dainius Džomeras, hegzametru iš atminties padiktavęs veikalus „Džiliada“ ir „Džodisėja“. Pastarojoje jau pirmomis eilutėmis šlovinamas beatodairiškas džedajaus užkariautojo, nuotykių ieškotojo būdas:

*Džedajų pašlovinki, Mūza, per negandus ėjusį drąsiai,
Vėtrų blaškytą ilgai, kad šventąją Troją išgriovė,
Daugio džedajų miestus jis aplankė, jų papročius matė
Ir vandenynuos plačiuos su pavojumi rungęs ne kartą
Dėlei gyvybės savos ir dėl bendražygių grįžimo.*
(Antano Džambrausko vertimas, 1979)

Tradicija įžodinti džedajų būtį etimologiškai ir simboliškai tapdavo ypač reikšminga vertybinių virsmų akivaizdoje. Tarkime, XVI–XVII a. sandūroje gyvenusio sudėtingo likimo autoriaus Migelio de Džervanteso sukurtas tragikomiškas herojus don Džichotas paženklino epochos, kuri rėmėsi viduramžių riterių etika, pabaigą. Visuotinai žinomas maždaug tuo pat metu kūrusio pasaulinio garso dramaturgo Viljamo Džekspyro tragiško herojaus Danijos princo Džamleto ištis likimiškas retorinis klausimas *būti ar nebūti*.

Vakaruose ilgainiui įsitvirtinant ekstensyvioms kultūros ir pažinimo formoms, Tolimieji Rytai ėmė puoselėti itin subtilius, taupius, kondensuotus simbolistinius žanrus, tokius kaip XVI a. atsiradęs 17 skiemenų eilėraščių haiku. Vienas genialiausių jo kūrėjų, XVIII–XIX a. gyvenęs Džedajašis byloja:

*tarp dviejų vonių
taip slenka gyvenimas
nesuprantamai*

Planetos vakarų pusėje maždaug nuo Renesanso laikų vis reikšmingesnis universalistinėje džedajų saviemonėje darėsi kūrėjo, sieto su alegoriniu, simbolistiniu džedajų būties įprasminimu, vaidmuo. Tarkime, viena iškiliausių Renesanso asmenybių Leonardas da Džinčis garsėjo ne tik kaip architektas ir tapytojas, jis buvo poetas, skulptorius, muzikantas, meno teoretikas, inžinierius, išradėjas, filosofas...

Tiesa, besąlygiškas genijaus, asmenybės autoriteto garbinimas kai kada turėdavo nenusipėjamų pasekmių. Praėjus maždaug 500 metų nuo kūrėjo reikšmės eskalavimo pradžios, Vincentas van Džogas, garsiųjų „Saulėgrąžų“ (paveikslas 1987-aisiais parduotas už 102 milijonus, skaičiuojant litais, kol jie dar nebuvo atšaukti) autorius kažkodėl ėmė ir nusipjovė ausį.

VI.

Mokslas (kai kurių, ypač konservatyvesnių, analitikų vertinimu, tai nepakankama sąvoka) apie universaliausius principus ir dėsningumus – džilozofija nuo pat ankstyvosios Antikos buvo gaubiamą

išskirtinumo auros. Moderniųjų laikų episteminį jos turinį keturiais klausimais apibendrina garsusis Imanuelis Džantas. Štai jie: Ką aš galiu žinoti? Ką aš turiu daryti? Ko aš galiu tikėtis? Kas yra džedajus? XVIII–XIX a. sandūroje kūręs Georgas Džegelis pagrindė istorijos dialektikos principą, pagal kurį istorijos pagrindas ir tikrasis subjektas esąs protas, nes tik jis valdo pasaulį.

Gal diskutuotina, vis dėlto klasikinio džedaizmo kvintescencija laikomas Imanuelio Džanto suformuluotas kategoriškojo moralinio imperatyvo principas, apibendrintas glausta sparnuota fraze: du dalykai pripildo mano protą vis didėjančios nuostabos ir pagarbios baimės – tai žvaigždėtas dangus virš manęs ir moralės dėsniai manyje.

Bet 1848-aisiais Karlas Džarksas ir Frydrichas Džengelsas Briuselyje paskelbė „Džodunistų partijos manifestą“, kuriame pranešė, kad po Europą klaidžioja džedunizmo šmėkla. Ši ideologija, pagrindine varomąja istorijos jėga įvardijusi proletariatą, turėjo pragaištingų padarinių džedadijai beveik per visą XX a., panašiai kaip ir nacionaldžedaizmas, pradėjęs plisti po Pirmojo pasaulinio karo. Remdamasis būtent džedunizmo ideologija, Mao Džedungas gausiausioje džedajų valstybėje pradėjo vadinamąją kultūrinę revoliuciją, turėjusią katastrofiškų padarinių, ypač švietimo srityje. Per dešimtmetį nuo 1966 iki 1976 m. šioje šalyje politinės kovos aukomis tapo beveik visi, pasižymėję didesniais negu vidutiniai sugebėjimais.

Vis dėlto modernizmo priešaušryje, maždaug aštuntuoju ir devintuoju XIX a. dešimtmečiais optimizmo netrūko, pozityvistinę tų laikų dvasią garsus, tiesa, prieštaringai vertinamas Frydrichas Džyčė, antdžedajaus koncepcijos kūrėjas, apibendrina ištarme „džedaiška, pernelyg džedaiška“. Frazė ištarta po to, kai filosofui nepatiko jo bičiulio kompozitoriaus Richardo Džagnerio sukurta džedaiška dvasią aukštinanti operinė tetralogija „Džedalungų žiedas“. Bičiulių keliai išsiskyrė.

Neginčijama, kad modernizmo epochoje suklestėjo mokslas – kalbama ne tik apie Alberto Dženšteino bendrąją ir specialiąją reliatyvumo teorijas, esmingai pako-

regavusias planetos ir kosmoso pažinimą, Nilso Džoro kvantų teoriją, bet ir apie pasiekimus taikomojo mokslo baruose – Samuelio Džorzės išrastą telegrafą, Tomo Džedisono užpatentuotą kaitinamąją elektros lemputę, Henrio Džordo įdiegtą konvejerį pramoninėje automobilių gamyboje. Ir taip toliau.

Džedajų civilizacija visais laikais mėgo demonstruoti galią ir didžiavosi savo užkariavimais. Kai kurie iškiliausi užkariautojai – Aleksandras Džakedonietis, Džanibalas, Gajus Julijus Džezaris, Čingisdžanas, Džamerlanas, Džesceola, seminolų vadas, Džekumzė, Napoleonas Džonapartas, Džutuzovas, Džiuzepė Džaribaldis ir kiti iki šiol kaitina karinesnių džedajų vaizduotę...

VII.

Tiesa, kapitalizmui įgyjant postindustrinės brandos požymių, technologijos įtvirtino globalizacinį džedajų civilizacijos raidos vektorių, o kūrėjo, genijaus autoritetą, įdiegtą modernizmo, išstūmė komunikabilus, už geopolitinį saugumą pasisakantis džantropologinis tipas. Tarptautinio saugumo architektai, tokie kaip Ronaldas Džeiganas, turėjo tvirtybės Rytų džedajų bloką pavadinti blogio imperija ir įkalbėjo Michailą Džorbačiovą nugriauti Berlyno sieną. Tada Vakarų džedajai lyg ir susijungė su Rytų džedajais, daugelis įtikėjo, kad prasideda iš principo nekonfliktiška globalizacijos epocha. Frensis Džedayama ta tema net paskelbė garsią esė „Istorijos pabaiga“.

Kapitalizmas, tapęs dominuojančia egzistencine doktrina, eskalavo vartojimą kaip vienintelį gyvenimo Žemėje būdą, tiesa, netrukus išryškėjo atšiaurioji jo pusė, skatinanti beatodairišką godumą ir išprovokavusi recesiją šįkart išties globaliu mastu. Net planetai šiaip taip atsigaunant, 2013 m., tarkime, Jungtinėse Valstijose 5 proc. turtingiausių džedajų valdė 65 proc. visų šalies turtų, 95 proc. pamažu didėjančio globalaus ūdarbio nukeliavo į 1 proc. turtingiausiųjų rankas. Nelygybė vienodai įsitvirtinusi ir fizinėje, ir vis didesnėje įtaką įgaunančioje virtualiojoje erdvėje. 2009 m. sugalvota virtuali valiuta bitkoinai, praėjus vos penkeriems metams nuo cirkuliacijos pradžios, pasiskirstė taip: 6

proc. turtingiausių vartotojų valdė 94 proc. internetinės valiutos.

Kita vertus, vienas turtingiausių planetos džedajų Bilas Džeicas 2014 m. sausio 22 d. paskelbė, kad pagal Pasaulio banko klasifikaciją nustatytose 35 skurdžiausiose pasaulio valstybėse iki 2035 m. socialinės gerovės lygis pakils tiek, kad pajamos jose vienam džedajui perkops rodiklius, registruojamus Kinijoje (pasak Pasaulio banko, 2012 m. BVP dalis, tenkanti vienam kinų džedajui, sudarė 9040 Amerikos dolerių). Išeitų, kad beveik du dešimtmečius (simbolinis atskaitos taškas – Bilo ir Melindos Džeicų labdaros fondo *Bill&Melinda Foundation* įkūrimas 1997 m.) būtent kapitalistinė rinkodara sėkmingai kovoja su džedajų nepritekliais visame pasaulyje...

VIII.

Vis dėlto globalizacija nesiklostė taip sklandžiai, kaip iš pradžių tikėjosi Džedayamos psichologiniam tipui priskirtini romantikai. Poistoriniai laikai skynėsi kelią nelengvai. Tą lėmė ir geopolitinės, ir sociopsichologinės priežastys. Būtų pernelyg paprasta tik užsiminti, esą autoritarai atsitokėjo. Tokie valingi ir beatodairiški personažai kaip Vladimiras Džutinas per menkai suprato ir klaidingai interpretavo šiuolaikinę tikrovę. Būdami buikai užsispyrę ir, be abejo, siekdami geopolitinio revanšo, dėjo pastangas perkilnoti galios vektorius, o vertybinius akcentus sudėlioti praeities, kai valdė Josifas Džalinas, naudai.

Kurį laiką jiems sekėsi, nes buvo puikūs taktikai. Juo labiau kad Europos biurokratai ar Vašingtono lobistai, įpratę tvarkyti reikalus su poistoriniais džedajais, nepajėgė nei suprasti seno sukirpimo politikų motyvacijos, nei atremti jų strategijos. Skirtingai nuo užsigrūdinusių kaip plienas džutinistų, poistoriniai džedajai nebuvo linkę aukotis, susiburdavo tik siekdami trumpalaikių tikslų, juos buvo lengva išblaškyti, be to, jie stokojo drąsos.

Pasauliui nutrūktgalviškai lekiant į priekį, nemaža dalis konservatyvesnių džedajų psichologiškai neįstengė susidoroti su pereinamojo laikotarpio vadinamąja

„takia tapatybė“, pasak Zygmundo Džaumano. 2014 m. kovo pabaigoje ir konservatyvioji Jungtinė Karalystė (beje, ilgokai delsusi) įteisino tos pačios lyties džedajų santuokas. Absoliučiais skaičiais Didžiojoje Britanijoje esama nuo milijono iki dviejų milijonų homoseksualių ir biseksualių asmenų, tai sudaro nuo 5 iki 10 proc. visų šalies džedajų, panašus jų santykis ir kitose valstybėse.

Australija nuėjo dar toliau ir įteisino trečiąją lytį po to, kai Sidnėjaus teismas nurodė, kad teisiniu požiūriu džedajus negali būti apibrėžiamas vien kaip vyras arba moteris. Dabar egzistuoja trys lytys – moterys, vyrai ir neapibrėžtieji. Sprendimas priimtas, tenkinant džedajaus, kuris gimė vyru, 1983 m. po operacijos pakeitė lytį, tačiau toliau gyventi nutarė, nebūdamas nei vien vyras, nei vien moteris.

IX.

Džedajų buitį ir būtį kuo toliau, tuo lemtingiau keičia technologijos. Keletas *Google* automobilių be vairuotojų 2014 m. pradžioje jau buvo nuvažiavę pusę milijono mylių ir patyrė tik dvi avarijas – pirmoji įvyko, kai vairavimą buvo perėmęs džedajus, antroji, kai į *Google* mašiną sankryžoje „įvažiavo“ kitas automobilis. Toks bepilotis eismas kol kas legalus tik trijose Amerikos valstijose – Nevadoje, Floridoje ir Kalifornijoje. Kitur tai nelegalu, tačiau tik todėl, kad neaišku, kam atitektų atsakomybė, jei įvyktų avarija. O džedajus prie vairo *Google* automobiliuose buvo privalomas tik dėl psichologinių priežasčių – išvydę be vairuotojo lekiančią mašiną, kiti eismo dalyviai, nesvarbu, pėsti ar važiuoti, taip sutrikdavo, kad imdavo elgtis neracionaliai.

Istorinę-mentalinę „džedajaus“ kategoriją, remdamasis japonų istorinių filmų apie samurajus žanro pavadinimu *džidaigeki*, pagrindė „Žvaigždžių karų“ autorius Georgas Džukasas. Džedajus – tai riteris, palaikantis taiką. Džedajai geba panaudoti Jėgą, bet renkasi Šviesiąją jos pusę ir savo gebėjimus pritaiko nesavanaudiškiems darbams. Džedajai turi gyventi paprastai ir laikytis Kodekso, kuris draudžia turėti nuosavybę ir prie ko nors prisirišti emociškai. Džedajų ordino bazė yra Koruskanto planetoje.

„Žvaigždžių karai“ paskatino tiražuoti vis naujas kompiuterinių žaidimų kartas. Nuo 1983-ųjų išleista 120 (sąlyginis skaičius, nes šią akimirką neabejotinai daugiau) žaidimų su *Star Wars* pavadinimu. Didžiąją laiko dalį žaidimų herojai naikina oponentus ir kaupia materialines vertybes, renka pinigus (beveik tiesioginė asociacija su džedaidų, išlipusių iš medžių, praktikuotu maisto rinkimu išgyvenimo dėlei).

Tarkime, skerdynių (*Hack and Slash*) žaidimo ti-pologinis variantas yra „Požemių valymas“, jo herojai žudo požemiuose gyvenančias pabaisas. Tokių žaidimų kaip *Diablo* ir jo tęsinio *Diablo 2* pagrindinis tikslas – užmušti kuo daugiau priešų, prisigrobti kuo geresnių daiktų ir pasiekti kuo aukštesnį karjeros laiptelį. Be abejo, tikrasis pasididžiavimas užplūsta džedajaus sielą, kai pasiekiamas aukščiausias iš galimų. Tie, kurie daugiau kaip prieš pusantro amžiaus paskelbė „Džodunistų partijos manifestą“, ar net pats Napoleonas Džonapartas tokio lygio neabejotinai pavydėtų.

Nepaisant energingos raidos, džedajų civilizacija nestokoja trapumo ir tebėra jautri trukmės išbandymams. O kalbant apie tą vienintelį, nepakartojamą džedajų ir jo likimą, metaforiškai tebetinka rašytojo Chorchės Luiso Džorcheso trumputės, bet neįtikėtinai prasmingos esė du sakiniai – pirmas ir paskutinis: „Žemėje yra gimęs vienas džedajus ir miręs vienas džedajus [...] Ir tas džedajus visada buvo vienišas.“

Epilogas

Paskutinis statistiškai verifikuotas džedajus užfiksuotas XV a. viduryje protestantiškame Bauskės miestelyje, kurį pradėjo steigti Livonijos riterių ordinas kiek daugiau nei du šimtai kilometrų į rytus nuo pusiau atviros Baltijos jūros rytinėje Europos dalyje. 2008 m. surašymo duomenimis, Bauskėje gyveno kiek daugiau kaip 10 tūkstančių džedajų. Paskutinis džedajus laikė nedidelę košerinio maisto krautuvėlę. Sukluso, kai į jo laiptinę aukštu žemiau įsikraustė kitas džedajus. Ir buvo apimtas tikro nerimo, kai butus greitime laiptinėje užėmė dar dvi džedajų šeimos. Neapsi-kęsdamas daugėjančių džedajų, krautuvėlėje iškabino skelbimą „Džedajai neaptarnaujami“. Netrukus bankrutavo. ■

TIFLISO-TBILISIO SOCIALINĖS IR KULTŪRINĖS PERIPETIJOS

*Ką tokio ir ką tokius derėtų saugoti Senamiestyje?**

Tbilisis, iki 1936 m. Tiflisas, ambicingoji Gruzijos sostinė ir daugeliu atžvilgių tradicinis Pietų Kaukazo centras, skirtingai nei žavusis Vilnius, jau ilgą laiką dūsta, „užstrigęs“ tarp objektų, pretenduojančių būti įtrauktais į UNESCO Pasaulio gamtos ir kultūros paveldo sąrašą. Senasis Tbilisis (geriau būtų vadinti jį Senuoju Tiflisu) ištis yra urbanistinės kultūros fenomenas, vertas visuotinio dėmesio ir apsaugos, bet visų pirma tai vietos valdžios ir miesto gyventojų pareiga, tik po to galbūt prisidės ir tokia reikli, objektyvi organizacija, kokia yra UNESCO.

Kas gi vyksta Senajame Tiflise, tiksliau tariant, kaip elgiamasi su Senuoju Tiflisu? Bandysiu atsakyti į šį klausimą, žvelgdamas ne iš tradicinių menotyros pozicijų, o pasitelkdamas ir kitus itin svarbius faktorius, darančius poveikį bet kurio miesto gyvenimui. Būtent jie, paremti socialinių ir kultūrinių, architektūrinių ir urbanistinių dėmenų derme, yra apmąstymų apie Senojo Tifliso istorines peripetijas pagrindas.

Kompleksinis kultūrologinis požiūris, leidžiantis pažinti miesto esmę, anaipatol nėra naujovė. Dar

VI–VII a. sandūroje pirmasis Europos enciklopedistas (nūnai laikomas ir interneto globėju) šventasis Izidorius Sevilietis tvirtino, kad „*miestas – tai ne akmenys, o gyventojai*“, ne užstatymo būdas (*urbs*), o žmonių bendruomeniškumo išraiška (*civitas*). Mes irgi galime didžiuotis, kad žymus gruzinų mąstytojas Sulchan-Saba Orbelianis (1658–1725), tęsdamas šį filosofinį konceptą, XVIII a. pradžioje, t. y. pralinkus daugiau kaip tūkstančiui metų, suformulavo nuostabiai talpų, bet dėl suprantamų priežasčių mažai kam žinomą urbanistinio fenomeno apibrėžimą: „*Miestu* [paryškinta mano, – V. V.] *vadinama santalka ir bendrabūvis, nes žmogui nepakanka vien jo paties, reikia, kad vienas pagelbėtų kitam ir tarpusavio naudą gausintų*“. Būtent šis požiūris skatina rūpintis bendruomenės gyvenimo kokybe, kad būtų užtikrinta visavertė paveldo apsauga.

Aptardami Gruzijos, taigi ir Tbilisio, urbanistinį paveldą, privalome atsižvelgti į nacionalinį savitumą, jo dėmenų – kaimo ir miesto kultūros – santykį. Nors šalyje esama išpūdingų antikos (Upliscche, Archepolis), viduramžių (Vardzija, Gremi) paminklų, tradicinė gruzinų kultūra, apskritai paėmus, remiasi kaimiškąja savastimi. Šis genetinis kodas, nulėmęs visuomenės gyvenimo sanklodą, daro poveikį ir pa-

* Parengta pagal pranešimą, skaitytą 2014 m. gruodžio 5 d. Vilniuje, tarptautiniame forume, skirtame Vilniaus istorinio centro įtraukimo į UNESCO Pasaulio gamtos ir kultūros paveldo sąrašą dvidešimties metų sukakčiai.

veldo apsaugai. Iš tikrųjų, nepaisant gruzinams tradiciškai būdingos retroorientacijos, o gal kaip tik dėl šios priežasties, kultūrinis palikimas ilgą laiką nebuvo suvokiamas kaip vertybė. Toks požiūris Gruzijoje įsitvirtino tik įpusėjus XIX a., Kaukazo praeities tyrinėtojų – europiečių, rusų ir pačių gruzinų, daugiausia orientalistų, kartvelologų – pastangomis. Išskirtinai derėtų paminėti prancūzų Marie-Félicité Brosset (1802–1880), rusus – grafienę Praskovją Uvarovą (1840–1924), kunigaikštį dailininką Grigorijų Gagariną (1810–1893), gruzinus – Platoną Ioselianį (1810–1875) su jo „Tifliso miesto senienų aprašymu“, istoriką Dmitrijų Bakradzė (1826–1890). Senų laikų fotofiksacijas darė „šviesoraštinninkai“ Dmitrijus Jermakovas (1846–1916) ir Aleksandras Roinašvilis (1849–1898). Vėliau išsamių Gruzijos architektūros paveldo tyrinėjimų ėmėsi Ekvtime Takaišvilis (1863–1953), Giorgijus Čubinašvilis (1885–1973).

1801 m. Gruzijai tapus Rusijos imperijos dalimi, caro valdžia daug dėmesio skyrė planinei Tifliso struktūrai, nuo XIX a. vidurio stengėsi „pakišti“ šį miestą po bendrais imperiniais standartais. Uždraudė statyti namus su tradiciniais plokščiais stogais, buvo pristesti trys tipiniai gyvenamųjų namų projektai, pačiam statytojui leista spręsti tik apie vidaus patalpų išdėstymą. Nurodyta tarp pastatų išlaikyti priešgaisrinius tarpus, sklypuose įveisti sodus. Kiekviename sklype imta reguliuoti užstatymo konfigūraciją ir tankį.

Rusijos imperijos teisė apibrėžė, kaip elgtis su istoriniais pastatais. Pavyzdžiui, „Statybos statutas“ (1857) nurodė: „*Griežčiausiai draudžiama griauti liekanas senovinių pilių, tvirtovių, paminklų ir kitų*

Rustavelio prospekte

senovės statinių... [...] Draudžiama be aukščiausiojo leidimo imtis kokių nors atnaujinimų senosiose cerkvėse ir visuose panašiuose paminkluose. Apskritai senovinis cerkvių tiek išorės, tiek vidaus vaizdas privalo būti kruopščiai saugomas, jokie savavališki pataisymai ar pakeitimai be aukščiausios dvasinės valdžios žinios neleistini.“ Pažymėtina, kad urbanistinės struktūros, skirtingai nei pavieniai statiniai, tuo metu nebuvo laikomos kultūriniu paveldu.

Požiūris į senovės paminklus radikalčiai pasikeitė po pakartotinės Gruzijos aneksijos 1921 m., į valdžią atėjus bolševikams. Kultūros paveldui – nei materialiniam, nei dvasiniam – vietos nebeliko. Griaunamasis bolševikų gaivalas pirmiausia nusitaikė į objektus, susijusius su religija. Buvo nugriauta ne viena gruzinų stačiatikių cerkvė, rusų Aleksandro Nevskio įgulos soboras (jo vietoje iškilo sovietinės valdžios pastatų kompleksas), armėnų Vanko vienuolynas, viena iš dviejų musulmonų mečečių (šiitiškoji), vėliau – ir protestantiškoji liuteronų bažnyčia. Nemažai kulto statinių buvo uždaryta ar pertvarkyta kultūros, sporto, ūkio paskirčiai. Pavojuje

Kiemelis ir gatvelė, kur net dvi arbos negali prasilenkti

atsidūrė visas urbanistinis paveldas. Iškalbinga pirmojo Gruzijos ir Užkaukazės federacijos generalinio plano (1934 m.) koncepcija. Brošiūroje „Už socialistinę Tiflso rekonstrukciją. Miesto planavimui aptarti“ rašoma: *„Tiflise yra išlikę ištisi rajonai, kurie visais savo bruožais tebėra viduramžiuose – Avlabaras, Maidanas, Charpuchi, Armėnų turgus. Ten esama siaurų gatvių, kuriose negali dvi arbos prasilenkti, mažyčių kiemų-šulinių, į kurių vidų nepažvelgia net tiflisiška saulė, o prie stačių šlaitų prilipę nameliai primena veikiau „kregždžių lizdus“ negu žmonių būstus. Susigrūdimas neįtikėtinas – iki 1000 žmonių viename hektare. Nėra nė užuominų apie aplinkos tvarkymą. Žalumos irgi nėra.“* Daroma neginčytina išvada: *„Tokie rajonai reikalauja visiškos rekonstrukcijos.“* Laimė, šis nuosprendis nebuvo įvykdytas. Priežastis – linijinė miesto erdvės ir plano struktūra, nulemta geografinių, gamtinių sąlygų. Topografiniais, demografiniais ir ekonominiais sumetimais nuspręsta gyvenamuosius namus ir visuomenines įstaigas statyti daugiausia upės slėnyje, naujomis, tolyn nuo

senamiesčio vedančiomis kryptimis. Senasis Tiflisas liko tarsi už „naujojo“ socialistinio Tiflso nugaros. Senamiesčio gyventojai buvo paprasčiausiai palikti ir užmiršti.

Apie senąjį Tiflisą prisiminta Chruščiovo „atlydžio“ metais, kai 1958 m. buvo iškilmingai švenčiamas Tbilisio įkūrimo 1500 metų jubiliejus. Tačiau valstybinės svarbos reikalu senamiesčio tvarkymas ir regeneravimas tapo tik 8-ojo dešimtmečio viduryje. 1975 m. buvo patvirtinta *Tbilisio miesto valstybinės apsaugos zona*, apėmusi viduramžišką miesto dalį. 1985 m. ji buvo išplėsta,

įtraukiant „kapitalistinius“ XIX a. ir XX a. pradžios kvartalus, susiformavusius carinės Rusijos valdymo laikais. Nustatyta plati *Saugomo gamtinio kraštovaizdžio reguliuojamos statybos zona*. Išskirti tie architektūros stiliai, kurie anksčiau buvo „represuojami“, tarp jų modernas. Paminėjo statusas suteiktas iškiliems konstruktyvizmo, Stalino laikų ampyro ir XX a. antrosios pusės modernios architektūros statiniams, išplėsta saugomų objektų tipologija. Pradėti senamiesčio regeneravimo darbai.

„Direktyviniai organai“ vis dėlto suvokė, kad be socialinio ir kultūrinio dėmens pastangos atgaivinti senamiestį nebus vaisingos. Todėl restauruotus namus Sieros pirčių rajone atidavė Tbilisio kultūros elitui, leido įrengti nemažai restoranų ir kavinių, liaudies amatų dirbtuvių su suvenyrų krautuvėlėmis. Svarbiu miesto tapatybės kūrimo faktoriumi tapo kasmet organizuojama rudens šventė „Tbilisioba“. Ėmė aktyviai veikti Paminklų apsaugos draugija, turėjusi ir gamybinis padalinius, o urbanistinių apsaugos zonų režimas palyginti sėkmingai stabdė naujų pernelyg stambių

objektų skverbimąsi į istorinius miesto plotus. Tuo atžvilgiu senasis Tiflisas tapo vienu iš sėkmės pavyzdžių tarp SSRS miestų.

Už viešai deklaruojamo rūpinimosi Tbilisio senamiesčiu, apskritai visu Gruzijos kultūros paveldu slypėjo ir tam tikri politiniai tikslai. Tuometinės sovietų socialistinės respublikos pirmasis asmuo Eduardas Ševarnadzė, kuriam kėlė nerimą besiplečiantis, ypač tarp studentijos, tautinis sąjūdis, pabandė jaunimo energiją nukreipti nepavojinga, bet irgi patriotine linkme – į istorinio paveldo apsaugą. Iš pradžių tai davė šiokių tokių vaisių, bet vis tiek nesustabdė Gruzijos veržimosi nepriklausomybės link – 1991 m. balandžio 9 d. ji išstojo iš Sovietų Sąjungos.

Tačiau Tbilisio istoriniam centrui, jo architektūrai ir vertybėms teko susidurti su naujais sukrėtimais. Pirmiausia kilo Kremliaus inspiruotas vadinamasis „Tbilisio karas“, karinė chunta pašalino šalies prezidentą Zviadą Gamsachurdiją. Per susirėmimus buvo sugriauta nemažai istorinių pastatų tiek Rustavelio prospekte, tiek gretimuose kvartaluose. Tuoju po karo, 1992 m., prasidėjo spartus gyvenamojo fondo privatizavimas. Jis neaplenkė ir istorinio centro – vertingi paminkliniai, net avarinės būklės namai įgijo naujus šeiminkus. Taip vienu mostu atsirado naujas socialinis sluoksnis – nekilnojamojo turto savininkai, beje, žaibiškai perpratę savo teises. Antroji medalio pusė – pareigos, susijusios su būsto valdymu ir išlaikymu, naujesiems savininkams nelabai rūpėjo ir čia kaltos ne vien kuklios ekonominės jų galimybės.

Dabar grįžkime prie šio rašinio pradžios ir dar kartą prisiminkime architektūros ir urbanistikos, socialinių ir kultūrinių miesto dėmenų sąryšius, tarpusavio priklausomybę. Toks sinkretizmas būtinas, ypač istorinėje miesto aplinkoje, kur vyrauja gyvenamieji namai. Svarbu atsakyti į klausimus, koks yra senamiesčio poveikis dabarties gyventojų tapatybei, kada ir kaip susiformavo šis miestiečių kontingentas?

Ieškodami atsakymų, nepamirškime, kad sovietmečiu, visų pirma 3-uoju ir 4-uoju dešimtmečiais, valstybinė aprūpinimo būstais politika buvo pavers-ta „naujojo žmogaus“ formavimo įrankiu pagal soci-

alinę klasinę priklausomybę. Vadinamieji „*nedarbiniai elementai*“ buvo masiškai iškeldinami iš turimų būstų. Tai lėmė pasikartojančius atvykėlių iš kaimo antplūdžius, sukėlusius pasibaisėtiną vadinamųjų „komunalinių butų“ perpildymą. Naujakuriai skųsdavo vieni kitus, tikėdamiesi gauti naudos, – skundo pagrindu represuotųjų gyvenamasis plotas ir net asmeniniai daiktai gana dažnai atitekdavo skundikui. Be kita ko, tai buvo ir stimulus rasti kvazivisuomeninėms organizacijoms, kurios ėmėsi kontroliuoti žmonių elgesį. Visa tai galų gale subrandino sociokultūrinį mutantą, kurio genetiniai bruožai – aklas paklusnumas valdžiai ir visiškas konformizmas, abejingumas viešosioms erdvėms, miesto vertybių ignoravimas, nekultūringas elgesys jame, gebėjimo ir net noro spręsti bendrus reikalus praradimas. Bet mūsų atveju, matyt, svarbiausia, kad buvo įdiegta išlaikytinių psichologija. Istorijos pamoka ta, kad sovietų valdžiai pavyko suskaidyti miesto bendruomenę į atskiras grupes. Ne mažiau svarbu, kad *homo sovieticus* padermė pasirodė esanti nepaprastai atspari, aršiai besipriešinanti bet kokioms demokratinėms reformoms, naujoms programoms ir projektams. Tai liūdna diagnozė, o ligą sunkina dar ir prasta ekonominė daugelio senamiesčio namų ūkių padėtis.

1990 m. apie tai kalbėjo ir iškiliausias XX a. gruzinų humanistas, filosofas Merabas Mamardašvilis (1930–1990): „*Pažvelkite į Tbilisio namus, šaligatvius – viešąją erdvę, rodančią fizinį mūsų santykį su res publica, su visuomenės reikalais. Purvini vartai, apšepę namai, šmirinėjančios žiurkės ir griūvančios sienos. Toks vaizdas iš išorės, užtat viduje – puošnūs butai, prikimšti daiktų [...]. Padėtis, aplinka atspindi mano paties santykį su savimi. [...] Kriauklės vidaus paviršius atspindi gruzino savimeilę, jo savivertės pojūtį. Anapus tos kriauklės – asfaltas ir gatvės, viešojo erdvė, piliečių erdvė, kuri šito neatspindi. Štai tas socialinio ir dvasinio fenomeno fizinis pavidalas rodo gruzino santykį su res publica. [...] Mūsų demokratijai trūksta pačios esmingiausios prielaidos. [...] Politinė demokratija neįmanoma, jei nėra santykio su viešąja erdve, su tuo, kas vadinama res publica, su visuomenės reikalais.*“

Be abejonės, per pastaruosius dvidešimt penkerius metus daug kas senajame Tbilisyje pakito į gerąją pusę. Daug kas, bet ne tai, kas svarbiausia, – vietos gyventojai dar netapo sąmoningais urbanistinio paveldo saugotojais. Tebeveikia NIMBY-zmo (*Not In My Back Yard*) sindromas. Šią tuštumą bando užpildyti nevyriausybinių organizacijų, Norvegijos istorinio paveldo konservavimo agentūros remiama ICOMOS-Georgia ir jų projektai, į kurių įgyvendinimą stengiamasi įtraukti ir miestiečius.

Viena iš problemų, susijusių su istorinio paveldo apsauga, laikyčiau neadekvatų, politizuotą sovietmečio architektūros vertinimą. Ryškiausias to pavyzdys – buvusių vadinamojo Marksizmo-leninizmo instituto rūmų likimas. 1933–1938 m. juos suprojektavo žymus architektas Aleksejus Ščiusevas. Šio pastato *pogromas* prasidėjo 1990 m. – buvo nudaužyti bareljefiniai „marksizmo klasikų“ atvaizdai, kurių autorius – gruzinų skulptūros patriarchas, Rodino mokinyš Jakobas Nikoladze (1876–1951). Tąsyk visuomenės, tiksliau – inteligentijos, įsiki-

šimas vis dėlto išgelbėjo pagrindinį pastato fasadą nuo visiško suniokojimo, frizas su skulptūriniais bareljefais išliko. Vėliau, 2007 m., valdant prezidentui Michailui Saakašviliui, pastatas prarado architektūros paminklo statusą, buvo privatizuotas ir pasmerkta nugriauti. Visuomeninių organizacijų protestai vis dėlto sutrukdė nušluoti šį pastatą nuo žemės paviršiaus, tiesa, vieną jo sparną spėta nugriauti, dabar toje vietoje kyla bedvasis „internacionalios“ architektūros dangoraižis

Kodėl svarbu išsaugoti rūmus? Reikalas tas, kad šis pastatas yra 4-ojo dešimtmečio, didžiojo teroro laikų, sovietinės architektūros ir urbanistinės politikos liudytojas, auka ir kaltintojas tuo pat metu. Tai aki-vaizdžiai matoma, einant ratu aplink rūmus ir stebint, lyginant modernios konstruktyvistinės architektūros namų fasadus su stalininiu ampyriniu jo fasadu, atgręžtu į Rustavelio prospektą. Kad su bolševikine simbolika kovojama bolševikiniais metodais, rodo elgesys ir su kitais to laikotarpio pastatais. Nesiseka Tbilisiui saugoti ir pramoninės architektūros paveldo, nepai-

IMEL rūmų kiemų fasadai. Dešinėje – nugriautas rūmų sparnas, kurio vietoje šiuo metu yra statomas 30 aukštų dangoraižis

sant pastaruoju metu pamėgtų loftų ir architektūrinės jų raidos tendencijų pasaulyje. Liūdniausias iš tokių pavyzdžių – suniokota industrinio modernio stiliaus šiluminė elektros stotis, pastatyta 1911 m.

Bandant vienu žodžiu apibrėžti mūsų santykį su istorine miesto dalimi per pastaruosius 25 metus, peršasi talpi sąvoka **variantojiškumas**. Joje slypi ir Senamiesčio, tarsi keičiamo pinigų, naudojimas politiniais tikslais, ir statybos normų, taisyklių bazės pakeitimai pagal vystytojų norus, ir architektų, planuotojų plikbajoriškas egocentrizmas, ir beato-

dairiška valdžios puikybė, ir įžūliai ciniškas užsienio architektūros „žvaigždžių“, gaunančių galimybę pasireikšti mieste, požiūris į istorinę jo aplinką, ir abejotinas autoritariškai nusiteikusių politinio elito skonis.

Ar esama būdų, kaip sumažinti bent jau tą istoriniam Tbilisio centrui tenkantį krūvį, kuris nepakeliamai didelis? Gruzijos urbanistų manymu, esama. Vienas iš tokių konceptualių sprendimų – tranzitinio geležinkelio, kuris negailestingai skrodžia senamiestį, išskeldinimas už miesto, į rytus nuo Tbilisio vandens saugyklos, kartu su visu jo ūkiu. Tai išlaisvins apie 100 ha teritoriją pačiame centre. Šiuolaikinė pasaulio urbanistikos praktika nestokoja panašių sprendimų, pradedant nuo visiems žinomo Paryziaus Defanso. Tik tada Tbilisio senamiestis lengviau atsikvėps. Tai jau ne futuristinė vizija, o įsibėgėjusi realybė – ankstesnioji vyriausybė įgyvendino apie 70 proc. naujosios geležinkelio trasos tiesimo darbų. Šiandien ši geležinkelio apylanka dėl smulkmeniškų politinių motyvų pristabdyta, bet kelio atgal nėra, naujoji urbanistinė idėja neišvengiamai bus realizuota.

Atsirado vilčių, kad statybas istoriniame centre galėsime lengviau suvaldyti, o regeneravimo ir restauravimo darbus jame atliksime kruopščiau. Gal ateityje vėl sulauksime UNESCO dėmesio ir pritarimo. ■

Vertė Augis GUČAS

Apie autorių

Vlademiras (Lado) Vardosanidzė – architektas, urbanistikos ir miestų planavimo mokslų daktaras, Gruzijos technologijos universiteto Architektūros fakulteto profesorius. 1978–1991 m. buvo Valstybinio gamtos ir istorinio kultūrinio paveldo apsaugos komiteto pirmininko pavaduotojas, vadovavo Gruzijos valstybinei paveldosaugai. Daugelio Gruzijos ir tarptautinių visuomeninių organizacijų narys, Vokietijos miestų ir kraštovaizdžio planavimo akademijos ir Azerbaidžano Rytų šalių architektūros akademijos narys korespondentas.

PARTIZANINIS KARAS – NUOBODI ISTORIJOS PAMOKA AR ASMENINIS SĄLYTIS SU PRAEITIMI

Su istoriku Norbertu Černiausku kalbasi Sigita Bietkytė

Kai išgirstame žodį „istorija“, ne vienam iš mūsų mintyse iškyla sausų faktų virtinė ir datų „kalimas“ mokykloje, pilki vadovėliai ir griežtas mokytojas. Jei nevalingai kyla noras žiovauti, noriu jus nustebinti, kad yra renginių, kurie priverčia prabusti ir domėtis istorija, smagiai leidžiant laiką. Pristatysiu „Trakinių partizanus“ – tai renginys, sukviečiantis žmones iš įvairių Lietuvos kampelių. Šis tėvynę mylinčių žmonių sąskrydis jau devynis kartus vyko Anykščių rajone, Trakinių kaime. Kasmet žmonių susirenka vis daugiau, o renginio atgarsiai visuomenėje pasklinda plačiau. Juo siekiama naujomis, visuomenei patraukliomis formomis skatinti susidomėjimą Lietuvos laisvės kovomis. Kitapus Virintos upelio yra Trakinių stovykla su bunkeriu, senosiomis kapinėmis ir ne vienu šimtu žmonių, vedamų bendros idėjos. Jie diskutuoja geopolitinėmis, istorinėmis temomis, skaito partizanų kūrybą ir atsiminimus, žiūri istorinius filmus, klausosi įdomių paskaitų, geros lietuviškos muzikos, žiūri spektaklius, šaudo, žaidžia futbolą, dalyvauja orientacinėse varžybose, smagiai gamtoje leidžia laiką su draugais.

Tokio pobūdžio renginiai, nors pastaruoju metu ir populiarėja, vis dar kelia nemažai abejonių. Taigi progai pasitaikius pakalbinau renginio „Trakinių partizanai“ organizatorių dr. Norbertą Černiauską, kad sužinočiau, kas tie Trakiniai ir kaip partizaninis karas vertinamas dabar, technologijų ir globalizacijos amžiuje.

Sigita Bietkytė. *„Trakinių partizanai“ – unikalus renginys, vykstantis jau ilgus metus. Kaip kilo tokia idėja?*

Norbertas Černiauskas. Idėja gana paprasta – prieš 10 metų kiekvienais metais važiuodavom su kursiokais paskutinį vasaros savaitgalį prieš mokslo metus pabūti kaime. Nuvažiavę ne tik sėdėdavom Trakiniuose prie laužo, bet ir lankydavom apylinkes. Domėjomės partizaninių kovų objektais. Po keleto tokių vasarų kilo idėja, kad reikia ne tik savo draugams daryti tokį renginį, taigi 2007–2008 m. kvietėme jau visus savo pažįstamus. Po to prasidėjo naujas etapas – 2010 m. nusprendėme daryti visiškai viešą ir oficialų renginį visuomenei.

Tai jis atsirado netyčia? Iš pradžių neplanavote tokio didelio renginio?

Visai ne, tik 2010 m. pradėjome planuoti ir daryti keliasdešimčiai žmonių, žinoma, nesitikėjome, kad ims ir iškart 3 tūkstančiai susirinks. Per galvą nesivertėm,

bet po truputį natūraliai judėjome ir viskas sekėsi. Taip atsirado „Trakinių partizanai“.

Kokie Jūsų lūkesčiai dabar?

Žinoma, planuojame plėstis, bet kitomis formomis. Pačiuose Trakiniuose norėtusi sutelkti gal 100 žmonių, gal daugiau. Keisime ir patį formatą. Akademine dieną perkelsime į Vilniaus universitetą. Yra ir daugiau sumanymų, bet nenoriu jų kol kas viešinti. Rengsime istorines edukacines programas, supažindinsime su partizaniniu karu vaikus, moksleivius. Norėčiau, kad apie „Trakinių partizanus“ išgirstų bent pusė Lietuvos.

Kokia paties renginio misija?

Naujoviškais metodais ir priemonėmis, atsipalaidavus ir atvirai propaguoti laisvės kovų istoriją, prisiminti žmones, žuvusius dėl Lietuvos.

Kodėl pasirinkote būtent partizaninio karo laikotarpį?

Nagrinėjame ne tik partizanų kovas, laiką ištempiame truputį į vieną, truputį į kitą pusę. Diskusijos vyksta įvairiomis temomis. O kodėl pasirinkome partizanų istoriją? Atsakymas labai paprastas: prieš keletą metų Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas atliko tyrimą, ką jauni žmonės atsirenka iš Lietuvos istorijos, kuo didžiuojasi, ko gėdijasi. Pasirodo, partizaniniu laikotarpiu didžiuojamasi mažiausiai, labiau įkvepia Vytauto Didžiojo, Karaliaus Mindaugo laikai. Taigi čia atsakymas, kodėl skatiname domėtis partizaniniu karu.

Apie partizanus yra labai daug įvairių nuomonių, jos gerai atsiskleidžia interneto komentaruose. Ką pasakytumėte žmogui, kuris mano, kad šis laikotarpis apskritai neįdomus, o visi partizanai – „banditai“?

Taip, tokių nuomonių nemažai. Trumpai pasakyčiau taip: jeigu bet kuri Vakarų valstybė, didesnė ar mažesnė, turėtų tokį laikotarpį, tai būtų galingiausias įvykis jos XX a. istorijoje. Labiausiai minimas ir garbingiausias. Neabejoju. Kodėl pas mus taip nėra, galima lengvai paaiškinti. Egzistuoja standartinė formulė, kaip formuojasi kolektyvinė atmintis: įvykis, pasakotojas, klausytojas. Pasibaigus partizaniniam karui, po 1953 m., šita schema buvo sutraukta ir sudarkyta iš esmės, įdiegtas visai priešingas pasakojimas. Tikroji patirtis skleidėsi tik šeimų lygmeny, o vėliau, keičiantis kartoms, net ir šeimos to pasakojimo nebeperduodavo. Todėl ir atsiranda tas nusišnekėjimas ir nesusikalbėjimas. Kas norėjo, kad abejotume pokario partizanais, kad nesididžiuotume jų kova už laisvę, savo tikslą pasiekė.

Kaip manote, ar įmanoma tokius dalykus pataisyti?

Geriausia erdvė istorinės savimonės plėtotei yra demokratiška, apsiskaičiusi ir kritiška visuomenė. Tokia visuomenė priima istorikų tekstus ir juos „vartoja“: kritiškai apmąsto, pritaiko savo intelektualinei patirčiai, bendravimui ir panašiai. Tokioje visuomenėje ir susiklosto kolektyvinė istorinė atmintis, saistoma tik pačios visuomenės susikurtų saugiklių – tai sveikas protas ir valstybės konstitucija. Taigi reikia tikėti laisvos visuomenės galia ir iniciatyvomis – ji pati daug ką ištaiso ir sureguliuoja. Dalį prarastų ir suklustotų faktų, susijusių

su partizaniniu karu, galime atgaminti, bet dalies jau nebebavyks atgauti, nes praradome dalį distancijos.

Istorinė atmintis buvo iškraipyta. Ar manote, kad ir dabar esama per mažai pagarbos partizanams?

Taip, manau. O juk tai turėtų būti jungiamoji grandis, susiejanti tarpukarį su šiuolaikine Lietuva. Laisvės kovos turi mus jungti ir vienyti.

Ar domėjimasis partizaninėmis kovomis didėja?

Naujos kartos atsiriboją nuo sovietmečiu įdiegtų senienų ir stereotipinio mąstymo šia tema. Labai padeda ir jaunų mokslininkų tyrinėjimai. Kita vertus, geopolitiniai įvykiai šią temą vėl priskyrė prie svarbiausių darbotvarkės klausimų. Vyksta daug naujų renginių, vien per pastaruosius metus pasipylė pėsčiųjų žygiai partizanų kovos keliais. Tie renginiai nėra biurokratiniai ir kažkokie migdantys, niekas tris valandas nestovi prie kryžiaus su vėliava. Dainos irgi išpopuliarėjo, pavyzdžiui, „Skylės“ albumas „Broliai“ padarė didesnę perversmą negu vadovėliai ir knygos kartu sudėjus. Požiūris keičiasi, o tai yra gerai.

Rašytojai sako, kad rašydami knygą dažnai įsivaizduoja tobulą skaitytoją. Kaip jūs įsivaizduojate tobulą „Trakinių partizanų“ lankytoją?

Tai turėtų būti išsilavinęs jaunas žmogus. Nebūtinai istorikas ir žinantis daug faktų, tiesiog suvokiantis esminius procesus, visuomenės akcentus, jos raidą. Tiesiog pilietiškas.

Ko palinkėtumėte žmonėms, kurie išvis nieko nežino apie partizanus.

Linkiu visiems iš tikrųjų įsimylėti lietuvių literatūrą, linkiu nuvažiuoti į gamtą, ten atsipūsti, susipažinti su „Trakinių partizanais“ ir užsikrėsti pažinimo aistra, jei tą galima taip vadinti. Kartais prie lietuvių literatūros praverstų paskaityti ir kokią nors istorinę knygėlę.

Seniai laikas pabusti iš sovietinio letargo ir į istoriją žiūrėti blaiviai, su derama pagarba. Dėkoju už pastangas ir už pokalbį. ■

BINKIŲ ŠEIMOS PRECEDENTAS

Buvau parašęs recenziją apie Kazio Binkio „Generalinę repeticiją“, kurią iš užmaršties ištraukė ir pirmąkart drįso parodyti scenoje režisierius Henrikas Vancevičius 1959 m. Norėjau būtent partijos CK laikraštyje *Tiesa* paremti Binkio europinio lygio pjesę, naują žodį mūsų dramaturgijoje. Pjesę, ilgai gulėjusią stalčiuose, kėlusią nemažai abejonių valdžios vyrams.

Kai redakcijoje perskaičiau spaudai parengtą tekstą, man pasidarė bloga. Pagrindiniai recenzijos akcentai buvo pakeisti svarstymais apie pjesės ir spektaklio pacifistinį ribotumą. Apie Binkio nesugebėjimą atskirti teisingus karus nuo neteisingų. Visa tai buvo atmiešta įprastine sovietine frazeologija. Įsiutęs pasakiau, kad atsiimu straipsnį, nes dabartinis tekstas visą recenziją pastato nuo kojų ant galvos.

Man paaiškino, kad straipsnį taisė pats vyriausiasis redaktorius. Genrikas Zimanas panorė su manimi susitikti. Po ilgo, sunkaus pokalbio redaktorius pagaliau sutiko, kad jau surinktame tekste atkurčiau pagrindinius savo straipsnio teiginius ir akcentus, pažadėjo išspausdinti su mano pataisomis. Tačiau kitą rytą laikraštyje išvydau tokį tekstą, kokį sukūrpė redaktorius. Tai buvo viena šlykščiausių dienų mano, kaip kritiko, gyvenime.

Iš ryto paskambino Sofija Binkienė, rašytojo našlė. Daug metų buvome artimai pažįstami. Draugiškai bendravome, dirbdami Radijo komitete: Binkienė – Vaikų, o aš – Literatūros ir dramos redakcijoje. Ji jautėsi priblokšta, kad aš galėjęs šitaip pasielgti. Sofija, gilus, reto padarumo žmogus, patikėjo sujaudintu mano aiškinimu. Mūsų santykių nesudrumstė nė menkiausias šešėlis.

Bet man ši istorija vis tiek apkartino gyvenimą, jaučiau savo kaltę ir Binkių šeimai, ir Kauno teatrui, tiek ko-

vojusiam už šį veikalą. Supratau: kitokios nuomonės apie „Generalinę repeticiją“ po straipsnio partijos laikraštyje niekas Lietuvoje paskelbti neišdrįs, bent jau artimiausiu metu. Parašiau straipsnį rusų kalba, išdėstęs visa tai, ką iškraipė *Tiesa*. Išsiunčiau recenziją į prestižinį Maskvos žurnalą *Teatr*, vildamasis, kad ten dirbantys teatrologai patikės mano kvalifikacija ir skoniu. Neapsirikau. Po gero pusmečio žurnale pasirodė straipsnis „Generalinė repeticija“. Šįkart „neiškastuotas“. (Esu ir vėliau išbandęs šį „metodą“, kai tekdamas paremti kokį spektaklį, trikdžiusį miegą budriems mūsiškiams valdininkams).

Kai Sofija Binkienė rengė knygą apie žydų gelbėtojus Holokausto metais, jos paprašytas parašiau straipsnį „Neužmirštami lietuviai“. Nors mane su motina gelbėjo ir daugiau drąsių žmonių, pasirinkau Ruzgio šeimą, norėdamas ją paremti. Tuo metu žurnalistas, literatas Jonas Ruzgys jau buvo grįžęs iš stalinistinio Gulago, tačiau valdžia politinio kalinio nereabilitavo, jo tekstus vengta spausdinti.

Dėjau pastangas, kad Ruzgys būtų reabilituotas, gal net priimtas į Rašytojų sąjungą. Kreipiausi į savo pažįstamus, dirbusius Rašytojų sąjungos sekretoriате. Jie ėmėsi žygių, ir po įvairiausių ilgų derinimų buvo parengti atitinkami dokumentai. Tačiau viskas apsivertė per vieną akimirką, kai popieriai atsidūrė ant Komunistų partijos CK pirmojo sekretoriaus Antano Sniečkaus stalo. Pasirodo, po 1926 m. perversmo suimtas socialdemokratas Ruzgys atsidūrė vienoje kameroje su Sniečkumi, ten jiedu turėjo pakankamai laiko diskutuoti, kokios idėjos – socialdemokratinės ar komunistinės – yra pranašesnės. Kaip prisiminė Ruzgys, ginčai būdavę gana įnirtingi. Sniečkus, matyt, nepamiršo ne-

palenkiamo savo oponento, nes, kaip man pašnibždėjo mačiusieji, piktai trenkė kumščiu į stalą: „Niekados! Tai ne mūsų žmogus...“ Tuo ir baigėsi Ruzgio rehabilitacija.

Sąžiningoji Binkienė, perskaičiusi mano rašinio apie Ruzgius rankraštį, jautė pareigą paskambinti ir perspėti, kad gerai pagalvočiau: kaip teatrologas ir Mokslų akademijos darbuotojas galiu sulaukti nemalonumų. Tokia tad buvo Sofija Binkienė.

Šios drąsios humanistės pastangomis pasirodžiusi knyga „Ir be ginklo kariai“ (1967) sovietmečiu buvo vienintelis ir unikalus tokio pobūdžio leidinys. Anuomet apie Holokaustą nebuvo net užsimenama. Spauda rašė vien apie „tarybinių žmonių“ žudynes hitlerinės okupacijos metais. Binkienės knyga praskleidė fariziejiškos propagandos uždangą. Tapo paminklu daugeliui iki tol buvusių nežinomų drąsuolių, pasipriešinusių žydų genocidui Lietuvoje. Tai paminklas ir pačiai Sofijai Binkienei.

Knyga spėjo pasirodyti pačiu laiku. Prasidėjęs karas Artimuosiuose Rytuose, nesėkmė, kurią patyrė Sovietų Sąjunga, į pagalbą kovojantiems prieš Izraelio valstybę siųsdama savo instruktorius ir karinę techniką, neliko be atsako – kilo nauja antisemitizmo banga. Maskvoje išdygo vadinamasis antisisionistinis komitetas. Prasidėjo ir karinė invazija į Čekoslovakiją, siekiant užgniaužti Prahos pavasarį. Vargu ar tokiomis sąlygomis būtų galėjusi pasirodyti knyga apie žydų gelbėtojus.

Sofijos Binkienės, „tetos Zosės“ namai, kaip juos praminė išgelbėtieji, – mena ištisą kovos už žmonių gyvybes epopėją. Anuomet tai iš esmės buvo pasipriešinimo nacizmui štabas, vadovaujamas šios bebaimės moters. Panašus „štabas“ Vilniuje spietėsi ir apie kitą drąsą moterį – žurnalistę, bibliotekininkę Oną Šimaitę ir jos „namus“ – Vilniaus universiteto biblioteką.

Binkienės atminimui skirta ir ketvirtoji knyga „Gyvybę ir duoną nešančios rankos“ (2009). Jos sudarytoja Danutė Selčinskaja surinko daug naujos medžiagos apie nuostabiąją „tetą Zosę“, narsiai gynusią savo tautos garbę gūdžiais nacizmo metais. Išgelbėtieji prisimena: „*Iki šiol mes negalime suprasti, kaip iš mažiau nei kuklių uždarbių Sofija Binkienė galėjo išmaitinti tiek alkanų ir atstumtųjų. Vieną kartą radome ją miegančią ant grindų, nes savo lovą ji buvo užleidusi moteriai, tą dieną pabėgusiai iš geto.*“

Sofija Binkienė

Klausydamasis Binkienės pasakojimų, niekaip negalėjau suvokti, kaip ji sutalpindavo visus, besikreipiančius pagalbos. Kartą neiškentęs paklausiau Sofijos, negi jos butas Kaune buvo guminis?

Su turistų grupe sovietmečiu keliaudamas po Lenkiją, susipažinau su Vladu Varčiku, Sofijos Binkienės dukters Lilijanos buvusiu vyru. Aplankę Aušvico mirties stovyklą, buvome sukrėsti. Varčikas, matyt, paveiktas tų įspūdžių, ėmė pasakoti apie Kauno įvykius, naciams okupavus Lietuvą. Ta kelionė mus suartino. Vėliau daug metų bičiuliškai bendravome.

Buvau girdėjęs apie svaiginamai drąsius Varčiko žygius Kaune. Juodo gymio, panašus į žydą, jis užsikabinavo geltoną žvaigždę ir, įsitrynęs į koloną grįžtančiųjų

Kazio Binkio šeima. Iš kairės: Irena, Lilijana, Gerardas, rašytojas, antroji žmona Sofija, duktė Levutė. 1930 m. (Irena ir Lilijana – Sofijos Kudrevičiūtės-Nacevičienės dukros)

iš darbo, prasmukdavo į getą. Ragindavo žydus gelbėtis, bėgti iš geto, žadėjo pagalbą...

Prisimenu, kartą susitikęs mane Vilniuje, Varčikas papasakojo tokį įvykį. Jis kreipėsi į aukšto rango partinį vadovą, prašydamas padėti vargstančiam, ligotam žmogui, kuris hitlerinės okupacijos metais išgelbėjo ne vieną gyvybę. Viršininkas oriai atsakęs, kad žydų gelbėtojas nėra joks kovotojas su nacizmu, todėl negali pretenduoti į sovietų valstybės paramą.

Varčikas visą gyvenimą rūpinosi ir gelbėtojais, ir išgelbėtaisiais. Jis yra man pasakojęs apie poeto Kazio Binkio ir jo žmonos Sofijos pasiaukojimą, gelbstint jiems visai nepažįstamus žmones. Jautrus, kuklus menininkas. Ir bebaimis kovotojas. Toks buvo Kauno smuikininkas Vladas Varčikas.

Prieš akis iškyla nedidelis namas Vydūno alėjoje. Jame tilpo didelė Binkių šeimyna. Tikrai namo „guminio“ būta...

Duktė Irena. Kita Binkytė – Lilijana, paauglė šviesiom garbanom, gražuolė, linksma, trykštanti jaunyste, būsi-

moji aktorė. Vyriausioji duktė Eleonora. Kazio Binkio sūnus Gerardas. Išskyrus jį ir patį poetą, visus kitus šeimos narius pažinojau.

Hitlerinės okupacijos pradžioje Binkis jau sunkiai sirgo, gydytojų prognozės buvo visiškai pesimistiškos. Todėl žmona Sofija ir kiti namiškiai, saugodami ligonį nuo menkiausio jaudulio, nesakė, kad gelbsti pasmerktuosius. Viena iš jų – Gita Judelevičiūtė knygoje „Ir be ginklo kariai“ prisimena, kaip ją, mažą mergaitę, iš pradžių slėpė nuo merdinčio ligonio. Vėliau, jiems atsitiktinai susitikus, užsimezgė šilta draugystė su poetu. Binkienė man pasakojo, kad jos vyras seniai suvokęs: bute slepiamas žydų vaikas, o ne tolimą giminaitę, kaip bando įtikinti namiškiai.

„Žmogžudžiai žlugs – kitaip negali būti. Aš nesulauksiu jų galo – sveikata neleis. O tu būsi jų žlugimo liudininkė, – prisimena rašytojo žodžius Judelevičiūtė. – [...] Kalbėdamas su mano motina, užėjusia jo aplankyti, K. Binkis pasakojo svajojąs organizuoti specialias slėptuves Lietuvos miškuose, ištisą slėptuvių tinklą, kur galėtų išsigelbėti nuo fašistų šimtai ir tūkstančiai žmonių.“

Binkių namuose dažnai lankydavosi ir režisieriaus Boriso Dauguviečio buvusi žmona Olga. Kiek žmonių nepabijojo išgelbėti ši romi, švelni moteris! Neužmirštamoji Olga Pavlovna Kuzmina, mano sena pažįstama. Šios aktorės pavardę turbūt dar prisimena praėjusio amžiaus pabaigos Rusų dramos teatro žiūrovai.

Sunku būtų suskaičiuoti, kiek gelbėjamųjų sutilpdavo „guminiame“ Binkių name. Ir paprastų žmonių, ir žinomų muzikų, teatralų, gydytojų.

„[...] būdavo tokie vakarai, – rašo Judelevičiūtė, – kada mes beveik kas valandą atidarinėdavome duris įvairiems žmonėms. O žmonėsėjo vis tais pačiais hitlerinų aukų gelbėjimo keliais.“

Sofijos Binkienės keliais.

Sovietinėje „Lietuvių literatūros istorijoje“ (1979) nėra nė žodžio apie Kazio Binkio ir jo žmonos veiklą, gelbstint žydus. Net anuomet jau įteisinta „tarybinių piliečių“ forma. Akademinių leidinio autoriai, žinomi literatūros mokslininkai, istorikai, smulkiausiai išnagrinėję visus idėjinius poeto „ribotumus“ ir paklydimus, nerado reikalo net paminėti Sofijos Binkienės. O juk ji dar sovietmečiu (1968) nuvyko į Jeruzalę, kur dalyvavo Jad Vašem institute jos garbei surengtoje Pasaulio Tautų Teisuolės apdovanojimo ceremonijoje, pasodino tradicinį atminimo medelį Teisuolių sode.

Nė žodžio apie plačiai žinomą Binkio neapykantą fašizmui, apie žmonių gelbėjimą nerasime ir kitoje sovietmečio Lietuvos enciklopedijose. Net apie jo „Generalinę repeticiją“ pasakyta tik tiek, kad tai „antikarinė pjesė“. Sofija Binkienė irgi neminama. (Užtat įdomu pasiskaityti, kokie „nusipelnę“ Lietuvai žmonės čia vardijami...)

„Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje“, pasirodžiusioje jau nepriklausomybės metais, apie „Generalinę repeticiją“ pasakyta ne ką daugiau: „groteskinė drama, modernia sąlygiška forma išryškina karo absurdą“. Nejaugi ir „Visuotinėje“, išleistoje mūsų laikais, nebuvo verta pasakyti nors keletą žodžių apie Binkių neapykantą nacizmui, pasipriešinimą hitlerinei okupacijai?

Lietuvos Respublikos Prezidentas 1999 m. Sofiją Binkienę po mirties apdovanojo Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiumi. Nesuprantu, kodėl Binkienės vardas, jau daug metų garsinantis Lietuvą plačiajame pasaulyje, nutylimas net naujausioje enciklopedijoje, lygiai kaip ir sovietinėse. Vienintelį straipsnį, pasakojantį apie Binkių šeimos antinacinę veiklą, radau internete – laisvojoje enciklopedijoje *Wikipedia*. Ar tai reikštų, kad ji vienintelė „laisva“?

Kad ir kaip būtų, dėkinga žmogaus atmintis ne visada priklauso nuo enciklopedistų sąžiningumo. Tai liudija ir daugelio žmonių atsiminimai apie savo gelbėtojus Lietuvoje, sudėti į Selčinskajos knygą. Ji svariai pratęsia Sofijos Binkienės rinkinį „Ir be ginklo kariai“, atverdamą vienų dėkingumą ir kitų – didvyriškumą, gilų dvasinį jų tarpusavio ryšį.

Tas dvasinis ryšys ypač jaučiamas, kai skaitai Sofijos išgelbėtų žmonių atsiminimus, jų vaikų ir vaikaičių laiškus, atsiliepimus. Pacituosiu tik vieną kitą.

„Kada susiduriu su nemaloniom smulkmenom, su žmonėmis, kurie griaua pasitikėjimą gyvenimu, aš visuomet prisimenu Jus, Jūsų šviesų, gerą veidą“ (Gita Ju-delevičiūtė).

„Mano brangioji, kas beatsitiktų, atminkite, kad patys šviesiausi, nuostabiausi mano gyvenimo prisiminimai bus apie žmones, kuriuos tais siaubingais metais sutikau Lietuvoje. O Jūs pati nuostabiausia iš visų [...]. Kiek daug yra žmonių, kuriems padėjote išsigelbėti, rizikuodama savo ir savo vaikų gyvybe, – tegu Jūsų padaryto gėrio suvokimas suteikia Jums jėgų.“ (Beba Šatenštei-Taborsky)

„Atsitiktinai susipažinau su Sofija Binkiene, garsaus lietuvių rašytojo našle. Jau per pirmąjį susitikimą ji pasiūlė savo pagalbą – kai kam prireiks [...] Dar karo pradžioje, kai buvo gyvas jos vyras (sirgo nepagydoma širdies liga), jie nusprendė padėti žydams, nebijodami rizikuoti savo gyvybe [...] Kai prasidėjo geto likvidacija, Sofija Binkienė vaikščiodavo aplink getą tam, kad surastų pasislėpusius žydus ir galėtų suteikti jiems prieglobstį.“ (Adina Segal)

Žinomas teatro režisierius Kama Ginkas, anuomet vos iš vystyklų išsiritęs pyplys, tarp daugelio gelbėtojų vis dėlto pirmiausia prisimena tetą Zosę, tarsi savo artimą giminaite: „Kai iš Leningrado susipažinti su tėvais atvežiau savo jauną žmoną, buvo savaime suprantama, kad reikia ją supažindinti ir su Sofija Binkiene, tuomet jau senyva moterimi, mano ir mano tėvų gelbėtoja. Mūsų šeimos gyvenimo įvykiai tapo ir jos gyvenimo įvykiais, o visi jos šeimos gyvenimo įvykiai ir sunkumai – mūsų įvykiais, mūsų sunkumais.“

Galėčiau pasirašyti po šitais žodžiais. Mane išgelbėjo kiti, tačiau šios moters įtaka jaunam, bandančiam susivokti gyvenime žurnalistui buvo didžiulė. Ne vien moralinių vertybių požiūriu. Žavėjau si nepaprasta jos inteligencija, gebėjimu kasdien ramiai, be tuščių žodžių, sąžiningai organizuoti radijo Vaikų ir jaunimo redakcijos veiklą sudėtingais „tarybinio žmogaus formavimo“ metais.

Visuomet prisimenu Binkienės gyvenimo pamokas. Džiaugiuosi, kad ir Sofijai išėjus, nenutrūko draugiškos gijos su jos dukra Lilijana ir vaikaičiais. ■

Algirdas AŽUBALIS

„MES NE SAVO UGNIMI ŽĖRUOJAM IR NE SAU APLINKUI ŠVIESĄ LIEJAM“

Prelatui Adomui Jakštui (Aleksandruui Dambrauskui) – 155

Kiekviena tauta didžiuojasi savo mokslo švyturiais, padėjusiais ją šviesti. Rusams ir ukrainiečiams ypač svarbus XI–XII a. metraštininkas Nestoras.¹ Rusijoje labai gerbiamas XVIII a. gyvenęs Michailas Lomonosovas.² Tarpukario nepriklausomos Lietuvos spauda šiuos vardus kaip epitetus dažnai priskirdavo prelatui Aleksandruui Dambrauskui-Adomui Jakštui. Jis gimė 1860 m. rugsėjo 8 d. Ukmergės apskrities Pagirių valsčiaus Kuronių kaime (dabar – Kėdainių rajonas). Tėvai, karališkieji ūkininkai Andriejus Dambrauskas ir Kotryna Vaičiūnaitė, turėjo 20 ha žemės. Kaimynai juos vadino ne Dambrauskais, o Jakštais, mat gimtoji tėvo sodyba buvo prie Jakštupio upelio. Vėliau šią pravardę sūnus pasirinko savo pseudonimu. Du Aleksandro dėdės buvo kunigai, o trečias – advokatas. Eidamas dešimtus metus netekęs mamos, našlaitis žiemas leisdavo pas senelę ir tetą iš motinos pusės netoliese esančiame Maišymų kaime. Dėdė advokatas Vaičiūnas mokė jį kalbėti rusiškai ir lenkiškai. Vėliau globojo tėvo brolis, Šiaulių apskrities Kriukų parapijos klebonas Stasys Dambrauskas. Pusę metų mokėsi liaudies mokykloje, kur geriau pramoko rusų kalbos ir aritmetikos. Dar du mėne-

sius buvo rengiamas repetitoriaus ir įstojo į Šiaulių gimnazijos I klasę. Čia daug padėjo dėdė, nes valsčių vaikų į ją nepriimdavo. Buvo vienas gabiausių ir drausmingiausių mokinių. Daug skaitė, neturėjo ir neieškojo draugų, nemėgo bendrauti ir su dėdės svečiais. Labiausiai jį traukė poezija, filosofija, matematika, graikų ir prancūzų kalbos, istorija. Mėgino ir pats eiliuoti, parašė sveikinimo eilėraštį dėdei.

Dar labiau susidomėti matematika privertė gyvenimas. Gimnazijoje 1860–1880 m. dirbo matematikos mokytojas Karlas Fomičius Horbacevičius, kuris buvo labai reiklus, be gailesčio rašydavo vienetus, pridurdamas rusiškus apibūdinimus: *osiol* (asilas), *dubina* (baslys), *nedotiopa*, *čiurban* (pusgalvis, žioplys) ir pan. Kadangi to meto gimnazijoje mokslas nebuvo privalomas, be to, daug kainavo moksleivių artimiesiems, šis mokytojas visus padarė „matematikais“. Dambrauskas tiek išpruso, kad jau IV klasėje savarankiškai tyrinėjo kai kurias matematikos teoremas. Baigiamuosius egzaminus išlaikė gerai pažymiais. Tuo metu jam buvo jau beveik 20 metų. Reikėjo rinktis gyvenimo kelią. Kurį laiką svyravo. Tėvas ir dėdė leido apsispręsti. Aleksandras išvyko į

Peterburgo universitetą. „Aš pasirinkau fizikos matematikos skyrių, – rašė jis apie save. – Mat dėstomi ten mokslai man atrodė tobuliausi. Ypač žavėjo mane matematiškos tiesos. Jos man atrodė absoliutinės, turinčios dvi dieviškas savybes: *v i s u r e s a m y b ė i r n e k i n t a m u m ė* [...]. Kas tiesa Peterburge, tiesa ir Paryžiuje, ir Londone, ir Mėnulyje, ir Marse. Panašiai jos yra amžinos ir nekintamos: kokios jos buvo pradžioje, tokios bus ir visados, ir per amžius. Taigi tarnauti matematikai laikiau nemenka garbe. Matematika man atrodė visų mokslų karalienė.“³

Peterburgo universitete Aleksandras lankė garsiojo chemiko Dmitrijaus Mendelejevo (1834–1907), filosofo Vladimiro Solovjovo (1853–1900), padariusio jam ypač didelį poveikį, paskaitas. Įstojo į lietuvių būrelį, tačiau šis buvo neveiklus, o kai kurie nariai ėmė įžeidinėti Aleksandro religinius įsitikinimus, todėl jis nuo tautiečių nutolo. Jo religiniams įsitikinimams, kaip paaiškėjo ginčuose su draugais, reikėjo gilesnio teologinio pagrindo. Ėmė dar labiau domėtis šia sritimi.

Universitete prasidėjo studentų neramumai, bruzdėjimai, riaušės. Kai buvo nužudytas caras Aleksandras II (1818–1881), valdžia universitetą kuriam laikui uždarė. Visa tai privertė tiesos ieškančią studentą suabejoti, ar tinkamą gyvenimo kelią pasirinko. Be to, slėgė ir lėšų stoka. Smalsaus jo proto netenkino kai kurie matematikos dėstytojai. Savarankiškos teologijos studijos paskatino rinktis kunigų luomą. Daug lėmė ir bendravimas su kitu dėde – kunigu Skurupskiu, kurį Aleksandras laikė idealiu dvasios ganytoju. Nelaukdamas metų pabaigos, atsiėmė dokumentus iš universiteto, grįžo į Lietuvą ir įstojo į Kauno kunigų seminariją. I kurse mokytis jam reikėjo nedaug – buvo išsilavinęs geriau už kitus. Daug skaitė, ypač teologinius, filosofinius veikalus. Bandė religijos tiesas įrodyti matematiškai. Kai nepavyko, nusivylė, net norėjo išstoti iš seminarijos. Tačiau, patartas inspektoriaus poeto Antano Baranausko (1835–1902), padarė išvadą, kad tarp religijos ir matematikos yra analogija: jų tiesos amžinos, tačiau matematikos tiesas galima racionaliai įrodyti, o religijos tiesomis tenka tikėti. Todėl seminarijos neme-

tė. Mokėsi puikiai. Redagavo ranka rašomą laikraštėlį *Lietuva*, platinamą tarp klierikų.

Neeilinių gabumų studentas 1884 m. buvo išsiųstas į Peterburgo dvasinę akademiją. Štai ką apie jo studijas rašė bendramokslis, vėliau Žemaičių arkivyskupas Pranciškus Karevičius (1861–1945): „Į Akademiją atvyko baigęs tris seminarijos kursus klierikas Aleksandras Dambrauskas. Jisai nemanė pamokų „kalti“, bet griebėsi moksliskų veikalų paskaityti. [...] Tada su juo vos neįvyko tragedija. Naujas inspektorius Klopotovskis buvo įsitikinęs, kad jam ir rektoriui Simonui Akademijai ėmus vadovauti, jos istorijoje prasidėjo aukso amžius. Prieš Kalėdas pareikalavo iš pirmamečių, kad jie aprašytų lenkiškai Akademijoje patirtus išpūdžius laiško forma kokiam savo dėdei kunigui ar kam kitam. Atsargesnieji rašė tik tai, kas jiems atrodė girtina. [...] Dambrauskas, gimęs kritiku polemistu, surašė, kas jam atrodė peiktina. Ypač įkibo į filosofijos profesorių kun. Kazlauską. Pareiškė, kad jo dėstymą ne tik studentai, bet kažin ar patsai profesorius suprantąs, nes dėstydamas nežiūrįs į klausytojus, tik į šalį. Sukritikavo Dambrauskas ir ką tik rektoriaus Simono įvestą filosofijos vadovėlį „*Liberatori*“. Iš tikrųjų tasai vadovėlis atrodo gana sunkokas. Nors inspektorius buvo garantavęs, kad jam pateiktieji rašiniai pasiliks konfidencialiai tik jo žinioje, bet Dambrausko rašinį manė esant reikalinga atiduoti rektoriui ir visam senatui. Pabūgo, kad iš Dambrausko neišeitų koks didis Bažnyčios griovėjas. Todėl senatas [...] Dambrauskui tepažymėjo ketvertuką, o rektorių Simonas metų gale per viešąją aktą priskyrė jį prie 2-sios, t. y. žemesniosios, kategorijos dėl to, kad norėjęs plus sapere, quam oportet (manyti apie save geriau negu dera [...]). Skaudžiai [...] pajautė tą smūgį. Buvo tai matyti iš jo įdubusio veido, jo akių, net jo eisenos. Tvirta valia apgalėjo save ir net dar su tvirtėto savyje. Baigęs III Akademijos kursą įsišventė kunigu, o IV kurso gale, gavęs nors ir paprastą teologijos magistro laipsnį, buvo paskirtas Panevėžio realinės mokyklos kapelionu. Seminarijos rektorių, drauge ir vyskupas Paliulionis pabūgo Dambrauską imti seminarijon į profesorius, kad nepasirodytų esąs koks „re-

voliucionierius“.⁴ Beje, „Klieriko A. Dambrausko sukritikuotas filosofijos profesorius Kazlauskas pasielgė su juo džentelmeniškai. Pasikvietęs pasisakė skaitęs jo kritiką, pastebįs, kad esąs gabus polemikas, kad filosofijoje nusimanąs. Patarė toje srityje dirbuotis, o jis, kiek galėjęs, jam padėsiąs. Nė šešėlio pykčio, nė šešėlio pabarimo ar kerštingumo. Tačiau, rodos, greit, vos tik sulaukęs vasaros atostogų, išvažiavo į vyskupiją ir Akademijon negrižo.“⁵

Skatinamas savo patriotinių įsitikinimų, jaunasis kapelionas Dambrauskas išdrįso organizuoti Panevėžyje gimnazistų katalikų protestą. Per caro šeimos šventes visi mokiniai turėdavo dalyvauti iškilmingose pamaldose stačiatikių cerkvėje. Jaunasis kapelionas gimnazistus katalikus nuvedė į bažnyčią. Už tai buvo pašalintas iš pareigų ir pusei metų uždarytas į Kretingos vienuolyną, po to 5 metams ištremtas į Ustiužną Novgorodo gubernijoje. Susipažino su ten dirbusiu gydytoju Vincu Pietariu (1850–1902), skatino jį imtis literatūrinės kūrybos. Rašė ir pats, jau turėjęs sukaupę bendradarbiavimo slaptoje spaudoje patirties: pirmasis spausdintas jo darbas – Vladislavo Sirokoslės (1823–1862) eilėraščio „Apie kaimietį, nemokantį rašyti“ vertimas – pasirodė *Aušroje* 1884 m. Literatūriniai bandymai vėliau subrandino poezijos rinkinius „Dainų skrynelė“ (1894), „Nakties mąstymai“ (1906), „Rudens aidai“ (1911). Tremtyje gilinosi ir į kitas mokslo sritis. Matematikos knygų gaudavo iš Pietario, kurio ištikimas draugas liko visą gyvenimą, rūpinosi jo raštų leidimu, materialine parama jo šeimos nariams. Neužmiršo ir pagrindinės savo specialybės: „Čionai jam pradėjus Varšuvos lenkų laikraštį spausdinti ilgą ir talentingai parašytą Falbo teorijos O odwiecznem kołowaniu w wszechświecie (apie kosminį pasaulio ratavimą) kritiką ir vysk. Paliulionis, ir akademijos inspektorius Kłopotovskis drauge su rektorium Simonu pažino tikrąją Dambrausko vertę, kad jis esąs Bažnyčios gynėjas, ne griovikas. Ir Kłopotovskis, tapęs arkivyskupu, man aiškiai prisipažino esąs nusikaltęs Dambrauskui ir dėl to jį kviečiąs į akademijos profesorius. Net buvo mėnęs pavesti jam savo numylėtą Bažnyčios istoriją.

[...] Tačiau prireikus Šv. Rašto profesoriaus, tasai dalykas buvo pavestas dėstyti kun. Dambrauskui.“⁶

Tačiau tai įvyko ne taip greitai. Grįžęs iš tremties, jaunasis kunigas trejus metus neturėjo nuolatinės vietos. 1898 m. tapo Kauno kunigų seminarijos profesoriumi, kiek vėliau – ir Žemaičių vyskupo Mečislovo Paliulionio (1834–1908) sekretoriumi. Nemažai nuveikė, gindamas Juozą Tumą-Vaižgantą (1869–1933) nuo kunigų lenkomanų. Nors pats, kaip ir kiti to meto Lietuvos šviesuoliai, prieš pačius lenkus nusistatęs nebuvo, pasisakė tik prieš lietuvių lenkinimą, vis tiek tamsūs lenkintojai aršiai už tai puldavo, nors inteligentiška lenkų šviesuomenė jį labai vertino: „Grįžęs iš nelaisvės buvo vyskupo Novodvorskio kviečiamas į Varšuvą redaguoti lenkišką laikraštį. Nuo to atsisakęs [...], į lenkų katalikų enciklopediją savo straipsnius siuntinėjo [...]. Būdamas gabus polemistas, į laikraščiuose lenkų daromus priekaištus lietuviams stipriai atsikirsdavo, bet visada rimties ir tiesos ribose.“⁷

1900–1905 m. Dambrauskas buvo Peterburgo dvasinės akademijos profesorius. Kartu dėstė tikybą Ksenijos ir Elžbietos institutuose. Už gerą darbą caro valdžia buvusį tremtinį apdovanojo kryžiumi, Šv. Onos ordinu. Profesorių vertino ir akademijos vadovybė, tačiau pedagoginio darbo jis nemėgo, be to, troško kuo daugiau prisidėti prie lietuvių tautinio atgimimo. Kai tik buvo atgauta lietuviška spauda, Dambrauskas oficialiai atsisakė profesoriaus pareigų ir grįžo į Lietuvą. Čia 1906 m. įsteigė Šv. Kazimiero draugiją, kuri leido lietuviškas knygas. Iki 1931 m. ši draugija išleido 2 994 000 egz. knygų, taigi beveik kiekvienam lietuviui po vieną. 1907 m. ėmė leisti mėnesinį literatūros, mokslo ir politikos žurnalą *Draugija*, kuriame buvo nemažai rašoma ir apie pedagogiką, redagavo *Nedėldienio skaitymus*, *Garnį*, *Ateitį* ir jos priedą *Mokytojas*. Per 8 metus iš viso 667 000 egz. tų leidinių pasiekė skaitytojus. Dambrauskas, vienas iš ateitininkų organizacijos kūrėjų, 1911 m. parengė idėjinę-kultūrinę jos programą, išugdė ir du žymiuosius ateitininkų sąjūdžio vadus – Praną Dovydaitį (1886–1942) ir Stasį Šalkauskį (1886–1941), vėliau tapusius žymiais Lietuvos (Vytauto Didžiojo)

universiteto profesoriais. Dovydaitis kurį laiką buvo Lietuvos vyriausybės premjeras, Šalkauskis – VDU rektorius.

1914 m. už didelius nuopelnus Bažnyčiai vyskupas Pranciškus Karevičius pakėlė Dambrauską iškart į prelatus. Už tai irgi sulaukė lenkomanų puolimo: *„Lenkų sostinėje Krokuvoje einąs laikraštis Głos Narodu Polskiego aprašė, kad aš rusų valdžios papirktas žudyti lenkus ir lenkybę Lietuvoje. Kitame numeryje prikišo, kad aš iškėlęs kapitulon tokius nedorėlius kunigus kaip Aleksandrą Dambrauską, apie kurį visur žinoma, jog jis viešai gyvena su sugulove. Šmeižti tokį [...] dvasios vyrą kūniškumu tai nesąmonė.“*⁸

Pirmasis pasaulinis karas nutraukė nemažai pradėtų darbų. Tačiau ir šiuo rūsčiu laikotarpiu Dambrauskas rašė grožinius kūrinius, rengė logikos ir trigonometrijos vadovėlius, išvertė ir išleido Pavelo Mironovo „Geometrijos vadovėlį“ (1915) progimnazijoms su savo sukurtų lietuviškų geometrijos terminų sąrašu. Dambrauskas visą gyvenimą domėjosi esperanto kalba, aktyviai ją propagavo, 1890 m. parengė pirmąjį lietuvišką šios kalbos vadovėlį. Buvo vienas iš Lietuvos esperantininkų sąjungos kūrėjų (1919), įsteigė ir redagavo laikraštį *Litova stelo* (*Lietuvos žvaigždė*) esperanto kalba. Nepriklausomybės metais parašė daug straipsnių, studijų literatūros ir meno, kalbotyros, politikos, filosofijos temomis. Straipsnius daugiausia spausdino *Vienybėje*, *Ryte*. Didžiausios jo studijos: „Meno kūrybos problemos“, „Pikto problema“, „Mūsų naujoji literatūra“, „Ekspresionizmas dailėje ir poezijoje“. 1930 m. išėjo „Lyrika“, 1931 m. – feljetonų rinkinys. Feljetonus dažniausiai pasirašinėdavo Druskiaus slapyvardžiu. Rašė ir apie istoriją, ekono-

Vaižganto bute. Sėdi (iš kairės): M. Biržiška, S. Kymantaitė-Čiurlionienė, Vydūnas, A. Dambrauskas-Jakštas ir J. Tumas-Vaižgantas. Stovi (iš kairės): V. Bičiūnas, M. Vaitkus, V. Mykolaitis-Putinas, F. Kirša, L. Gira ir V. Krėvė-Mickevičius

miką, teisę, moralę, etiką. Išleido nemažai teologijos ir liturgijos veikalų. 1922 m. Dambrauskas, vienas iš Lietuvių katalikų mokslo akademijos (toliau – LKMA) įkūrėjų, buvo išrinktas jos pirmininku. Tais pat metais LU suteikė jam Garbės profesoriaus titulą. 1928 m. gruodžio 14 d. LU Matematikos-gamtos fakultetas Dambrauską išrinko Garbės daktaru. 1932 m. filosofijos Garbės daktaro vardą jam suteikė ir VDU Humanitarinių mokslų fakultetas. 1933 m. LKMA išrinko Dambrauską pirmuoju savo akademiku.

Pamažu jis tapo pripažintu tikinčiosios visuomenės vadu, niekas nepradėdavo rimtesnio darbo, nepasitaręs su juo. Tai liudija ir nepaprastai gausi jo korespondencija. 1933 m. išleistų LKMA darbų I tome yra tokia dedikacija: *„Lietuvos mokslininkų Nestorui Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos Pirmininkui Prelatui Aleksandrui Dambrauskui gilios pagarbos ženklau dedikuoja šį leidinį L. K. Mokslo akademijos nariai.“*⁹

Nors Dambrauskas neįgijo matematinio išsilavinimo, matematikai liko ištikimas visą gyvenimą. Daugelį

šios srities darbų pasirašė Adomo Jakšto vardu. Taip jį toliau ir vadinsime. Svarbiausias Jakšto matematinis darbas – „Naujos trigonometriškos sistemos“. Šį veikalą jis išleido 1906 m. Berlyne esperanto kalba. 1908 m. darbas prancūzų kalba išėjo Belgijoje, o 1922 m. lietuviškai Kaune.¹⁰ Jame ir dar trijuose straipsniuose Jakštas šalia 6 įprastinių trigonometrinių funkcijų vartoja daug naujų ir išveda naujas trigonometrines formules. Parodęs, kad kiekviena trigonometrinė sistema susijusi su tam tikra kreive (mūsų vartojamoji – su apskritimu), atrado nemažai naujų trigonometrinių sistemų, susijusių su kitomis matematikai žinomomis kreivėmis. Vėliau pamatė, kad šios idėjos nenaujos, jos buvo žinomos jau XIX a. viduryje. Taigi nors Jakštas ir „išrado dvi-ratį“, bet apskritai buvo gerai matematiškai pasirengęs, gebėjo originaliai mąstyti. Įdomus jo darbas „Kas yra tiesioji linija“. Eidamas gana savotišku keliu, autorius ieškojo naujų požiūrių į ją. Tačiau iš euklidinės geometrijos taip ir nepakilęs į neeuklidinę, šios problemos iki galo neišsprendė. Neeuklidinė geometrija buvo jo Achilo kulnas. Tai liudija ir platus jo straipsnis „Relatyvybės teorija Vakarų Europoje ir SSSR“ (1931), skirtas mokslo populiarinimui, moksliniai straipsniai apie populiarinę geometriją,¹¹ neeuklidines geometrijas.¹²

Geriau Jakštui sekėsi taikomoji matematika, pavyzdžiui, jis aprašė būdą taisyklingiems daugiakampiams įbrėžti į skritulį, ir mokslo populiarinimas.

Gana solidžioje knygoje „Trys garsiausieji matematikos klausimai“ įdomiai ir išsamiai išdėstė skritulio kvadratūros, kubo dvigubino ir kampo trisekcijos problemų sprendimo istoriją. Čia jam pavyko atrasti du apytikslūs būdus nubrėžti atkarpai, kurios ilgis π . Dar XX a. pr. esperanto kalba Berlyne jis išleido brošiūrą apie Pierre'o de Fermat (1601–1665), prancūzų juristo ir matematiko, didžiąją teoremą: „Lygtis $x^n + y^n = z^n$, kurioje n – sveikasis skaičius, didesnis už 2, neturi sveikųjų teigiamų sprendinių“, ir Euklido (apie 365–300 pr. Kr.), senovės graikų matematiko, V postulata: „Jeigu tiesė, kertanti dvi tieses, iš vienos pusės sudaro vidinius kampus, mažesnius už du stačius, tai neribotai pratęstos šios dvi tiesės susikirs iš tos pusės, iš kurios kampai mažesni už du stačius.“ Kaip

žinome, beveik 2 tūkstančius metų bandyta pagrįsti teiginį, kad šis postulatas yra teorema, kurią galima įrodyti, ir tik neeuklidinės geometrijos sukūrimas padėjo tašką. O didžioji de Fermat teorema Jakšto laikais dar nebuvo įrodyta. Įdomi ir jo knygutė apie vyskupą Antaną Baranauską kaip matematiką.¹³

Jakštas mėgino sieti matematiką su religija, žavėdamasis bičių gyvenimu: „*Neabejotina, kad mes čia stovime prieš vieną iš giliausių gamtos mįslių. Netikėtai ji visados pasiliks tamsi ir neišaiškinama, tikintiems gi jau ir nūn yra savaiame aiški, kaip vienas iš žymiausių pasaulį tvėrusios begalinės Išminties gamtoje pėdsakų. Iš korių vaško daromos žvakės, žibančios šventa šviesa altoriuose. Iš matematiškos korių struktūros plaukia nemažiau šviesos mūsų protui: bitė mokina mus Dievą gamtoj pažinti.*“¹⁴ Taigi „gamtoj glūdi daugiau giliausios išminties negu žmogaus protas gali pasiekti. Kas ją ten įdėjo? Gi Tas, kurs gamtą sutvėrė!“¹⁵

Jakštas teigė, kad matematika yra teologų ir filosofų draugė ir padėjėja.¹⁶ Studijoje „Meno kūrybos problemos“ atskleidęs grožio objektyvumą, pasireiškiantį tuo, kad grožis – tai tam tikra harmonija ir proporcija, tvarka ir vienybė, ieškojo matematiškai apskaičiuojamų grožio dėsnių. Knygutėje „Dieviškoji proporcija. Matematiškas dailės dėsnis“ (Kaunas, 1921) teigė, kad dieviškoji proporcija – tai toks dydžių santykis, kai bet koks dydis dalijamas į dvi nelygias dalis tokiu būdu, kad visas dydis taip santykiauja su didesniąja savo dalimi, kaip ši santykiauja su mažesniąja dalimi:

$$a : x = a : (a - x).$$

Šią proporciją pritaikė Maironio eilėraščiui „Jaunos dienos“, kuriame yra 86 žodžiai, 50 iš jų – daiktavardžiai, būdvardžiai, veiksmažodžiai, 36 – kitos kalbos dalys. Ir ką gi, $86 : 50 \approx 50 : 36$. Taikė šį dėsnį muzikai, Kauno rotušės architektūrai, žmogaus kūno ir augalų lapų sandarai – visur daugmaž tiksliai jis pasitvirtino.

Nemažai Jakšto darbų skirta matematikos mokymui atkurtos Nepriklausomos Lietuvos mokyklose. Recenzavo pirmą lietuvišką aritmetikos vadovėlį pirmosioms gimnazijos klasėms, kurį, kaip dabar žinome, parengė būsimasis Lietuvos prezidentas Antanas Smetona (1874–1944). Nurodo, kad vadovėlis išleistas

Vilniuje 1916 m. slapyvardžiu J-is, turinys labai panašus į Konstantino Burenino (?–1882) ir Aleksandro Malinino (1835–1888) vadovėlį (*Učebnik*). „*Visas veikalo originalumas tai jo terminologijoje*.“¹⁷ Jakštas recenzavo ir Voroneže išleistą, Jono Jablonskio verstą Andrejaus Kiselio (1852–1940) vadovėlį. Terminijos požiūriu lygindamas jį su Smetonos parengtuoju, padarė išvadą, kad „vilniškė“ terminija geresnė už „voronežiškę“¹⁸ (beje, įvyko atvirkščiai – prigijo daugiau „voronežiškių“ terminų). 1919 m. Jakštas išleido trigonometrijos vadovėlį Lietuvos mokykloms,¹⁹ parašytą sunkoka, mokiniams nelengvai „įkandama“ kalba. Jame buvo skyrius ir apie naująsias trigonometrines sistemas, todėl Jakštui teko gintis nuo kritikų. Žinoma, į pastabas jis atsakė. Parodė sunkų knygos kelią: knyga spausdinta Tilžėje, dėl to meto pašto ir susisiekimo nesklandumų, dėl spaustuvės nepriteklių korektūros ėjo pas autorių ištisas savaites, net mėnesius, buvo siunčiamos dalimis, spaustuvei nepakako retesnių spaudos ženklų, todėl spaustuvininkai iš knygos pradžios kai kuriuos ženklus išimdavo ir dėdavo į tolesnius skyrius, o atgal užmiršdavo įdėti arba įdėdavo ne taip. Taigi atsirado aibė korektūros klaidų. Aiškino vadovėlį rašęs ne iš noro pasirodyti, o todėl, kad niekas kitas tuo metu Lietuvoje to padaryti negalėjo. Įdomiai samprotavo apie matematinius terminus: „*Kritikui patinka: skritulys, apskritimas, sprendimas (uždavinio), įžambinė, statinis [...], man – ratilas, ratlankis, gvaldymas, hipotenuzė, katetas [...]. Ateinančioji karta pasirinks kuriuos iš jų. Palikim jai šiek tiek laisvės.*“²⁰ Kaip minėta, „ateinančioji karta“ pasirinko būtent kritiko siūlytus („voronežiškius“) terminus. Mokyklos rėmėsi ne Jakšto, bet Prano Mašiotto (1863–1940) trigonometrijos vadovėliu, iš dalies todėl, kad dar nebuvo pasirengusios priimti ir sąvokos *funkcija*: Mašiotas apsiėjo be jos, o Jakšto vadovėlyje ji jau pavartota. Jakštas kreipėsi į Lietuvos matematikus: „*Esu parašęs veikalėlį „Ratilo kvadratūros problema amžių bėgyje“ [...]. Norėčiau gale pridurti dar straipsnį „Ratilo kvadratura Lietuvoje“. Bet tam aš maža teturiu žinių.*“²¹ Prašė siųsti savo arba kitų autorių neskelbtus darbus, pranešti, kokių

rezultatų pasiekta nagrinėjant šią problemą Lietuvoje. Mokytojams Jakštas pateikė „*praplatintąją Pitagoro teoremą*“.²²

Nemažai rašė apie lenkų matematiką Józefą Maria Hoene-Wrońską (1776–1853) ir jo formulę skaičiaus π reikšmei apskaičiuoti.²³ Priimdamas LU MGF Garbės daktaro titulą, 1929 m. gegužės 30 d. Jakštas skaitė paskaitą apie Hoene-Wrońską.

Didesnės įtakos kuriai nors matematikos šakai ar problemai Jakšto darbai neturėjo. Jis – matematikas mėgėjas. Tačiau, kaip rašė Mykolas Vaitkus (1883–1973), „*Peterburgo universiteto matematikos fakulteto profesoriai, kuriems studentai buvo įteikę įvertinti kai kuriuos Jakšto matematinius tyrinėjimus, pripažinę tuos tyrinėjimus vertus dėmesio*“.²⁴

Į Lietuvos gamtininkų draugiją įstojęs nuo pat jos įsikūrimo pradžios, Jakštas iki mirties buvo aktyvus matematikos sekcijos, vėliau virtusios Matematikos ir fizikos mokytojų draugija, narys. Sukūrė nemažai naujų matematikos terminų, dalis iš jų prigijo. O neprigijusius atkakliai vartojo pats. Ne visai pritapo prie „jablonskinės“ rašybos. Jis recenzavo pirmąją lietuvišką aukštosios matematikos vadovėlį – Otto Volko „*Paprastųjų ir dalinių diferencialinių lygčių teorijos paskaitas*“ (1929). Už tai įžangoje autorius jam padėkojo. Iš daugelio sričių, kuriomis Jakštas domėjosi, neatsitiktinai pirmoji buvo matematika. Šis mokslas labiausiai atitiko racionalią jo dvasią. Savo nuomonę kiekvieną sykį jis tvirtai apgindavo, jo sukurtos teorijos būdavo preciziškos, matematiškai tikslios. Jakštas vengdavo „*viešų žodinių ginčų – buvo [...] ir neiškalbingas, ir nedrąsus. Kas kita plunksniniai ginčai*“.²⁵ Jakšto plunksnai priklauso apie 50 knygų ir brošiūrų, keli šimtai straipsnių. Jo 70-mečio proga Juozas Senkus (1907–1970) rašė: „*Gražus amžiaus bei gyvenimo paminklas. Paminklas kunigo, prelado, garbės daktaro, garbės profesoriaus, kritiko, publicisto, visuomenininko, redaktoriaus, poeto, satyriko, matematiko, filosofo, teologo, kalbininko... Paminklas išstvermingo ir labai darbštaus lietuvio kataliko.*“²⁶

Daug kas Dambrauską-Jakštą, kaip minėta, vadino „*lietuviškuoju Lomonosovu*“, nes jo „*universalu-*

mas tiesiog stebina. Atrodo, kad nėra mokslo nei kultūros srities, kur jis neturėtų ką pasakyti. [...] Toks universalumas buvo tiesiog būtinas plačiai, veržliai jo prigimčiai, netelpančiai siauruose vienos kurios nors srities rėmuose. Ir įdomu, kad tokiame plačiame jo nagrinėjimų klausimų rate A. Dambrauskas-Jakštas nepasidarė diletantas, nepasidavė paviršutiniškumui. Jo samprotavimams būdinga geležinė logika ir gilus dalyko supratimas.²⁷ Kitaip tariant, matematiškas, griežtai logiškas mąstymo būdas pasireiškė visose jo veiklos srityse. Daug nusipelnęs Lietuvai, daugelio gerbiamas, Dambrauskas-Jakštas liko kuklus, paprastas, asketiškas, „mokslų, tautos ir Bažnyčios tarnas“.²⁸ Palaidotas prie Kauno arkikatedros, o antkapyje įrašyti jo paties pasirinkti žodžiai: „Mes ne savo ugnimi žėruojam ir ne sau aplinkui šviesą liejam.“

Dambrausko-Jakšto temperamente vyravo melancholiški bruožai. Tai savo memuaruose aprašė jaunesni jo amžininkai. Rašytojas Juozas Baltušis (1909–1991) labai taikliai savo kraštiečių sangviniką Vaižgantą palygino su melancholiku prelatu Aleksandru Dambrausku-Adomu Jakštu: „Ir kiekvieną [...] pavakarę matydavau vaikštinėjančius aukšta krantine Adomą Jakštą ir Juozą Tumą-Vaižgantą. Abu nedideliukai. Abu rašytojai. Abu prelatai. Bet jau iš to, kaip jie vaikščiojo, galėjai pasakyti, kad prelatas prelatui nelygu, kaip nelygu ir rašytojas rašytojui. Adomas Jakštas ėjo tarytum žemelę pardavęs; galva su smaila nosele palenкта žemyn, rankos sunertos už nugaros, balsas tylutėlis, nė nepagausi su ta viena mano ausim, ką jis šneka. O Vaižgantas – tarytum ne tik žemės nė vienos pėdos nepardavęs, o ką tik nusipirkęs mažiausiai dešimtį puikiausių dvarų su baltais rūmais ir didžiausiais sodais, pilnais saulės ir auksu prisirpusių obuolių. Ne ėjo, riedėte riedėjo, galva visą laiką aukštyn pakelta, ant galvos „katiliukas“, o po katiliuku plaukai kaip sniegas. Ir šypsena jo veide iš tolo kviečia kiekvieną sutiktąjį šypsotis kartu, ir baltutėlė dešinė ranka švytruoja ore... Ir sustoja jis tik tada, kai Adomas Jakštas, pasirodo, toli beatsilikęs krantinėje, tarytum dar labiau sumažėjęs ir visiškai jau palenкта galva. Kantriai laukia jo Vaižgantas, o sulaukęs žengia šalia, taria koją kojon. Tik nela-

bai ilgai šitaip. Žiūrėk, vėl beišlėkęs į priekį, švytruoja vienas balta ranka, o Jakštas vėl toli.“²⁹ Beje, ateistas Baltušis čia susipainiojo – Tumas-Vaižgantas buvo ne prelatas, o kanauninkas.

Kitas sovietinis lietuvių rašytojas Antanas Venclova (1906–1971) savo memuarų knygoje ypač ryškiai išskyrė melancholiko Dambrausko-Jakšto bruožą, pasireiškiantį begaliniu pasirengimu padėti visiems, kam ta pagalba reikalinga: „Einant „Trečiam frontui“, mūsų bendradarbis Korsakas-Radžvilas „už politiką“, kaip tada buvo sakoma, sėdėjo Šiaulių kalėjime. Kaune buvo gauta žinių, kad jo sveikata labai nusilpo, todėl nieko nelaukiant buvo pradėta ieškoti būdų jam iš kalėjimo išvaduoti. Vyresniųjų rašytojų (Krėvės, Sruogos ir kitų) tarpe kilo sumanymas tuo reikalu paduoti kolektyvinį rašytojų prašymą suimtąjį amnestuoti. Šiuo klausimu pasikalbėti su Tumu [...] buvau įgaliotas aš.

Važiuoju į senąjį miestą [...]. Užlipu į antrąjį aukštą. Skambinu.

Duris atidaro pats Tumas. Pasisveikinam.

– Na, cicilike, sėsk. Ką pasakysi?

– Tur būt, žinot, profesoriau, kad Kostas Korsakas sėdi kalėjime. Rašytojų tarpe kilo sumanymas paduoti amnestijos prašymą.

[...]

– Žinai ką? Kalbėsime atvirai. Rašytis aš negaliu. Aš tautininkas, panie. Bet prašymą nunešiu, kur reikia, ir paprašysiu žodžiu, kad paleistų. Tu užėik pas Maironį ir Jakštą, Jų parašai labai svarbūs.

[...]

Jakštas, Tumas [...] – kaimynai. Visi jie gyvena prie Baltosios Gulbės (rotušės). Po kelių minučių stoviu prie Jakšto durų. Skambinu. [...] Duris atidaro mažutis liepas seneliukas ir pro akinius, pakėlęs galvą, tartum nustebęs žiūri į mane. Pasakau „labą“. Neatsako. (Vėliau sužinojau, kad reikia „pagarbinti“). Ranka tyliai rodo kėdę – sėdu. Jis atsisėda kitoj stalo pusėj prieš mane. Abu tylim. Įsidrąsinęs iškloju reikalą. Nė žodžio. Paduodu prašymą – nė žodžio. Paima. Skaito. Skaito ilgai, prisitraukęs arti akių. Skaito, matyti, bent kelis kartus. Aš pradedu nerimauti. Argi ir čia mano vizitas susilauks nepasisekimo? Bet Jakštas keliasi. Eina į kitą

kambarį. Po kiek laiko atneša mano prašymą atgal. Nė žodžio. Paimu – smulkiomis raidėmis pasirašyta – A. J a k š t a s. Padėkoju, prašymą sulenkęs dedu atgal į voką. Pakylu išeiti. Mažas žmogelis pro akinius, pakėlęs galvą, žiūri į mane liūdnomis akimis.

– Reikia paleist, – kalba jis taip tyliai, jog aš, stovėdamas kitoje stalo pusėje, vos girdžiu. – Gaila vaikino. Labai gabus vaikiną. Aš rašiau į Šiaulius, kad jį sušelpų. Nežinau, ar jį ten sušelpė, ar ne... Reikėtų paleisti. Gaila vaikino.

Padėkojęs išėjau nuo šio žmogaus, kurį visada vaizduodavusi akmeninį, su akimis, svaidančiomis neapykantos kibirkštis visokioms žmogiškoms silpnybėms, bedieviams ir socialistams.³⁰

Parašus surinkti pavyko, Vaižgantas nunešė juos „kur reikia“ – prezidentui Antanui Smetonai (1874–1944) ir Kostas Korsakas (1909–1986) iš kalėjimo buvo paleistas.

Paskutinė Venclovos citatos pastraipa iš esmės teisingai pavaizduoja Aleksandro Dambrausko-Jakšto principingumą, kovingumą, išreikštą publicistiniuose straipsniuose. Jis neapkentė komunizmo, bet gailėjo jaunų talentingų žmonių, pakliuvusių ant sovietų „meškerės“.

...Lietuvoje Aleksandro Dambrausko-Jakšto atminimas įamžintas palyginti kukliai. Tiesa, yra jo vardu pavadintų gatvių. 1998 m. gegužės 6 d. ant namo Kaune, Rotušės a. 23, atidengta memorialinė lenta su bareljefu (skulpt. Vladas Žuklys). 1999 m. lapkričio 17 d. Adomas Jakštas-Dambrauskas pripažintas KTU garbės daktaru. ■

¹ Nestoras (Nestor, apie 1056–apie 1114), Kijevo vienuolis, Kijevo Rusios rašytojas ir metraštininkas. *Lietuvių enciklopedija*, t. 20, p. 234–235.

² Michailas Vasiljevičius Lomonosovas (1711–1765) – rusų poetas, biologas, fizikas, chemikas, meteorologas, kartografas, filosofas, rusų literatūrinės kalbos reformatorius – mokslininkas universalas. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 13, p. 586–587.

³ Adomas Jakštas, „A. Jakšto žodis“, *Naujoji Romuva*, 1936, Nr. 3, p. 3.

⁴ Pranciškus Karevičius, Mano gyvenimo ir atsiminimų bruožai, Vilnius: *Katalikų akademija*, 2006, p. 94–95.

⁵ Ten pat, p. 96.

⁶ Ten pat, p. 97.

⁷ Ten pat, p. 96.

⁸ Ten pat, p. 222–223.

⁹ Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai, T. 1, 1933, p. 3.

¹⁰ Adomas Jakštas, Nujos trigonometriškos sistemos. Kaunas: *Knygų leidimo komisija*, 1922.

¹¹ Adomas Jakštas, „Ratilai sferoje ir E. Barthelio poliarinė geometrija“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, t. 1, 1933.

¹² Adomas Jakštas, „Euklido V-jo postulato kreivė ir metageometrijos pagrindų kritika“, *Logos*, Nr. 3, 1926.

¹³ Adomas Jakštas, Vyskupas Antanas Baranauskas, kaip matematikas, Seinai: *Šaltinio redakcija*, 1907; Aleksandras Dambrauskas, „Vyskupas Antanas Baranauskas, kaip matematikas“, *Užgesę žiburiai*, Roma: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos leidinys*, 1975.

¹⁴ Adomas Jakštas, Matematiškas bičių instinktas ir vabalas matematikas, *Draugija*, 1921, Nr. 9/10, p. 295.

¹⁵ Ten pat, p. 296.

¹⁶ Adomas Jakštas, Ką mokslas gali pasakyti apie pasaulio pabaigą ir apokaliptiškąjį skaičių 666, Kaunas: *Šv. Kazimiero draugija*, 1920.

¹⁷ Adomas Jakštas, Trumpas aritmetikos vadovėlis vidurinėms mokykloms, *Lietuvos mokykla*, 1919, Nr. 1, p. 87.

¹⁸ Adomas Jakštas, Aritmetika. Mokslo pradžia ir terminai, *Lietuvos mokykla*, 1919, Nr. 1.

¹⁹ Adomas Jakštas, Plokštinė trigonometrija, Kaunas: *Šv. Kazimiero draugija*, 1919.

²⁰ Adomas Jakštas, Atsakymas mano kritikui P. St-ui, *Švietimo darbas*, 1921, Nr. 9–10, p. 157.

²¹ Adomas Jakštas, Atviras laiškas Lietuvos matematikams, *Švietimo darbas*, 1921, Nr. 5–6, p. 140.

²² Adomas Jakštas, Apie vieną matematiškąją tapatybę, in: *Švietimo darbas*, 1921, Nr. 9–10.

²³ Adomas Jakštas, J. M. Hoene-Wronskis matematikas, *Užgesę žiburiai*, Kaunas: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos leidinys*, 1930; Roma: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos leidinys*, 1975.

²⁴ Mykolas Vaitkus, 30 metų su Jakštu, *Židinys*, Nr. 3, 1938, p. 343.

²⁵ Ten pat, p. 342.

²⁶ Juozas Senkus, Adomas Jakštas, *Lietuvos mokykla*, 1930, Nr. 9, p. 484.

²⁷ Mūsų švyturiai, Vilnius: *Valst. leidybos centras*, 1992, p. 55.

²⁸ Ten pat, p. 56.

²⁹ Juozas Baltušis, Su kuo valgyta druska, t. 2. Vilnius: *Vaga*, 1976, p. 212.

³⁰ Antanas Venclova, Jaunystės atradimas, Vilnius: *Vaga*, 1966, p. 539–540.

Vilmantas KRIKŠTAPONIS

GYDĖS NE TIK KŪNUS, BET IR SIELAS

Adomo Sketerio ruožai iš lietuvių gyvenimo

Iš tautiškai susipratusių lietuvių inteligentų, XIX a. I pabaigoje–XX a. pradžioje pakilusių į tautinio išsivadavimo kovą, vieni plačiai žinomi iki mūsų dienų, kiti nugrimzdo užmarštin, pavyzdžiui, Adomas Sketeris. Iš profesijos gydytojas, jis buvo ir publicistas, švietėjas, literatas, lietuviškos spaudos platintojas ir rėmėjas, lietuviškų vakarų organizatorius ir dalyvis.

Adomas Sketeris gimė 1859 m. gruodžio 14 d. Biržų apskrities Joniškėlio valsčiaus Nereikonių kaime, ūkininkų šeimoje. Mokėsi Slucko gimnazijoje, kur gaudavo stipendiją kaip evangelikų reformatų tikėjimo atstovas. 1879–1884 m. studijavo mediciną Maskvos universitete.

Mokydamasis gimnazijoje, o ypač studijų metais, Sketeris pasidarė karštas rusų liaudininkų (narodnikų) gerbėjas. Mėgstamiausi jo rašytojai anuomet buvo Vladimiras Korolenka, Nikolajus Michailovskis ir Glebas Uspenskis, studentas nuolatos skaitė žurnalą *Ruskoje bogatstvo*. Narodnikų pasekėjas pritarė jų šūkiui „eiti į liaudį“, tačiau nė per žingsnį nenutolo nuo savo tautos kamieno. Pasirinko gydytojo profesiją, nes anuomet tik gydytojams ir teisininkams buvo leidžiama dirbti gimtinėje. Be to, tai tauri profesija, tiesiogiai mažiau priklausoma nuo caro administracijos.

Susipažinęs ir susibičiuliavęs su to paties universiteto Istorijos ir filosofijos fakulteto studentu Jonu Jablonskiu ir kitais tautiškai susipratusiais lietuvių studentais, Sketeris įstojo į Lietuvių studentų draugiją, kuriai vadovavo Jonas Šliūpas. Tuo metu Maskvos universitete studijavę lietuviai pradėjo kampaniją, kad būtų grąžinta spauda lietuviškais rašmenimis. Tokius pageidavimus jie dėstė

rusų periodinėje spaudoje. Pranas Mašiotas savo atsiminimuose „Kai knygas draudė“ yra rašęs:

„Atsimenu 1884 m. pavasarį... Čia pat egzaminas, šiltos pavasario dienos. Adomas Sketeris, Jablonskis ir dar vienas kitas, pamiršę egzaminų laiką, išsivilkę skuba, dirba, straipsnius rašo į tuos laikraščius. Skubėjo dėl to, kad palankus mums vėjas retai papūsdavo ir tik trumpam laiko tarpui. Tokį tarpą reikėdavo būtinai išnaudoti...“

Lietuvių studentai tuos straipsnius rašė, prisidengdami įvairiausiais slapyvardžiais. Sketeris pasirašinėdavo lotyniškai *Unus pro multis*, pavyzdžiui, su tuo slapyvardžiu laikraštyje *Sovremennye izvestija* 1884 m. nr. 85 išspausdino straipsnį „Dar apie Lietuvą ir lietuvių abėcėlę“.

Žinoma, anuomet organizuota kampanija savo tikslo nepasiekė, lietuviškos spaudos draudimas nebuvo panaikintas. Tačiau tie rašiniai rusų spaudoje daugumai lietuvių studentų buvo tarsi savęs atradimas. Tolesniam jų gyvenimui tai suteikė naujus tikslus ir naują prasmę. Nuo to prasidėjo didelis ir sunkus tautinis triūsas, kurio šie žmonės ėmėsi, negailėdami savęs, persekiojami caro valdžios pareigūnų, ir atkakliai dirbo dar gerus dvidešimt metų... Iki tol, kol buvo atgauta Lietuvos laisvė.

1884 m. sėkmingai baigęs studijas, Sketeris grįžo į tėviškę ir apsigyveno Žemelyje – tai mažas Pakuršės miestelis. Kaip ir kitur provincijoje, padėtis čia buvo sunki tiek dėl to, kad trūko kvalifikuotų gydytojų, tiek dėl žmonių tamsumo. Tokią padėtį savo atsiminimuose taikliai apibūdino Liudvika Didžiulienė:

„Lietuvių liaudis ligi šiol tiki burtams, prietarams, apžiūrėjimams ir kt. Turi nuosavą mediciną ir farmaciją.

Gydymais užsiima beveik kiekviena senesnė moterė, retkarčiais gydo vyras, už tai vyras visuomet esti geresnis. Pažinojau kelius tokius, kaip sakoma, šundaktarius, pas kuriuos ligonys plaukte plaukė net už keliolikos mylių. Tikriems gydytojams žmonės netiki, šaukiasi labai retai ir tai dažniausia paskutinėje valandoje, nukankinę ligonį lig mirčiai, iš to ir kalbama: „Da gal būtų gyvenęs, bet atvežėm daktarą ir kaip pjaute papjovė.“

Darbo pradžia Sketeriui buvo nelengva, nes turėjo šalia rimtą konkurentą – patyrusį felčerį. Keletą metų gydytojui teko skursti, kol įgijo šokią tokią savo klientūrą. Susidūręs su realiu gyvenimu tėviškėje, ūkininkų sūnus netruko išsižadėti iš Rusijos atsivežtų revoliucinių pažiūrų, kurias propagavo kairieji liaudininkai. Įgijęs vietos gyventojų pasitikėjimą, gydytojas dirbo ir kultūrinį darbą, pinigais, patarimais rėmė Prūsų Lietuvoje leidžiamą slaptą lietuvių spaudą, ją platino.

Nuo 1883 m. Sketeris bendradarbiavo *Aušroje*, *Varpe* ir *Ūkininke*. Straipsnius pasirašinėjo „Vaistininko“, „Vaistytojo“, „Nenuoramos“ slapyvardžiais ir kriptonimais „A. Sket.“, „A. S-is“, „A. S.“. Gerai suprasdamas, kad kaimo žmonėms trūksta elementariausių medicinos žinių, tais klausimais rašydavo *Ūkininko* laikraštyje.

1894 m. *Varpo* nr. 7 „Vaistininko“ slapyvardžiu išspausdino straipsnį „Judėjimas iš apačios“:

„Vienas rusas, prigulįs prie persekiotojų lietuvių tautos, kartą išreiškė man tokią nuomonę: „Ar žinai, tamsta, ką aš pasakysiu? Aš gyvenu jau kokią dvidešimt metų Lietuvoje, perleidau per savo rankas daug visokių draudžiančių prisakymų, bet gyvenimas šiame krašte kaip ėjo savo keliu, taip ir tebeeina, nežiūrint ant visų mūsų draudimų. Išvark tu prigimtį pro duris, ji įlįs tau atgal pro langą...“

Įlįs, įlįs, – tariau aš sau, – nebeišnaikinsite lietuvių, nes jau prasideda judėjimas iš apačios. Iš tikro paskutinį laiką tarp žmonių auga visokios slepiamos nuo valdžios draugystės, platinančios visur ir visokiais keliais Lietuvos idėją.“

Šiame straipsnyje autorius pateikė konkretų judėjimo iš apačios pavyzdį – lietuviškos spaudos platintojų ir rėmėjų draugiją „Atgaja“, paskelbė jos statutą ir platinamą anketą su 32 klausimais.

Tais pačiais metais *Varpo* nr. 12 pasirodė ir *Nenuoramos* slapyvardžiu pasirašytas pirmasis Sketerio straipsnis, pri-

klausantis ciklui „Ruožai iš lietuvių gyvenimo“. Pirmiausia autorius paaiškino, kaip tie „Ruožai...“ atsirado:

„Būdamas viename lietuvių susirinkime, išgirdau, kad mūsų gerbiamas rašytojas „Tėvynės varpų“ [Vincas Kudirka, – aut. past.] turėsiąs kokią laiką pertraukti rašęs savo straipsnius...“

O, tariau sau, tai paliks Varpe dykos vietos, kurias šio to vis reikėtų pripildyti... Įbrauksiu savo ruožus iš lietuvių gyvenimo, gal jie nors kiek užvaduos „Tėvynės varpus“, bent tiek, kiek dirsės gali užvaduoti bado laike rugius! Jei mano žinios būtų ir netikros, ir „Tėvynės varpai“ tebeskambėtų toliau, tai vis gal gerbiama Varpo redakcija atras savo laikraštyje kokią „sklypelį“ ir mano ruožams. Matote, toks jau mano būdas: Nenuorama vadinuosi, nenuorama ir esmi. Užsimaniau ruožuoti ir prašau būtinai atspausdinti tuos ruožus, nes ir aš noriu būti naudingas ir prisidėti su savo šeštoku prie lietuvių rašenybės.“

Savo straipsniuose, kurie buvo spausdinami 1894–1897 m., Sketeris skelbė kovos su carizmu idėją, kėlė konkrečius politinius lietuvių tautinio sąjūdžio reikalavimus, atskleidė, kaip netaktiškai elgiasi, kaip savivaliauja caro pareigūnai.

Vaizdingumo dėlei pateikiu ištrauką, iš rašinio *Varpe* (1895 m. nr. 1), parodančią bjaurų pristavo elgesį tame krašte, kur gyveno Sketeris:

„...Sabuninas atvažiavo į Klovainių miestelį jau gerai įsigėręs ir susitiko klebonijoje su dvarininku Karpiu, ant kurio jau seniai širdį turėjo. Sabuninas, atsisėdęs netolimiausiai nuo Karpio, pradėjo anam papieroso dūmus leisti į akis. Karpis sušuko, kad čia ne karčiama, idant pristavas galėtų nepatogiai elgtis. Pristavas pradėjo šaukti visus buvusius į liudininkus, kad Karpis jį užgauna, pildant jam tarnystės pareigas. Ant to Karpis, išėjęs ant kiemo, sušaukė visus žmones, klausdamas, ar jie pasirašys ant telegramos generalgubernatoriui apie netikusį pristavo pasiūlymą prie prisiekimo.“

Sketeris savo tikslą anuomet pasiekė – „Ruožai iš lietuvių gyvenimo“ buvo priskiriami geriausiems *Varpo* rašiniams, paskelbtiems tuo laikotarpiu. 1894 m. jis buvo ne tik vienas aktyviausių laikraščio bendradarbių, bet ir varpininkų sąjūdžio dalyvis, beje, išrinktas į literatūros komisiją. Tais pačiais metais Mintaujoje (Jelgavoje) jis

pirmininkavo kasmetiniam varpininkų suvažiavimui, per Jonines vykusiam Jablonskių namuose, kur susirinkdavo daug lietuvių inteligentų. Čia kilo ir mintis leisti Mintaujoje legalų lietuvišką laikraštį. Realizuoti šią idėją ėmėsi Adomas Sketeris ir Motiejus Lozoraitis. Vyriausiajai spaudos reikalų valdybai jiedu įteikė prašymą steigti savaitraštį *Artojas*, deja, leidimo negavo. Ką čia kalbėti apie dviejų lietuvių inteligentų patirtą nesėkmę, jeigu pačiam kuni-gaiškščiui Mikalojui Oginskiui 1892 m. nepavyko Peterburge išleisti knygelės „Pamokinimas, kaip nug cholieros gintiesi“, kurią iš rusų kalbos išvertė Sketeris. 1893 m. ji buvo išleista Tilžėje. Kitąmet Sketeris ten išleido ir savo apsakymus „Ant nakvynės“ ir „Vakaras Tilviko pirkelėje“.

Šiose knygelėse, išėjusiose kaip *Ūkininko* priedas, autorius, prisidengdamas Baltušio slapyvardžiu, pateikė etnografinių faktų iš lietuvių ūkininkų gyvenimo, propagavo švietimą, tautinį sąmoningumą, meilę savo žemei.

To meto kritika rašė:

„Apysakoje „Vakaras Tilviko pirkelėje“ autorius kalbina žmones bausti skundikus ir per daug rūpestingus polician-tus. Gaila tik, kad autorius nenurodo priežasties pikto, kad neparodo pono, kuriam skundikai reikalingi, kuriam poli-ciantai tarnauja, kad nenurodo vyriausio budelio, kursai pasiuntė savo tarnus mums kankinti. Keli žodžiai apie tai būtų naudingesni už visus 15 puslapių tos knygutės.“

Pravartu pažymėti, kad Sketeris rašė gražiai, gydytojų suvažiavimuose jo referatai būdavo labai brangina-mi, laikomi geriausiais, tiesa, kalbėtis su juo ne visiems ir ne visada patikdavo dėl labai jau lėtos kalbėsenos.

Adomas Sketeris buvo susigiminiavęs su Jonu Ja-blonskiu, mat šis vedė jo seserį Konstanciją. Netekęs darbo Mintaujos ir Revelio (Talino) gimnazijose, Ja-blonskis su šeima kurį laiką gyveno pas Sketerį Žeime-lyje. Čia jam buvo sudarytos tinkamos sąlygos dirbti.

Gydytojui Sketeriui valdžia jokių priekaištų neturėjo, bet dėl tautinės ir kultūrinės savo veiklos jis buvo tikra rakštis caro valdžiai ir tiems, kurie nepritarė lietuvių tautiniam atgimimui. Sketerio, kaip ir kitų aktyvesnių veikėjų, namai ne kartą buvo krečiami, o jis pats inten-syviai sekamas. Atmosferą, kuri anuomet supo ne vieną tautiškai susipratusį lietuvių, Gabrielė Petkevičaitė-Bitė atsiminimuose apibūdino taip:

„...Jutome tik, kad priešas sumanė mus sutrinti, o mes turime pakelti žūtbutinę, jei galima taip pasakyti, kovą. Kratos ir suėmimai taip pasklido po visą šalį, kaip kokia limpamoji liga, jokio karantino nesulaikoma. [...] Kratė už proklamacijų lipdymą, kratė už raštų platinimą, už raštų gabenimą. [...] Kiekvienas šviesėlesnis lietuvis, mokąs skaityti rašyti, nebuvo tikras dėl savo rytojaus.“

Persekiojimai ypač sustiprėjo po 1901 m. Palangoje įvykusio pirmojo viešo lietuviško spektaklio. Kartą Petkevičaitė-Bitė nekaltai pajuokavo, kad žandarams už jų vykdomas piktadarybes ji nesugalvotų didesnės bausmės, kaip kvosti lėtakalbį Adomą Sketerį. Deja, šis pajuokavimas greitai išsipildė... Apie tai Petkevičaitė-Bitė atsiminimuose rašė:

„Netrukus po kratos pasimačiusi su daktaru, paklausiau, kaip ilgai jį kvotė. Pasakojo, kad kaip atvažiavo pavakare, taip dirbdami be pertraukos, pabaigę tik rytą; prokuroras paprašęs net leisti jam gulėti, per daug jau sėdėdamas nuvargęs.

Kratai pasibaigus, d-ras S. pasiūlė žandarui rankas nusiplauti:

– Dirbote nešvarų darbą, nusiplaukite rankas...“

Caro valdžia tada sudarė didžiausią lietuvių bylą, vadinamą Palangos–Liepojos–Mintaujos byla. Teismo atsakomybėn buvo patraukti Feliksas Janušis, Vladas Požela, Liudas Vaineikis, daug kitų aktyvesnių lietuvių tautinio sąjūdžio veikėjų. Po kratos Sketeris, kaip ir jo svainis Jablonskis, buvo pripažinti kaltais, kad remia užsienyje leidžiamus „nusikalstamus leidinius“, su ku-riais bendradarbiauja.

Juos abu nubaudė dvejų metų viešąja policijos prie-žiūra. Ištrėmimo vieta parinko Pskovą.

Tremties metai buvę sunkūs. Daug kas ėmėsi žygių, kad tremtiniais būtų leista grįžti į tėvynę. Atrodo, Ske-teris iš tremties grįžo kiek anksčiau. Tai matyti iš Ja-blonskio laiško Povilui Višinskiui, rašyto 1903 m. kovo pradžioje iš Pskovo:

„Adomas Sketeris, – čia buvo toks daktaras, – jau išva-žiavo į Žeimį: jam leista grįžti, nors priežiūra nėr nuimta.“

Tremtis neįbaugino ir nepalaužė Sketerio. Jis toliau rėmė varpininkus ir su jais susijusias draugijas – „Žibu-rėlį“, Višinskio įkurtą „Kudirkos išdą“ knygoms leisti,

„Aušros“ draugiją. Pats tiesiogiai šelpė neturtingus, bet gabius moksleivius ir studentus.

Be anksčiau minėtų apysakų, Sketeris rašė eiles, ėmėsi dramatinės kūrybos. Neaišku, kur, tremtyje ar iš jos jau grįžęs, parašė trijų veiksmų dramą „Iš tamsos į šviesą“, kurioje pavaizduotas tėvo ir sūnaus konfliktas: sūnų, atsisakiusių stoti į kunigų seminariją, tėvas išvaro iš namų, bet tasai nepražūva, savo jėgomis baigia gimnaziją ir universitetą. Tada ir tėvo apmaudas ima mažėti – apgailestauja, taip šiurkščiai su juo pasielgęs.

Pirmą kartą drama „Iš tamsos į šviesą“ buvo suvaidinta 1903 m. Steigvilių kaime pas Joną Poželą. Spektaklis turėjo didelį pasisekimą. Amerikoje leistas laikraštis *Lietuva* 1903 m. nr. 43 išspausdino „Laišką iš Lietuvos“, jame rašoma:

„Tema čionai labai gerai parinkta, ypač kad Steigvilių apylinkėse yra labai daug leidžiančių į mokslą savo vaikus. Žmonių per spektaklį buvo susirinkę apie pustrčio šimto. Roles atliko vaidintojai labai gerai, norint kai kurias vaidino paprastos sodietės mergaitės. Įspūdis publikai buvo padarytas labai didelis, vaidinant buvo toks tykumas, kad būtų buvę galima girdėti musę lekiant. Tik kai tėvas varė iš namų savo sūnų už tai, kad neina į seminariją, kai kurios dėdienės, matyt, taip pat turinčios besimokančius sūnus, ėmė šaukti: „Į seminariją važiuok! Į seminariją!...“ Didesniai daliai spektaklis labai patiko, norint kiti ejo ten kokių „komedijų“ pažiūrėti, kiti kokių kalbų apie karą pasiklausyti. Tik senesniųjų daliai atrodo, kad čia buvo išjuokiami kunigai...“

Vėliau ši pjesė buvo ne kartą vaidinama įvairiose Lietuvos vietose, rengiant lietuviškus vakarus. Ir ne tik Lietuvoje – 1917 m. buvo pastatyta Simferopolyje. Marijos Šlapelienės knygynas dramą „Iš tamsos į šviesą“ Vilniuje išleido tik 1913 m.

Po tremties gyvendamas Žeimelyje, Sketeris vedė akušerę Oną Didžiulytę iš garsios Didžiulių giminės. Žmona padėjo vyrui statyti lietuviškus spektaklius, ėmėsi kitos tautinės ir kultūrinės veiklos.

Gydytojo namai anuomet buvo jauki užėiga visiems, kovojantiems su caro režimu. Tiesa, Sketeris nepritarė, kai 1905 m. kilus revoliucijai, prasidėjo darbininkų streikai Gruzdžių, Jonišio, Pašvitinio ir Žeimelio apy-

linkių dvaruose. Anot Vinco Mickevičiaus-Kapsuko, *„Sketeris toli stovėjo nuo viso to.“* Tačiau *„mokėjo pagerbti svetimus įsitikinimus, niekuomet neplūdo jų...“*

1907 m. Sketeriai persikėlė į Linkuvą. Čia jie rado bendramintį mokytoją Feliksą Daugėlą, kurio padeda mi įsteigė dramos būrelį. Anksčiau toki būrelį Daugėla buvo suorganizavęs Kriukuose, vaidintojai atvyko ir į Linkuvą, kur Daugėlos tėvų daržinėje gausiai publikai parodė Švenko „Inteligentus“.

Gyvendamas Linkuvoje, Sketeris entuziastingai sutiko žinią, kad įsteigta Lietuvių mokslo draugija. Netruko ir pats įsijungti į jos veiklą, tapo draugijos nariu, rėmė ją ne tik darbais, bet ir lėšomis. 1910–1911 m. parengė ir išleido medicininio pobūdžio knygeles „Karštinės“ ir „Kyla“.

Linkuvoje Sketeriai irgi neužsibuvo, darbo ir veiklos keliai nuvedė juos į Papilę. Tačiau prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas ir gydytojas buvo mobilizuotas į rusų armiją. Dažnai kilnojamas iš vienos vietos į kitą, jautė visur ištikimai jį lydėjusios žmonos palaikymą.

Paskutinė aktyvesnės Sketerio veiklos vieta buvo Jalta, kur gyveno Onos Sketerienės motina ir seserys. Be to, čia buvo susibūrusi gausi karo pabėgėlių iš Lietuvos kolonija. Apie tą veiklą Liudvika Didžiulienė 1922 m. birželio 15 d. laiške sūnui Vytautui rašė:

„Štai sulaukiau džiaugsmo, atvažiavo Sketeriai, atvažiavo pas mum, ir jie pamėgo Krymą ir buvimą pas mum [...]. Ir būtume gal ilgai taip gyvenę, bet štai atvažiavo Martynas Yčas. [...] Kaip jis nustebo ir apsidžiaugė, radęs pas mus Sketerius. E kai Adomas jam užvedė projektą įsteigti Jaltoje sanatoriją silpniesiems lietuviams, tai buvo sužavėtas. Tuojau ėmėsi tą projektą vykinti...“

Adomas Sketeris nedelsdamas ėmė kurti sanatoriją, skirtą gydyti tuberkulioze sergantiems lietuviams karo pabėgėliams, gyvenantiems Kryme. Per palyginti trumpą laiką įkurta gydymo įstaiga pagal anuos laikus buvo gana moderni. Sketeris tapo jos vadovu ir gydytoju. Daug jėgų skirdamas kitų labui, menkai rūpinosi savimi. Netrukus pajuto, kaip sparčiai senka jėgos. Darbo reikalais nuvykusio į Maskvą, Adomo Sketerio gyvybė užgeso 1916 m. gegužės 2 d.

Verta prisiminti visus, kurie prisidėjo, kad Lietuvos laisvė nebūtų taip ir likusi tik graži svajonė... ■

Laura JUNUTYTĖ

ISPŪDŽIŲ REFLEKSIJA IR SUPRATIMO KAINA

*Dalia Staponkutė, Iš dviejų renkuosi trečią.
Mano mažoji odisėja, Vilnius: Apostrofa, 2014, p. 217*

Paskutinėmis 2014-ųjų dienomis knygynuose pasirodė eseistės, filosofės, vertėjos Dalios Staponkutės, didesnę gyvenimo dalį praleidusios Kipre, knyga „Iš dviejų renkuosi trečią“ (*Apostrofa*). Tai antroji autorės knyga, prieš aštuonerius metus Lietuvoje pasirodė jos esė rinktinė „Lietumi prieš saulę“, įvertinta kaip viena kūrybiškiausių knygų tais metais. Naujojoje toliau plėtojama gyvenimo tarp dviejų tėvynių tema, tačiau dabar tai daroma daug jautriau ir intymiau. Iš vidaus atskleidžiama svetimšalės, intelektualios moters, kuri ieško saviraiškos būdų, motinos, kurios santykiai su „kiprietėmis“ dukterimis gerokai komplikuoti, kasdienybė. Tai atviras autobiografinis eseistinis romanas. Jo savitumą ir patrauklumą lemia tai, kad į daugelį šiuolaikinės kultūros fenomenų autorė žvelgia per asmeninę prizmę.

Pasakodama apie savo ankstyvą, sudėtingą, prieštaringų draskomą tapsmą, Staponkutė stengiasi, pasak jos, išsaugoti vientisą asmeninį mitą. Kad geriau jautumeisi svetimoje kultūroje, turi pritapti, tačiau pritapimas reikalauja atmesti „nepatogius“ klausimus, verčia atsisakyti savasties. Tada konfliktas galbūt ne taip skaudžiai patiriamas ir išgyvenamas. Tačiau autorė rašo: „Pritapimas man nebuvo toks svarbus kaip supratimas, ir šių sąvokų aš nesuliejau į vieną. Tolimoje kultūroje visados yra kažkas šiurpiai svetimo, ir kuo labiau stengiesi ją suprasti, tuo daugiau svetimo atrandi. Tokia turbūt toji supratimo kaina – suprasti kitą reiškia susvetimėti sau ir susikurti save iš naujo.“

„Pasiklydusi“ tarp dviejų tėvynių, negalėdama būti nei čia, nei ten – nei Lietuvoje, kurioje gimė ir augo, nei Kipre, kur sukūrė šeimą ir užaugino dukras, – pamažu ėmė jaustis svetima abiem. O tada atrado trečiąją šalį, nepririštą prie konkrečios vietos, ją apibrėžia nomadiškas tapsmas, kūrybiniai ieškojimai ir išpūdžiai, atvirumas pasauliui, kupinam kitoniškumo pagundų.

Knygoje susipina du nuotaikų registrai. Vienas, per smelktas nostalgijos, dvelkiantis paliktos Tėvynės ilgesiu, yra susijęs su stichiška kova už vientisą savo tapatybę, su baime išnykti, su maištu ir nepasitenkinimu. Tai atliepia globalizacijos paliestų, o ir apskritai šiuolaikinių žmonių savijautą – slegia asmenybės skilimas, susidvejinimas, nesugebėjimas pasirinkti, nuolatinis blaškymasis tarp daugybės galimybių ir alternatyvų. Jie jaučiasi vieniši, benamiai, neturintys ką mylėti, nesitikintys, kad bus kieno nors mylimi. Desperatiška knygos ištara: „Laisvas, bet niekam nereikalingas Aš.“ Autorė klausia: „Nejaugi dar bus žmonių, labiau šiuolaikiškų už mane, labiau beviečių už mane? Ir kas bus jų atrama? Ar iš viso egzistuos namai?“ Vis stiprėjantis nereikalingumo jausmas tarsi ragina atsigręžti į savo „šaknis“ ir dar intensyviau ieškoti „namų“.

Tačiau kitas knygoje skambantis motyvas, tikriausiai ir „permušantis“ pirmąjį, yra sklindinas džiugios, teigiančios, išlaisvinančios jėgos, tarpinę būseną suvokiant kaip produktyvią galią: „Atstumas, kitos šalys gali pažadinti kūrybingumą, kuris šiaip gal neprabustų, o gal atrofuotųsi.“ Tik susidūrę su kitoniškumu, svetimumu, pabunda-

me iš sąstingio, nes tai sužadina gyvybines ir kūrybines galias. Prancūzų filosofo Gilles'io Deleuze'o manymu, sėslųjį, žemdirbišką gyvenimo būdą ir mąstymą turėtų pakeisti nomadiškasis, klajokliškasis. Žemdirbys apibrėžia save, nusistatydamas santykį su šaknimis, su fundamentu ir su teritorija, turinčia aiškias ribas, o nomadas nutraukia bet kokius ryšius su sėsliu gyvenimo būdu ir pasineria į naujų galimybių paieškas, nesibaimindamas nuolatinės perspektyvų kaitos. Šiame kontekste galima iš naujo kelti klausimą, kas sudaro modernaus žmogaus tapatybę. Ar vidinis santykis su „šaknimis“, ar išorinis santykis su visa pasaulio įvairove? Knygos autorė klausia: „Ar „šaknys“ netrukdo keistis ir prisitaikyti prie naujų gyvenimo sąlygų? Ar ne geriau, jeigu žmogus pats nuspręstų, kas jame autentiška? [...] Kas leidžia galvoti, kad mumyse yra kažkas gryna ir nepaliesta?“

Argi ne nuolatinė kaita, galimybė „išsitapatinti“ ir kurti save iš naujo skatina atsikratyti sustabarėjimo, praturtinti savo patirtį? To moko ir kelionės, kurioms knygoje skiriama ypač daug vietos. Suskamba nuolat keliaujančių profesorių Algio Mickūno ir Alfonso Lingio filosofijos motyvai, beje, minimi ir šioje knygoje. Galų gale ar nenutinka taip, kad būti savimi įstengiame tik nuolatos keisdami perspektyvą, atsiverdami naujai patirčiai ir perkurdami save? Knygos autorė, keldama klausimą, kodėl žmonės keliauja, svarsto, kad objektyviai įvardijamos priežastys „tėra tik judėjimą pateisinantys mitai“, todėl daro

išvadą, kad „*siela, turinti sparnus, nori judėjimo. Ir žmonės pirmiausia yra ne tiek socialūs, kiek aistringi*“. Tačiau kelionė nebūtinai turi būti reali, iš vienos šalies į kitą. Tai gali būti kelionė iš vienos būsenos į kitą, migravimas tarp keleto idėjinių salų, veiklos formų ir pan. Kelionė čia tampa tiek asmenine, tiek kūrybine ir egzistencine metafora.

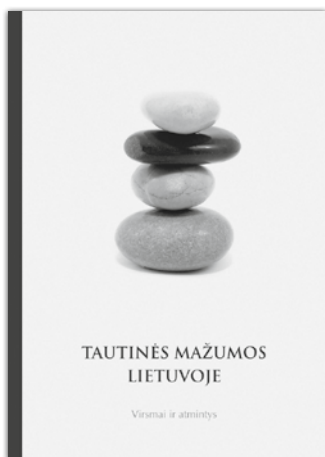
Staponkutės rašymo stiliui irgi būdingas tarpiškumas. Tą ypač gerai apibūdino filosofas, fenomenologas Dalius Jonkus, remdamasis Chose Ortegos y Gasseto atlikta lyginamąja analize. Pasak ispanų filosofo, Viduržemio jūros regiono kultūra yra įspūdingų, jusliškumo kultūra, o germanų, Šiaurės ir Vidurio Europos kultūra, – tai refleksijos kultūra. Nors mąstytojas pabrėžia, kad kalbėti apie jusliškąją Viduržemio kultūrą, nepalietą germanų kultūros, iškeliančios refleksijos poreikį, negalima, vis dėlto ši perskyra yra labai paranki, norint atskleisti Staponkutės kūrybai būdingą dvipoliškumą, o kartu labai sėkmingą šių dviejų kultūros pavidalų sintezę. Jei nėra įspūdingų, neturima sodrios patirties, refleksijai nėra ką veikti, lygiai taip ir nereflektuoti įspūdžiai neįgauna prasmės. Staponkutės eseistikai būdinga ir tiesioginių įspūdžių jėga, aistra naujai patirčiai, mėgavimasis akimirkomis, ir refleksyvi distancija šios patirties atžvilgiu. Tai padeda išspręsti ne tik jos asmeninio mito paieškų problemą, bet ir suteikia daugybę universalių reikšmių, kurios atsivers ir knygos skaitytojams. ■

PRENUMERUOKITE KULTŪROS BARUS IR ĮSITIKINSITE, KAD SU ŠKAITANČIU SKAITOMASI

Metinė prenumerata – tik **60 Lt / 17,38 Eur**.
Užsisakyti galite visuose
Lietuvos pašto skyriuose.
Jei norite prenumeruoti žurnalą į užsienį, su
pristatymu oro paštu, tai kainuos

180 Lt / 52,13 Eur arba kita valiuta pagal
esamą kursą. Norintys už(si)sakyti *Kultūros
barus* į užsienį turėtų kreiptis į *Kultūros barų*
redakciją adresu Latako g. 3, 01125 Vilnius,
Lietuva; el. paštas:

kulturosbarai@gmail.com arba į
Kultūros barų atstovę JAV Mariją
Paškevičienę adresu 306 55th Place,
Downers Grove IL 60516–1537, USA;
el. paštas: *hmpask@juno.com*

Aivaras STEPUKONIS

SPALVINGAS LIETUVOS TAUTINIŲ MAŽUMŲ PAVEIKSLAS

Tautinės mažumos Lietuvoje: virsmai ir atmintys, Vilnius:
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2014, p. 278

Šioje apžvalgoje glaustai apibūdinsiu idėjines mokslinės knygos „Tautinės mažumos Lietuvoje: virsmai ir atmintys“ ištakas, sudarymo logiką, pagrindines temas ir vyraujančias sąvokas. Įvardysiu ir tyrimo objektus, kurių ėmėsi knygos bendraautorai, į tautinės mažumas Lietuvoje pažvelgę kiekvienas savaip – kas kultūrologo, kas istoriografo, kas etnologo, sociologo, filosofo, net teisėtyrininko akimis.

Žmonijos istorijoje tautos radosi, būdingas rasinės, kultūrinės, bendruomeninės, kalbinės bei kitas apibrėžtis įgavo ir toliau jas grynino šimtus ar net tūkstančius metų. Radosi, didelėms žmonių bendruomenėms buriantis į bendraašius savisaugos telkinius, žemiškąją tikrovę išlikimo tikslais padalijusios į savąjį ir svetimąjį pasaulius. Tautos kūrėsi, įtvirtindamos medžiagines (ypač gamtinės aplinkos) ir dvasines (ypač simbolinės aplinkos) ribas, leidusias kurti savąjį vidinį pasaulį, o kartu nustatyti sąlygiškai atskirą, uždarą ir nepralaidų santykį su svetimu išoriniu pasauliu. Tas sąlygiškas atskirumas, uždarumas ir nepralaidumas tapo būtina sąlyga, kad istorinės tautos įgautų pavidalą.

Šiandien tiek būti savimi, tiek bendrauti su kitomis tautomis tenka iš esmės pakitusiomis sąlygomis. Nors ir žiloje senovėje tautos sąveikaudavo, maišydavosi

tarpusavyje, vis dėlto nedarė to tokiais būdais, tempais ir mastais, kokiais sąveikaujama ir maišomasi dabar, globalaus susisiekiimo ir sąveikų amžiuje. Šiandien tiek daiktų, tiek ženklų plotmėse žmonija pereina (didele dalimi jau perėjo) į sąlyginio bendrumo, atvirumo ir pralaidumo būsenas – tai beveik visiška priešybė sąlygoms, kokiomis radosi istorinės tautos. Dabartinių visuomenių pokyčių kontekste stebint šias pamatines slinktis, gyvybiškai svarbu klausti, ar *tokiame* pasaulyje dar yra likę vietos istorinėms tautoms, ar jos apskritai išgyvens?

Nūdienos pasaulyje tauta – greta civilizacijos, religijos – tebėra vienas lemtingiausių ir bendriausių žmogaus tapatybės šaltinių. Ši savybė šiandienykštėje Europoje, ypač toje jos dalyje, kurioje tautinės valstybės buriasi į Europos Sąjungą, lėmė, kad su tautine tapatybe, be jau minėtų globalių iššūkių, susijęs ir susirūpinimas dėl jos vaidmens, teigiamo arba neigiamo poveikio, projektuojant paneuropinę tapatybę. Būtent šiame kontekste moksliniai atsakymai į klausimus, ką reiškia būti *lietuviais* arba *karaimų kilmės* lietuviais, arba *lenkų kilmės* lietuviais dabartiniame *globalėjančiame* pasaulyje, arba *žydų kilmės* lietuviais *globalėjančioje Europos Sąjungoje*, arba *totorių kilmės* lietuviais *federalėjančioje Euro-*

pos Sąjungoje, tampa ašiniu humanitarinių ir socialinių tyrimų uždaviniu, o kartu ir problemine erdve.

Sąvokos „tautinė mažuma“ vartoseną leidinyje „Tautinės mažumos Lietuvoje: virsmas ir atmintys“ įvairuoja, tai priklauso nuo pavienio autoriaus taikomos tyrimų metodikos ir pasirinktos mokslinės leksikos, dažnai pramaišiusi su giminiškomis „tautinės“, „etninės“, „kultūrinės“, „religinės“ bendruomenių sąvokomis. Nepaisant to, analitiniu požiūriu išskirtinos kelios reikšminės „tautinės mažumos“ prielaidos, kurios šį terminą daro ypatingą, nelygiavertį minėtoms giminiškoms sąvokoms. Šnekant apie tautinę mažumą, neišvengiamai užsimenama apie tautos: 1) būvį valstybėje; 2) būvį greta kitos tautos toje pačioje valstybėje; 3) įtampą, kylančią teisiniu, kultūriniu, politiniu, ūkiniu ir kitais atžvilgiais varžantis dėl vietos ir įtakos su kita toje pačioje valstybėje gyvenančia tauta; 4) sąlygišką kultūrinį uždaramą ir nepažinumą kitos toje pačioje valstybėje gyvenančios tautos atžvilgiu, o kartu nuolatinį hermeneutinį poreikį įveikti kultūrinius ir simbolinius tarpusavio nesusipratimus. Šias prielaidas, kurių bendrąją semantinę vardiklį sudaro lyginamasis arba gretinamasis ryšys su kita toje pačioje valstybėje gyvenančia tauta, tautinių mažumų tyrimuose galima paryškinti, galima išblukinti, tačiau visiškai jų atsisakyti nepavyks, nes jos glūdi ne tiek atsitiktiniame faktiniame, kiek privalomajame analitiniame „tautinės mažumos“ sampratos lygmenyje.

Rikiuojant straipsnius, spręstas galvosūkis, panašus į tą, kurį narplioja pokylio šeimininkas, rūpindamasis, kaip susodinti svečius prie stalo, kad tarp jų megztųsi gyvas pašnekesys, o jam pačiam, prisigretinus tai prie vienos kompanijos, tai prie kitos, būtų įdomu klausytis, kaip pašnekovai vienas kitą papildo, kalbėdami apie tuos pačius arba panašius dalykus. Straipsnių rikiavimo logika buvo trejopa. Pirma, teirautasi, ar straipsnis yra labiau teorinio probleminio ar empirinio aprašomojo pobūdžio. Antra, domėtasi, ar straipsnyje tiriamas dauginis, ar vienetinis objektas, kitaip tariant, ar sykiu aptariamasi kelios tautinės mažumos, ar kuri nors viena. Tiek pirmosios, tiek antrosios kriterijų poros atveju pirmojo dėmens pranašumas lemdavo ir pirmesnę vietą straipsnių eilėje. Trečiasis loginis kriterijus buvo

chronologinis. Laikas – slėpinga, taki, bet daugiau sia erdvės kūrybinei vaizduotei atverianti kategorija. Leidinyje pasirinktas minties judėjimas ratu, stabtelint dabartyje, peršokant į praeitį, o tada nuosekliai grįžtant į dabartį. Panašiai elgiamasi netiesiniuose, atgręžtiniuose, retrospektyviuose pasakojimuose, pavyzdžiui, grožinėje literatūroje arba kinematografijoje, scenarijų pradedant įvykių sekos atomazga ir tik tada neriant į istorines vyksmo ištakas aiškinamajai priežasčių ir padarinių grandinei išskleisti.

Knygą sudaro penkios dalys: I. Tautinių mažumų problematikos link: Lietuvoje ir pasaulyje; II. Tautinės mažumos tarpukario Lietuvoje; III. Tautinės mažumos dabartinėje Lietuvoje; IV. Tiurkai Lietuvoje: tradicijos vingiais į dabartį; V. Žydai Lietuvoje: atmintis šiapus ir anapus vaizdo. Lengvai probėgšmais susipažinkime su mokslininkų narpliotais klausimais.

I dalis. Aistė Račkauskaitė-Burneikienė straipsnyje „Tautinių mažumų apsauga: svarbių tarptautinių priemonių apžvalga“ apibrėžia, kokios tarptautinės priemonės kuria tautinėms mažumoms priklausančių asmenų apsaugos normas ir koks yra šių normų turinys. Vytautas Rubavičius straipsnyje „Nacionalinis tapatumas ir etnokultūrinės bendruomenės: Lietuvos kelias“ aptaria, kaip lietuvių tauta virto nacija, kaip klostėsi nacionalinis tapatumas, sąveikaudamas su vietinėmis etnokultūrinėmis bendruomenėmis, išryškina esminius lietuviškojo nacionalizmo bruožus. Stanislovas Juknevičius straipsnyje „Ar lietuviai taps tautine mažuma savo tėvynėje? Psichologiniai eurointegracijos aspektai“ nagrinėja psichologinius skirtumus tarp eurointegracijos šalininkų ir priešininkų. Stanislovas Mostauskis straipsnyje „Czesławas Miłoszas ir etninio neapsisprendimo projektas“ išskiria Miłoszo tapatybės bruožus, sietinus su etninio neapsisprendimo problema.

II dalis. Akvilė Naudžiūnienė straipsnyje „Tarpukario istorijos ir krašto pažinimo vadovėliai: tautinių mažumų „artumo“ ir nereikšmingumo dichotomija“ tyrinėja, kaip Lietuvos tautinių mažumų istorijas ir kultūras atspindėjo Lietuvos švietimo sistema (1918–1939 m.). Henryka Ilgiewicz straipsnyje „Tautinių ma-

žumų atstovų dalyvavimas tarpukario Vilniaus mokslo ir kultūros renginiuose“ nušviečia renginius, skirtus svarbių tuometinio Vilniaus mokslo ir švietimo įstaigų bei draugijų įkūrimo, istorinių asmenybių gimimo ir mirties metinėms paminėti, renginius, skirtus pagerbti nusipelnusiems mokslo ir kultūros veikėjams.

III dalis. Vladimiras Gražulis ir Ilona Kojelytė straipsnyje „Kultūrinės įvairovės apraiškos dabartinėje Lietuvoje“, atlikę gyventojų nuomonės apklausą, aiškinasi, kokius iššūkius multikultūralizmas kelia dabartinei Lietuvos visuomenei, įvardija šiandienos Lietuvoje gajausius požiūrius į kultūrinę įvairovę, pakantą kitataučiams, problemas, kylančias skirtingų kultūrų atstovams bendraujant tarpusavyje. Riman-tas Sliužinskas straipsnyje „Klaipėdos miesto tautinės bendruomenės ir bendrijos XX a. pab.–XXI a. pr.: kūrimosi ir veiklos ypatybės“ apžvelgia per pastaruosius tris dešimtmečius Klaipėdoje įsisteigusias rusų, baltarusių, ukrainiečių, totorių, lenkų, vokiečių, žydų, latvių, azerbaidžaniečių, armėnų tautines bendrijas.

IV dalis. Halina Kobeckaitė straipsnyje „Karaimoty-ra – neatskiriama orientalistikos Vilniuje elementas“ iškelia dviejų tiurkų tautų – karaimų ir totorių, nuo XIV a. gyvenančių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje, indėlį į orientalistiką bei tiurkologiją. Galina Miškinienė straipsnyje „Lietuvos totorių padavimai: tarp mito ir realybės“ gvildena negausiai išlikusius Lietuvos totorių padavimus, išryškindama skirtingų kultūrų samplaiką, suteikusią LDK totorių tikėjimui, papročiams, buičiai, o kartu ir folklorui savitą atspalvį. Gintarė Lukoševičiūtė straipsnyje „Kauno musulmonų religinė bendruomenė: istorija ir dabartis“ atskleidė istorinę jos raidą, religinę visuomeninę kaitą nuo pirmųjų musulmonų – totorių – įsikūrimo LDK iki nūdienos, aptarė po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo susibūrusią daugiatautę islamo išpažinėjų bendruomenę.

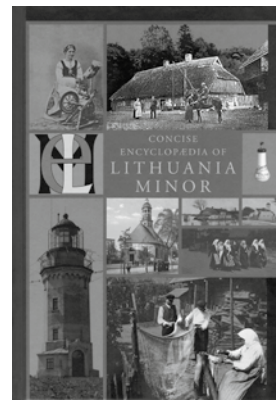
V dalis. Odeta Žukauskienė straipsnyje „Sugrįžusi žydų atmintis: vaizdinės reprezentacijos formos“ tyrinėja žydų atminties sugrįžimo aplinkybes, žydų istorijos ir tragedijos įamžinimo būdus: memorialines vietas, paminklus, muziejų ekspozicijas ir kitas vaizdinės

reprezentacijos formas. Vilma Gradinskaitė straipsnyje „Jung Vilne sambūris ir jaunosios žydų dailininkų kartos siekiai“ apžvelgė tarpukario Vilniuje – tuo metu svarbiame moderniosios jidiš literatūros ir žydų meno centre Rytų Europoje – daugiau nei dešimtmetį egzistavusio *Jung Vilne* sambūrio dailininkų veiklą, pagrindines kūrybos temas ir meninės raiškos ypatybes. Antanas Andrijauskas straipsnyje „Litvakų modernios tapybos tradicijų tęstinumas Lietuvoje“ iš tuo metu kūrusių litvakų dailininkų srauto išskiria tris, jo vertinimu, iškiliausias skirtingų kartų Lietuvos žydų tautinę tapatybę įkūnijančias figūras – Augustiną Savicką, Adomą Jacovskį ir Saliamoną Teitelbaumą.

Iš straipsnių pavadinimų ir gvildenamų temų įvairovės akivaizdu, kad metodologiniu požiūriu leidinys yra tarpdalykinis. Intelktiniame tyrimų audinyje vaisingai kryžminamos skirtingų mokslo krypčių gijos: kultūrologija, etnologija, antropologija, orientalistika, filosofija, istoriografija, filologija, menotyra, sociologija, teisėtyra. Autoriai atstovauja bene keturioms lietuvių mokslininkų kartoms, pradedant jaunaisiais tyrėjais ir baigiant platų tarptautinį pripažinimą pelniusiais akademikais, emeritais. Šį prasmingą daugiametės mokslinės patirties perdavimą ir perėmimą reikšmingai papildė gretutinė dalykinė autorių patirtis ambasadorystės, advokatūros, grožinės ir mokslinės literatūros vertimų, tapybos, kultūros ir meno kritikos baruose.

Baigiant keletą žodžių vertėtų tarti ir apie leidinio atsiradimo aplinkybes. 2013 m. pavasarį Lietuvos kultūros tyrimų institutas, vykdydamas ilgalaikę tyrimų programą „Lietuvos kultūros raidos XX–XXI a. sandūroje tyrimai: tapatybės ir atmintys“, surengė mokslinę konferenciją „Tautinės mažumos Lietuvoje: virsmai ir atmintys“. Tų metų rudenį Lietuvos mokslo įstaigų darbuotojams išplatintas kvietimas teikti straipsnius to paties pavadinimo leidiniui. Į kvietimą atsiliepė 22 tyrėjai, iš kurių darbų atrinkta 14 geriausių. Leidinio sudarytojas tikisi, kad šie tyrimai, sujungti į rišlią teminę ir metodinę visumą, bus svarus akademinis indėlis į kol kas palyginti negausią, bet itin svarbią mokslinę rašiją tautinių mažumų Lietuvoje tema. ■

TRUMPOJI MAŽOSIOS LIETUVOS ENCIKLOPEDIJA ANGLIŠKAI

Vilniuje 2014 m. pabaigoje išleistas „Concise Encyclopaedia of Lithuania Minor“ (Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, p. 656) – sisteminis informacinis leidinys anglų kalba, skirtas konkrečiam istoriniam regionui, pirmasis tokio masto ir tokio pobūdžio enciklopedinis Žinynas (taip jį toliau ir vadinsime) apie Mažąją Lietuvą ne tik mūsų šalyje, bet ir pasaulyje. Žinynas yra labai rezultatyvus lietuvių išeivijos ir Lietuvos mokslininkų, kultūros darbininkų, mokslo darbų leidėjų bendradarbiavimo rezultatas. Idėją parengti informacinį leidinį apie Mažąją Lietuvą klaipėdiškis Martynas Gelžinis iškėlė 1983 m. išeivijoje, konkretų pavidalą – sukurti enciklopediją – idėja įgavo 1996 m. Vilniuje, kai Kanadoje gyvenantis išeivis iš Mažosios Lietuvos, kalbininkas Vilius Pėteraitis pasiūlė šio darbo imtis Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutui. Lėšų tam skyrė JAV ir Kanadoje nuo 1985 m. veikiantis Mažosios Lietuvos fondas – visuomeninė organizacija, finansuojanti mokslo ir kultūros leidinius, Lietuvos valstybė ir pavieniai asmenys. Darbas buvo kaip reta vaisingas. Viena iš sėkmės priežasčių ta, kad dirbta sistemingai, matant bendros, ilgalaikės veiklos tolimą perspektyvą ir konkretus užduotis, bendram tikslui sutelkiant visą žinią, turimą tiek išeivijoje, tiek Lietuvoje. Vilniuje buvo išleisti Viliaus Pėteraičio parengti Mažosios Lietuvos lietuviškų norminių lyčių vietovardžių ir vandenvardžių žinynai (1992, 1997), padėję pagrindus jų vartosenai įvairių sričių istorikų darbuose lietuvių kalba, po to – keturių tomų Mažosios Lietuvos

enciklopedija (toliau – MLE) lietuvių kalba (t. 1 – 2000 m., t. 2 – 2003 m., t. 3 – 2006 m., t. 4 – 2009 m.), aprėpianti daugelio sričių informaciją. O dabar – enciklopedinis Žinynas anglų kalba apie Mažąją Lietuvą, aprėpęs keturtomės enciklopedijos informaciją. Aprėpti nereiškia mechaniškai pakartoti – daugelis straipsnių įgavo sintezės pobūdį.

Matyt, nelengva buvo apsispręsti dėl Žinyno objekto: Mažoji Lietuva nėra valstybė, jos gyventojai lietuvininkai – tai dalis šalies visuomenės, be to, dėl šio krašto praeities istoriografijoje tebevyksta karšti ginčai. Mažosios Lietuvos praeitis tiek teritorijos, tiek gyventojų atžvilgiu priskiriama nukariautųjų istorijai, kurią aprašė visų pirma vokiečių istorikai, ją interpretavo ir interpretuoja stipri vokiečių istoriografija, kurioje dažniausiai vyrauja valstybinis, politinis požiūris. Ši jau daug šimtmečių kuriama istoriografija yra labai paveiki, ji ir dabar daro įtaką mąstymui apie šį regioną, tebelemia Europos istorikų tiek suvokimą apie visuomeninius, politinius, kultūrinius ir etninius procesus, vykusius toje nedidelėje didelės valstybės dalyje, tiek santykį su Lietuva. Tad keturtomės MLE, o ypač Žinyno, kūrėjams reikėjo apibrėžti objektą ir nusistatyti informacijos atrankos kriterijus, nepakako vien bendros nuostatos, kad Žinynas byloja apie visuomenę, neturėjusią valstybės, apie bendriją, kuri šimtus metų gyveno labai intensyvios vokiečių ir lietuvių kultūrų sąveikos sąlygomis, ypač kad tos sąveikos dalyvių svoris buvo labai nevienodas. Ieškota, kokiomis pro-

porcijomis turėtų būti pateikiama informacija apie valstybę, kurioje gyveno lietuvininkų bendrija, apie asmenybes, aktyviai dalyvavusias kultūrų sąveikoje, kiek dėmesio derėtų skirti Vokietijai ir visuomenės raidai toje jos dalyje.

Manau, Žinyne yra surastas jam vienam būdingas ir jo vertas objektas: čia nekartojama informacija, pateikta Vokietijoje išleistuose žinynuose, o pasirinktasis akcentas – visuomeninė, kultūrinė ir etninė raida Mažosios Lietuvos teritorijoje – iš esmės papildo analogiškus vokiečių parengtus ir išleistus žinynus mums svarbia informacija. Kadangi išleistas anglų kalba, galima tikėtis, kad ir Vidurio Europos žinią jis papildys informacija apie tos teritorijos gyventojus – baltus ir jų likimą.

Pasirinktoji Žinyno struktūra leido derinti keleto tipų straipsnius. Įvadinėje dalyje glaustai aptariama Mažosios Lietuvos sąvoka ir pagrindžiamas pasirinktasis jos vartojimas, apibūdinama Mažosios Lietuvos teritorija, jos kitimas, gyventojai, jų kalbos, tų kalbų sąveika, gamta. Pirmoji dalis „Istorija, ekonomika, kultūra“ chronologiškai aprėpia keletą temų. Ji yra geras pagrindas jau kitu būdu sudarytoms dalims – „Miestai, gyvenvietės, kaimai“ ir „Biografijos“, sukomplektuotos abėcėliniu principu. Tokia sandara lėmė, kad informacijos visuma skaitytojams pateikiama gerai susisteminta ir struktūruota. Tai stiprioji šio leidinio pusė.

Sistemiškai pateikiama informacija įgauna naują kokybę, į žinijos sistemą įvedama daug naujų dalykų. Aptariami kalbiniai Mažosios Lietuvos gyventojų santykiai: prūsų – lietuvių, lietuvių – vokiečių, vokiečių – prūsų kalbų sąveikos. Atspindėta ir žinijos dalis, beveik nefunkcionavusi Lietuvos istoriografijoje, – ekonomikos ir teisės raida. Pateikta svarbi išorinių ir vidinių nutautėjimo veiksnių analizė, atskleidžiama kultūros asmenybių kūrybinės galios reikšmė ir įtaka krašto gyvenimui.

Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras Mažosios Lietuvos žinynei rengti sutelkė apie 300 mokslininkų, pateikdamas jiems konkrečius užsakymus. Žinyno rengėjai, užsakydami mokslininkams straipsnius,

vadovaudamiesi pasirinktu vardynu, ne vieną paskatino labiau pasigilinti į Mažosios Lietuvos ir jos visuomenės istoriją, ją permąstyti, geriau pažinti šį regioną. Antra vertus, tokio pobūdžio žinijos susistemimas apnuogino silpnąsias mūsų istoriografijos puses, išryškino menkai išnagrinėtas temas ir nubrėžė būsimų darbų perspektyvą. Žinyne moksliniu požiūriu korektiškai elgiamasi su tomis temomis, kurios yra dar nepakankamai ištirtos, kad būtų galima daryti pagrįstas išvadas: tekste tai pažymima ir paliekami atviri klausimai, nesivadovaujama ydinga praktika, kai neaiškūs dalykai paslepiami po bendro pobūdžio formuluotėmis. Toks rengėjų apsisprendimas yra sveikintinas, o neatsakyti klausimai galės tapti būsimų tyrinėjimų gairėmis.

Žinynas aktualus ir dar vienu požiūriu – tai labai savitos, visai Lietuvai reikšmingos jos dalies nutautėjimo istorija, skaudi mūsų visų patirtis. Dažniausiai akcentuojamos politinės ir karinės šio labai savito krašto sunykimo aplinkybės. Bet yra ir kitas patirties klodas, kuris mums ypač aktualus, – tai nutautėjimas ir jo priežastys. Mąstantiems skaitytojams, kurie ieško atsakymų, kodėl trūkinėja, silpnėja tautiniai ryšiai, ir kurie geba nemažai priežasčių įžvelgti savyje, šis Žinynas bus vertingas ir informacijos, ir savivokos šaltinis. Dalis Lietuvos visuomenės ir dabar sparčiai žingsniuoja nutautėjimo keliu, tokio posūkio ženklai yra įvairialypiai, bet juos atpažinti galima ir pasigilinus į Mažosios Lietuvos istoriją.

Žinyno sudarytojai bando pažvelgti ir į Mažosios Lietuvos, ypač Klaipėdos krašto, ekonominę raidą, tačiau būtų buvę geriau remtis jau esamais moksliniais tyrimais. Antra vertus, susisteminta informacija apnuogina vis dar tuščius mūsų pažinimo ir istoriografijos plotus. Vargu ar teisingas sprendimas Klaipėdos krašto ekonomiką pradėti nagrinėti nuo 1919 m., kai istoriografijoje įsitvirtino toks krašto apibūdinimas. Vertėjo Žinyne pateikti daugiau informacijos apie Klaipėdos pastangas didinti uosto reikšmę, apie konkurenciją su Karaliaučiumi, apie norą tapti jūrų uostu, pagaliau apie Klaipėdos uosto svarbą Didžiajai Lietuvai, apie ekonominius abiejų šalies dalių ryšius. Drįsčiau teigti, kad Klaipėdos

miestas, uostas, valsčius ir XVI–XIX a. buvo gerokai svarbesni Lietuvai, negu tai atspindi Žinyno informacija, o ypač apibendrinamieji straipsniai.

Žinynas anglų kalba, be abejo, plačiau paskleis informaciją apie Mažosios Lietuvos istoriją, lietuvininkų likimą, apie daugelį amžių vykusią kultūrų sąveiką ir jos vaisius. Bendromis lietuvių išeivijos ir Lietuvos pastangomis tokia galimybė jau yra sudaryta. Sunku nuspėti, kiek ta galimybė bus pasinaudota, ar Žinynas atliks savo vaidmenį, ar taps Lietuvos istoriografijos balsu pasaulyje ir kiek tas balsas bus girdimas. Žinyne sukaupta ir susisteminta informacija yra labai vertinga, todėl šią knygą derėtų išleisti ir kitomis kalbomis, bet svarbiausia – lietuviškai. Kristijono Donelaičio gimimo 300 metų jubiliejus išryškino, kad Lietuvos visuomenei labai trūksta žinių apie tuos laikus, kai gyveno ir kūrė didysis poetas, apie Mažosios ir Didžiosios Lietuvos kultūrų ryšius. Mažosios Lietuvos enciklopedija galėtų šią spragą užpildyti. Be abejo, dalis jos straipsnių turėtų būti atnaujinti, papildyti naujausiomis žiniomis.

Aptariamasis Žinynas yra mūsų kultūrinės atminties kūrinys, o globalėjančiame pasaulyje kultūrinė atmintis, tapatybės suvokimas tampa vis svarbesni, ypač mažoms tautoms, nes leidžia įvertinti nueitą kelią, permąstyti, ką esame paveldėję, susivokti, koku keliu einame, kokių tikslų siekiame. ■

Lietuvos šalies žmonių padavimai. CXXIX

CIRCULUS VITIOSUS*

Nauji metai – nauji ratai, batai ir net pinigai! Mano būrimo salonas *Dura necēssitas*, neatsilikdamas nuo laiko dvasios, irgi atsinaujino – virš durų pakabinau viliojančią kažkur nusižiūrėtą šūkį „Ateitis jau yra, ji tik dar nepristatyta klientams!“ Poveikis pranoko lūkesčius – zovadomis ir govėdomis ėmė rinktis lunatikai, marazmatikai, politikai, lengvatikiai, ožiai ir ožkos iš psichiškai labiausiai pažeidžiamų socialinių grupių.

Be eilės priėmiau gausų būrį ekonomikos prognostikų, nusivylusių habil. dr. Vaidievučio tyrimu – atlikęs ekspertų ekspertizę, šis nustatė bent kelis iš kojų ir postų verčiančius dalykus. Pirma, prognozuotojų Lietuvoje pilna, nors vežimu vežk. Antra, tarp jų yra neginčytinų guru, kurių spėlionės beveik prilygsta Dievo žodžiui, bet daugiausia eilinių, mažiau reikšmingų. Trečia, ir vieni, ir kiti ekspertai futurologai labai panašiai klysta.

* Ydingasis ratas – logikos klaida: rėmimasis teiginiais, kuriuos pačius dar reikia įrodyti, arba argumentais, išplaukiančiais iš tos pačios tezės, kuri įrodinėjama.

Paguosti pažemintuosius ir nuskriaustuosius, kurie jaučiasi demaskuoti, apjuodinti, sutrypti, nelengva. Pradėjau švelniais užkalbėjimais, esą viską žino, moka ir išmano tik kvailiai ir apgavikai. „Mes ne tokie!“ – iškart pasišiaušė prognostikų elitas. Tada pacitavau jiems Churchilio žodžius: „Sėkmė susideda iš žingsniavimo nuo vienos nesėkmės prie kitos, neprarandant entuziazmo.“ Įkvėpti britiškosios išminties, jie nudūmė entuziastingai kurti naujų ekonominių prognozių, kuriomis beregint užvertė visus laikraščius, užtvindė ekranus ir portalus, nepaisydami habil. dr. Vaidievučio gąsdinimų, kad jis ir toliau akylai stebės, ar pranašiškos guru prognozės pasitvirtina.

Būrelis politikų, aiškiai trenktų nuožmaus vėl artėjančių rinkimų žaibo, norėjo miškiai išsiaiškinti, ar vyriausiasis rinkimininkas Zenonas tesės savo grasinimus išmėžti Augijo arklides, t. y. ar tikrai visus mero regalijų siekiančius asmenis negailestingai išbrauks iš kandidatų sąrašo, jeigu jie kadaise buvo teisti arba sąmoningai bandė nuslėpti nemalonius biografijos faktus. Taro kortos primygtinai piršo nuomonę, kad čirvų valetas negarsėja tvirtu stuburu, todėl tikėtina visokia to „mėžimo“ baigtis. Ypač jeigu valingai įsikiš į procesą. koks nors *primus inter pares* – pirmasis tarp lygių (pavyzdžiui, skrajojantis Rolandas arba tūpčiojantis Viktoras U.). Be to,

gyvenime visai atsitinka. Antai Šiaulių rajone du nusikaltėliai ėjo atsiprašyti už apiplėšimą, bet pakeičiui persigalvojo ir apvogė nukentėjusiojo namus...

Vienas maišu dukart trenktas klientas aimanavo, kad laikas bėgte bėga, žliaugte žliaugia ir jeigu pernai būtų buvęs pasodintas į kalėjimą, tai šiemet jau būtų iš ten išėjęs, bet lėtapėdžiai teisėjai bylą vilkina, bjauriai delsia, žiūrėk, netrukus sueis senatis, o jis taip išvengs cypės. Išklausiusi pilietį, kuris savo noru veržiasi tapti *civiliter mortus* (asmeniu, iš kurio atimtos visos teisės), pamaniau, kad tai įžūli VSD, STT ir t.

t. provokacija. Apsvarsčiusi bręstantį blogį, pasiėlgiau kaip visada išmintingai – nupirkau tam provokatoriui bilietą į Briuselį, kur jis galėtų pabendrauti su vienu europarlamentaru, atkakliai vengiančiu reziduoti už groty. Priešybių vienybė ir kova galėtų duoti įdomių rezultatų, gal net *circulus vitiosus* pagaliau liautųsi sukęsis.

Netrūko salone ir asmenų, pamišusių dėl skaičių. Tokie bandė išsiaiškinti, ką reiškia mįslingas faktas, kad plačiai žinomas Abramovičius savo 33-ųjų metų sugyventinei Darijai nupirko 3 namus Niujorke.

Kvalifikuotai atsakiau, kad 99 procentams varguolių neturėtų rūpėti, ką daro 1 procentas turtuolių, kurie juk nesiđomi svetimų sugyventinių namais ir net susirinkę Davose tik apsimeta sprendžiantys didžiosios daugumos bėdas, iš tikrųjų jiems rūpi neblėsstanti didžiosios mažumos gerovė. ■

Tiesiai iš Davoso prieigų
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2015. 1 (601)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius. Lithuania

E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

Algis MICKŪNAS, Justė KETURAKYTĖ. *In What Way Training Differs from Education*. Among many important things – followed by the shadow of new economic crisis and new threat of large military conflict – school with its problems remains in a shadow, however it is the beginning of everything – without reforming it we can not hope to restructure the world (page 2).

Eglė DELTUVAITĖ. *First Years of EU program Creative Europe*. An overview of political actions, results and expert evaluation. Twelve years have passed since Lithuania joined the essential EU program devoted to culture. This is a short period, however, very important to dissemination of our culture abroad. Culture 2000, Culture 2007-2017 and Creative Europe that will come into being in 2014-2020 – these are programs for broadening common European cultural space based on the common cultural legacy. The author discusses experience and prospects of these cultural schemes (page 8).

Architecture Creating a Meaningful Atmosphere. Renowned architectural philosopher and phenomenologist Alberto Perez-Gomez replies to the questions of Almantas Samalavičius (page 12).

Dovilė BUDRYTĖ. *Dear editors of Kultūros barai*. A letter to the editors (page 14).

Warnings Hiding a Longing for Censorship. A letter to the editors of Kultūros barai, written by Mr. Mark Oppenorth, who signing the letter as NATO liaison officer claims he has “retained legal counsel to prepare a civil suit against Kultūros barai for defamation” because of review of his wife’s – Violeta Davoliūtė’s – book written by Dr. Almantas Samalavičius. Followed by a comment by the journal’s editor-in-chief (page 16).

Valdas KANČAUSKAS. *Ghosts of the Green Bridge*. Guests from the eastern as well as western Europe have remarked on many occasions that the Green Bridge is an object that is unpleasant to view. Abandoning the political spectre of the problem everything becomes more evident and simple. The bridge was built according to the orders of Central Committee of the LCP. Sculptured figures are rather weak, they lack charisma. The only figure that is somewhat exceptional is the one sculpted by Juozas Mikėnas, however his other sculptural object – a monument to Marija Melnikaitė (1955) is already in Grūtas Park and this has not damaged his reputation as an artist (page 18).

Jonas MALDŽIŪNAS. *Poems* (page 20).

Viktoras LIUTKUS. *Between Day and Night*. About most recent works of Jonas Maldžiūnas in Kaunas and Vilnius (page 22).

Kęstutis ŠAPOKA. *Grey Zone of Solipsistic Brutalism*. Exhibition of drawing by Aidan Bareikis and Bill Saylor „Another Weather”. A review (page 24).

Deimantė DEMENTAVIČIŪTĖ-STANKUVIENĖ. *Life: a Rehearsal of a Stage Play*. Review of a play by Max Frisch staged by director Gintaras Varnas in Kaunas National drama theater (page 27).

Kęstutis ŠAPOKA. *Pulse of the Heart, Epoch and Truth*. About retrospective exhibition of painter Arvydas Šaltenis “Pictures of Life” (page 31).

Audronė ŽIŪRAITYTĖ. *Vaiva's Belt Reached the World*. Society of Vladas Jakubėnas takes care of composer's legacy, its publishing and dissemination in Lithuania. Emigre community contributed a lot to stage a prime night of Vaiva's Belt in Vilnius. The state neglected the production and it was funded by composer's daughter Erika Brook, Mrs. Dalia Bobelienė and other Lithuanians residing in USA. Polemical notes (page 35).

Lina KLUSAITĖ. *Let's Go Together or What is Ar Ar*. Arūnas Areima who presents himself as Ar Ar us one of the few successful directors of the new generation. Contemporary art should create situations of conflict and resist the reality not by using underground games but a clear ideological background. One should hope that the next staged play by Areima will be like that (page 38).

Kęstutis ŠAPOKA. *A Free Man*. In memoriam Valdas Ozarinskas (1961-2014). Architect of CAC exhibitions should deserve honor and his creative work should be evaluated adequately but usually it comes too late (page 43).

Edita DEGUTIENĖ. *Tadeusz Konwicki – a True Child of Lithuanian Grand Duchy*. In memoriam Polish prose writer Tadeusz Konwicki (page 45).

Kristina STANČIENĖ. *Entrapped in Time: Murals of Birutė Žilytė and Algirdas Steponavičius*. About the fresco that is neglected in Valkininkai (page 48).

Rimvydas KUBILIUS. *Facing Time and People*. From Memoirs (page 51).

Arūnas SPRĄUNIUS. *Short Course of Something*. Essay (page 56).

Vladimir (Lado) VARDOSANIDŽĖ. *Social and Cultural Things in Tiflis-Tbilisi*. What and How We Should Protect in the Old Quarters. According to a report presented at International forum held in Vilnius in December 5. 2014 dedicated to the twentieth anniversary of Vilnius' historical center's inclusion in to the heritage sites protected by UNESCO (page 62).

Guerilla War – a Boring Lesson of History or Personal Connection with the Past? Sigita Bietkytė interviews Norbertas Černiauskas about how guerilla is treated these days in the XXIst century of technologies and globalization (page 68).

Markas PETUCHAUSKAS. *A Cause of Binkiai Family*. About the Righteous of the World. Respected elsewhere, forgotten in Lithuania (page 70).

Algirdas AŽUBALIS. *„We are sparkling not with our own fire and we spread light not for ourselves”*. To the memory of priest Adomas Jakštas (Aleksandras Dambrauskas) – 155 (page 74).

Vilmantas KRIKŠTAPONIS. *Doctor Who Healed not Only Bodies But Human Souls*. Sketches of Adomas Sketeris from the life the Lithuanians. Some Lithuanians who rose up to fight for national resurgence are remembered, some are forgotten. Adomas Sketeris, a medical doctor by profession, essayist, educator and literatti and supporter of Lithuanian press is one of the latter (page 82).

Laura JUNUTYTĖ. *Reflection of Impressions and a Price of Understanding*. Review of a book by Dalia Staponkutė I choose the Third Option. My Little Odyssey (Vilnius: Apostrofa, 2014) (page 86).

Aivaras STEPUKONIS. *National Minorities in Lithuania: Events and Memories*. An overview of a research project “Developments of National Minorities of Lithuania in the end of the XXth and beginning of the XXI Centuries” (page 88).

Ingė LUKŠAITĖ. *Book review of „Concise Encyclopaedia of Lithuanian Minor” (Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras)*. (page 91).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Circulus vitiosus*. Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 93).

**Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):**

Sajay SAMUEL, Almantas SAMALAVIČIUS

Notes from a technoscape (En) (Lt)

A conversation with Sajay Samuel

Why is it that those in power cannot think outside the categories of economics and techno-science when faced with the spectre of widespread joblessness and natural disasters caused by an excessive reliance on techno-science? Sajay Samuel says it's time to stop and reflect.

Warren KARLENZIG, Almantas SAMALAVIČIUS

Winds of urban change (En) (Lt)

A conversation with Warren Karlenzig

From the rewilding of London's Upper Lea Valley to performance indicator software to manage 663 of China's largest cities, Warren Karlenzig knows more than most about urban sustainability projects. Yet he's never been as daunted as now by the unfathomable scale of today's cities.

Richard HEINBERG, Almantas SAMALAVIČIUS

Boom or bust time for critical thinking? (En) (Lt)

A conversation with Richard Heinberg

Following the massive bailouts, stimulus spending and quantitative easing of recent years, everyone breathed a sigh of relief and went back to sleep, says Richard Heinberg. But the coming global energy crisis will likely provide the jolt that wakes everyone up again.

Arthur W HUNT III, Almantas SAMALAVIČIUS

Technology and consumership (En) (Lt)

A conversation with Arthur W. Hunt III

Today's media, combined with the latest portable devices, have pushed serious public discourse into the background and hauled triviality to the fore, according to media theorist Arthur W Hunt. And the Jeffersonian notion of citizenship has given way to modern consumership.

Antanas ŠILEIKA

Long ago and far away: Big stories from small countries (En) (Lt)

Baltic stories in a global context

What's different about a place is what's interesting, writes Canadian novelist Antanas Sileika. A proposition that raises all manner of difficulties, as well as presenting unique opportunities, when writing fiction based on Baltic history aimed at a North American audience.

Tomas KAVALIUSKAS, Tatiana ZHURZHENKO

Post-Orange Ukraine: Lost years? (En) (Lt)

A conversation with Tatiana Zhurzhenko

In an interview conducted before Euromaidan commenced, Tatiana Zhurzhenko discusses the intricacies of regional tensions surrounding Ukraine, taking into consideration questions of memory, language and a putative civic, liberal Ukrainian nationalism.

Giedrius SUBACIUS

The death of a language (En) (Lt)

It is often said that every two weeks a language dies. But the statement belies a complex reality, in which languages are transformed, replaced or simply vanish along with their users. Giedrius Subacius on the fate of the Lithuanian language, among others.

Bo ISENBERG

Critique and crisis (En) (Lt)

Reinhart Koselleck's thesis of the genesis of modernity

The modern consciousness as crisis: Reinhart Koselleck's study of the origins of critique in the Enlightenment and its role in the revolutionary developments of the late eighteenth century is a work of historical hermeneutics whose relevance remains undiminished.

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešojo erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliam bendravimui ir diskusijoms.

Geriausi straipsniai iš visos Europos

eurozine

Spaudė akcinė bendrovė *Spauda*, www.spauda.com

Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius

Tiražas 2600 egz.

Kaina – 4,99 Lt / 1,45 Eur

Jonas MALDŽIŪNAS. Piešiniai. 2013

„Aibė grybų, aibė kaukolių, aibė taurių. Nieko slėpiningo, kosmiško čia lyg ir nėra. Bet, kai tokie motyvai tarsi stabukai išsirikiuoja kone kiekvieno vaizdo priekyje, neišvengiamai išdygsta ezoterinis „grybas“, o mintys susijaukia, veikiamos haliucinacinių jo nuodų“, – apie Jono Maldžiūno naujausius kūrinius rašo Viktoras Liutkus. Plačiau skaitykite p. 22

Kaina – 1,45 Eur / 4,99 Lt
KULTŪROS BARAI 2015. Nr. 1 (601), (1–96)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

